

T.C.

GAZİOSMAN PAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUTADGU BİLİG'DE DİNÎ ÖGELER

Hazırlayan

Mustafa ALICI

Tarih Ana Bilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erkan GÖKSU

TOKAT - 2011

T.C.

GAZİOSMAN PAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUTADGU BİLİĞ'DE DİNİ ÖGELER

Hazırlayan

Mustafa ALICI

Tarih Ana Bilim Dalı

Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Erkan GÖKSU

TOKAT - 2012

KUTADGU BİLİG'DE DİNİ ÖGELER

Tez'in kabul ediliş tarihi: 30/01/2012

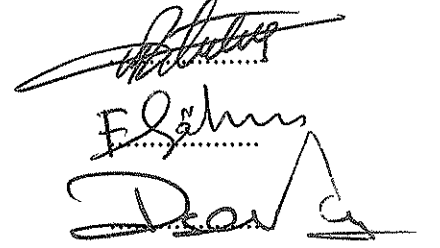
Jüri üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan: Prof. Dr. Münir ATALAR

Üye: Yrd. Doç. Dr. Erkan GÖKSU

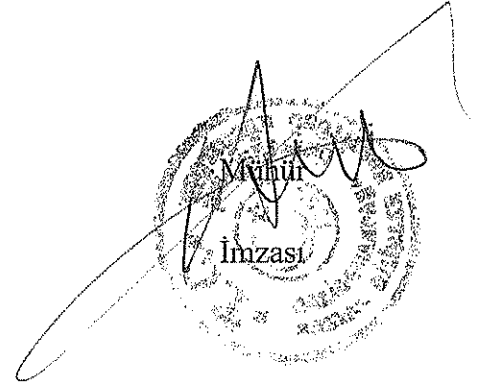
Üye: Yrd. Doç. Dr. İsa TAK

İmzası

Bu tez, Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 25/01/2012 tarih ve 05/03 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Mühür
İmzası

ETİK SÖZLESME /BEYANNAME

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

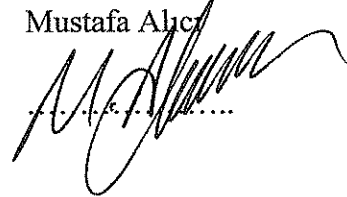
Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

19 / 01 / 2012

Tezi hazırlayan öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mustafa Alıcı

TEŞEKKÜR

Özellikle çalıőmamı hazırlarken ve konumu seçmemde yardımcı olan ve fikirleri ile çalıőmama yön veren ve hiçbir yardımı esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sayın Erkan GÖKSU' ya teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bununla birlikte yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyeceğinden emin olduğum değerli hocam Prof. Dr. Sayın Münir ATALAR' a teşekkürlerimi sunarım. Yine eğitim-öğretim hayatımda gerek madi ve gerekse de manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen canım annem Emine ALICI ve canım babam Halit ALICI'ya ve eğitim hayatımda her daim yanımda gördüğüm ablam Fadime ALICI'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim

Mustafa ALICI

Őubat 2012 TOKAT

ÖZET

İslâmi dönem Türk dili'nin ve kültürünün ilk ve en önemli eseri olan Kutadgu Bilig, içeriği itibari ile bulunduğu dönemin yansıması olarak zengin bir dini terim verilerine sahip bulunmaktadır. İslam dininin Orta Asya'ya yayılması sonrasında Türkler arasında İslam'ın yer alması ile bu yeni dinin, dini terminolojisi Türkçe olarak geliştirilmiş ve zamanla Türk kültürü ile bir bütünlük arz ederek toplum yavaş yavaş bu dini yaşamına yerleştirmiştir. Öyle ki sonraki tarihi süreçte İslamın savunucusu Türkler olmuş ve İslamiyet o kadar yer edinmiştir ki hatta Türkler İslam için savaşmış ve tek gayeleri diyebileceğimiz en önemli hedefleri şehit olmak olmuştur.

Kutadgu Bilig üzerine birçok çalışma yapılmıştır. İçerik olarak çok zengin bir konu dizinine sahip olması, araştırmacıları eseri çeşitli yönleri ile incelemeye yöneltmiştir. Kimileri eserin dil yapısını, kimileri ise Türk kültürünü, yönetimini, hukuksal ve sosyal yönlerini birçok yönden değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada Türk Tarihinin ve Türk Edebiyatının çok önemli eseri olan Kutadgu Bilig'de yer alan beyitler incelenerek beyitlerin Kur'an âyetlerinde ve Hadislerdeki mana olarak karşılığının ele alınıp değerlendirilmesi ve ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig, Kur'an, Hadis, Ayet, Sure*

ABSTRACT

Turkish language and culture of the Islamic period, the first and most important piece of art, as of Kutadgu Bilig content as a reflection of the period where there are rich with data from a religious term. The spread of Islam among the Turks in Central Asia after İslamdinin to take place in the religious terminology of the new religion in Turkish Turkish culture developed over time and is integrated with the religious life of the community gradually settled. So much so that during the historical period after the defender of Islam, has appeared in insomuch that even the Turks, the Turks had fought for Islam and aspirations can be called one the most important goals was to become a martyr.

As many studies have been conducted on Bilig Kutadgu content directory must have a very rich subject has led researchers to examine the various aspects of the work, some of the work the structure of language, and some of the Turkish culture, management, legal and social aspects of the evaluated in many ways. This is a very important piece of work with the Turkish History and Turkish Edbiyatı'nın Kutadgu verses of the Koran and the Hadiths Bilig in the couplets of verses by examining the meaning of the evaluation and introduction of the provision is intended to be addressed.

Key Words: Kutadgu Bilig, the Koran, the Hadit, sura

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZLEŞME / BEYANNAME.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VIII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR.....	XI
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	3
A) Türklerin İslamiyeti Kabulü	4
Talas Meydan Savaşı	7
B) Karahanlılar Devleti.....	9
Karahanlı Devletinin coğrafyası	11

I. BÖLÜM

A) YUSUF HAS HACİB VE KUTADGU BİLİĞ.....	12
1- Hayatı.....	12
2- Yetiştığı Muhit: Balasagun	13
3- Kutadgu Bilig.....	14
a) Muhteva Olarak Kutadgu Bilig	18
b) Kutadgu Bilig'in Nüshaları	23
c) Kutadgu Bilig Hakkındaki Görüşler.....	25
d) Tesirleri	28
B) KUR'AN AYETLERİ İLE İLGİLİ BEYİTLER	
1. Allah'ın Adı, Yaratması ve Beslemesi.....	30
2. Allah'ın "Ol" Emri.	31
3. Cahillerden Uzak Durma.....	32
4. Günah -Allah'ın Rahmeti.	34
5. Her Şeyin Fâniliği.	36
6. İnsanın Gücü.	37
7. Sözün Doğruluğunu Araştırma.	38
8. Kişinin Kendine Zarar Vermemesi.	38

II. BÖLÜM
MANASINI HADİSLERDEN ALAN BEYİTLER

1. Arkadaş.	40
2. Dünya ve Ahiret Hayatı.	42
3. Dünya-İnsanoğlu.	43
4. Evlenilecek Kadında Bulunması Gereken Özellikler.	44
5. Genç-İhtiyar.	46
6. Gerçek Zenginlik.....	47
7. Hastalık - Günahlar.	48
8. İnsanın Açgözlülüğü	49
9. İnsanların Hayırlısı.....	52
10. Kıyâmetin Âlametleri.....	54
11. Müslümanın Müslümana Karşı Davranışı..	56

III. BÖLÜM
MANASINI ÂYET VE HADİSTEN ALAN BEYİTLER

1. Akraba Ziyareti.	58
2. Yemek Yemenin Âdabı.....	60
3. İnsan-Âcizlik.	61
4. İçki.....	63
5. Dünya Hayatı.	65
6. Alçak Gönüllülük-Kibir.	66
7. Allah'ın Dilediğini Yüceltmesi.....	68
8. Boş Şeylere İlgilenmemek.	70
9. Farz Namazlar- Cuma Namazı.....	71
10. Helal – Haram.	72
11. Meşveret.....	73
12. Yalan Söylemek – Verilen Sözden Dönmek.....	74
13. İyilik.	76
14. Ölüm.....	71
15. Kötülüğe Karşı İyilik ve Affetme.	82

16. Kâfirlerle Savaşırken Ölmek.....	84
17. Acele Etmek-Sakin Davranmak.....	85
18. Şükür.....	86
19. Ölüme hazırlanma.....	88
20. Merhamet.....	89
21. Zina.....	91
22. Ölüm.....	92
23. Müslümanların Memnun olması.....	93
BULGULAR VE YORUM.....	95
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	97
SÖZLÜK.....	100
KAYNAKÇA.....	117
ÖZ GEÇMİŞ.....	121
EKLER.....	122

KISALTMALAR

a.g. e.	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
b.	bin, oğlu
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	Çeviren
Hük:	Hükümdarlık
Hz.	Hazreti
K.B.	Kutadgu Bilig
M. Ö.	Milattan Önce
MEBİA	Milli Eğtim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
R.R.Arat	Reşit Rahmeti Arat
s.	sayfa
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDE	Türk Dili Edebiyatı
TDK	Türk Dil Kurumu
trc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve de

ÖNSÖZ

Türk tarihinde Karahanlılar dönemi bir geçiş dönemidir. Türk kavimlerinin doğudaki mukaddes topraklardan batıya doğru yönelişi bu döneme denk gelir. İslamiyetle ilk ciddi tanışmışlıklar yine bu dönemdedir. Karahanlı Türkçesi ile yazılmış olan Kutadgu Bilig “Orta Türkçe” adını verdiğimiz dönemin özelliklerini aydınlatan çok değerli bir kaynak olarak yerini almaktadır. Bir başka kaynağımız olan Divanü Lügat’üt-Türk, halk dilinin söz varlığını gün ışığına çıkarırken, Kutadgu Bilig, aynı dönemin kültür dilini ortaya koyar.

Hem dil hem de medeniyet tarihi açısından, Türk tarihi ve Türk dilinin gözde eserlerinden olan, dönemin ve Türk kültürünün bilinen ilk eseri ve de Türkçe dini terimler bakımından da zengin verilere sahip olan Kutadgu Bilig’i bir başka ifade ile İslamiyet’in etkisine açılan Türk dilinin elimizde bulunan ilk ürününü, Karahanlılar’ın egemenliği dönemin de Balasagun’lu Yusuf Has Hacib kaleme almıştır.

Eserin, Fergana, Viyana (Herat), Mısır (Kahire) adıyla üç nüshası bulunmaktadır. 1070 yılında Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han Ebu Ali Horosan’a (Hük.1056–1103) sunulan eser hukuka saygılı halkın haklarını gözeten bir devlet yönetiminin ilkelerinden her iki dünyada mutlu olmanın yollarından söz etmektedir. Yazar bu konuyu dört temel kavramı simgeleyen dört kişi arasında soru yanıt düzeninde yürütülen tartışmalarla vermiştir. Bu kişiler Kün Togdı, Ay Toldu, Ögdilmiş, Ogdurmuş adlarını taşırlar. Türk geleneğiyle İslam dininin ilkeleri arasında sağlam bir denge kurmaya çabalayan hükümdarın yönetime, dünya işlerine, Tanrı-Kul bağlılığına ilişkin soruları bu kişilerin açıklamalarıyla aydınlığa kavuşur. Böylece hükümdar sağlam bir devlet yönetim kadrosunun nasıl kurulacağından, halkla ilişkilerde erdemli bir insan olabilmenin yollarına değin geniş bir çerçeve içinde gereken bilgilerle donanır. İşlediği bu konudan ötürü Kutadgu Bilig yazıldığı dönemde Türklerin uygarlığı, kültürü, yönetim düzeni, hukuk anlayışları... Bakımından da çok zengin verilerle doludur.

Yüzyılı aşkın bir geçmişi olan, kültür ve uygarlık tarihimize değişik yönlerden yaklaşma olanağı veren Kutadgu Bilig, bizde ve yabancı ülkelerde üzerinde en çok çalışılan eserler arasında yer almıştır. Kutadgu Bilig’in yabancı dillere çevirileri

yapılmış konusu, içeriği ve yazıldığı dönem üzerine yeni yorumlar geliştirilmiş ve birçok kitap ve makale yayınlanmıştır. Bunların içinde, ülkemizde Reşit Rahmeti Arat'ın 1947'de yayınladığı "Kutadgu Bilig" metninin hiç kuşkusuz ayrı bir yeri vardır. Bununla birlikte Agop Dilaçar'ın Kutadgu Bilig incelemesini örnek göstermek mümkündür. Reşit Rahmeti Arat'ın metin yayınına dayalı olarak bunun dışında daha başka çalışmalar da yapılmış mesela eserin söz varlığı taranmış, bazı sözlüklerin kadrosu içinde değerlendirilmiş, bununla birlikte içeriği, konusu yönünden değeri, felsefi örgüsü, Türk aile kültürü vb. gibi konular araştırılmış ve bu yapılan çalışmaların da bilim dünyasına önemli katkısı olmuştur. Ülkemiz dışında ise Robert Dankoff Wisdom of Royal Glory (The Üniversty Of Chicago Press, 1983) adıyla yaptığı çeviriyi, Uwe Balaesing'in "Kutadgu Bilig'in Arapça ve Farsça Söz varlığı" (Bildiri Ekim 2009) gibi çalışmaları örnek göstermek mümkündür.

Kutadgu Bilig'in incelenmesi ile görülecektirki beyitlerde İslamî terminolojiye dayanan birçok terimler bulunmaktadır. Hatta mana olarak Kur'an ve hadislerdeki manayı içerdiğini gözlemlemek zor olmasa gerek. Dikkat edilmesi gereken bir hususta şudur ki, çalışmamız her ne kadar Kutadgu Biligdeki dinî öğeleri içermekte ise de bire bir Kutadgu Bilig'de aynen geçen Kur'an ve hadis ifadeleri aramak doğru olmasa gerektir. Bizim çalışmamızın temelini Türklerin İslam'ı kabul ettiği dönemde vücuda getirilen bu eserin İslamın toplumca ve devletçe ne derece benimsenmiş oluşu ve İslam'ın Türk Kültürüne ve kültürel eserlere ne derecede yansıdığını Kutadgu Bilig'deki beyitlerden yola çıkarak göstermektir.

Bununla birlikte şunu da ifade etmek gerektir ki çalışmamız daha çok manayı ihtiva eden bir çalışma olduğundan eserde yer alan beyitlerde ki kelimelerin birebir incelenmesine gidilmemiş daha önce de belirttiğimiz gibi beyitlerdeki dinî tesir Türkçe olarak ifade edilmeye çalışılmış. Bu amaçla Yusuf Has Hacib'in devlet yönetimi, devlet-halk ilişkileri, ahlak, adalet... gibi konuların yer aldığı manevi içerikli beyitlerdeki hükümler değerlendirilmiştir.

GİRİŞ

Türk milletinin tarihî devirlerine ışık tutan eserler üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar, mevcut zenginlikleri yeterince aydınlatamamıştır. Günümüzde “Eski Türk Kültürü” başlığı altında değerlendirilen eserler bilimsel bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmamışlardır. Bu önemli eserlerin varlığı umumiyetle tesadüf sonucu öğrenilmiştir. Bugün Türk dilinin miladı olarak kabul ettiğimiz Orhun Abideleri dahi bir bilimsel araştırmanın sonucu keşfedilmemiştir. Türk Dili’nin anıt eserlerinden olan Kutadgu Bilig Türkler’in İslam’ı kabulünden sonra vücuda getirilmiştir ve ilginçtir ki bu eseri vücuda getiren şahısta önemli devlet adamlarından biridir. Burada şunu belirtmek gerekir ki baktığımızda İslam dininin kabulünden sonra İslamiyet gerek devlet erkânı ve gerekse toplum tabanında o kadar hızla benimsenmişki, Türklerin İslam’ı kabulü ve eserin yazıldığı zaman dilimi düşünülürse çok da uzun sayılamayacak zaman diliminde İslamiyet adeta toplumun kültürüyle içiçe girmiş ve artık kültürel değerler dinî bir hüviyete bürünmüştür. Zaten bu kısa zaman diliminde toplumun dilinde dini terimlerin geniş bir şekilde yer alması bunun en önemli göstergelerinden biridir. Türklerin İslam’ı kabulünün ardından Türk dili için özel bir yeri olan ilk dinî içerikli eserin metni, yazarı ve yazıldığı dönem üzerine vücuda getirilen birçok eser bulunmaktadır. Bunların içerisinde, Reşit Rahmeti Arat’ın 1947’de yayınladığı “Kutadgu Bilig” metninin ise ayrı bir yeri vardır. Reşit Rahmeti Arat’ın çalışmalarına dayalı olarak daha başka çalışmalar da yapılmıştır. Çağdaş Türk dillerinde yapılan Kutadgu Bilig çevirileri ise daha çok Arat’ın bu metin yayınına dayanır. (Derviş, 2009:7)

Türklerin İslamiyeti kabulünün ilk dönemlerinin hem dil hem de medeniyet tarihi açısından mühim olan dönemin en önemli eseri Kutadgu Bilig adlı eserdir. Kutadgu Bilig’i sadece edebi yönüyle değerlendirmek; eserin içeriğini arka plana ittiğinden eksik bir değerlendirme olacaktır. Eser dil ve edebiyatla ilgili olduğu kadar Siyaset, Felsefe, Sosyoloji ve Tarih disiplinleri ile de yakından ilgilidir. Eser içerisindeki felsefi düşüncelerden tüm insanlık faydalanabilir, bu düşünceler evrensel niteliktedir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada Türklerin İslamiyet’i kabul etme süreci ve İslamiyet’in kabulü sonrasında kurulmuş olan Karahanlılar döneminde vücuda getirilmiş ve o dönemin en önemli eserlerinden olan Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eser içerisindeki

sözlerin mana olarak çağrıştırdığı Kur'an ve hadislerle kıyaslama yapılması çalışmanın esasını oluşturacaktır.

Çalışmamızda beyit numaraları kalın puntuyla belirtilmiştir. Çalışmamızın temelini oluşturan kaynakları özetle sıralayacak olursak, Kutadgu Bilig (Orijinal metin çevirisi ve günümüz diline çevrilmiş şekli) temel kaynağımız olup, bununla birlikte Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından çıkan Kur'an-ı Kerim Meali, Buhari, Müslim, Tirmizi gibi çok önemli hadis rivayetçilerinin rivayet etmiş olduğu Hadis kaynakları; yine Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan Besim Atalay'ın çevirisi ile oluşturulmuş olan Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi (Ankara, 1999, I, II, III, IV Cilt) gibi eserler çalışmada başvurulan temel kaynaklardan bazılarıdır.

A) Türklerin İslamiyeti Kabulü

Türklerin topluca İslâmiyet'i din olarak kabulleri ve İslâm Medeniyeti dairesine dâhil olmaları Türk tarihi açısından son derece de ehemmiyetli bir olaydır. Osman Turan "Türkler ve İslâmiyet" adlı makalesinde bunu şu şekilde dile getirmektedir: "Yeni bir din veya medeniyet'in kabulü, cemiyet içerisinde inanış, düşüncü ve yaşayış gibi türlü bakımlardan husule getirdiği derin değişiklik ve inkişaf dolayısıyla bir kavmin tarihinde en mühim bir hadise olmak vasfını daima muhafaza eder". Fakat bu olayın ehemmiyeti, yalnızca Türk tarihinde sebep olduğu gelişmelerden ibaret değildir. Türklerin İslamı benimsemeleri, İslam Tarihi açısından da pek önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği gibi, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan değişik şekillerdeki tezahürleri dolayısıyla Genel Dünya Tarihi'nin en mühim hadiselerinden birini oluşturur (Yazıcı, 2006: 29). İslamiyet X. asırda, Türkler arasında umumi ve milli bir din haline gelmeden önce Türk halkları din bakımından bir parçalanma manzarası gösterir (Turan, 1999: 2). Türkler, İslamiyeti tanımadan önce Budizm, Zerdüştlük (Mecusilik), Maniheizm ve Hıristiyanlık, hatta Yahudilik gibi bazı dinleri de kabul etmişlerdir (Yazıcı, 2006, 29). Türkler arasında kısmen de olsa yayılmaya muvaffak olan bu dinler, Türklerin mertlik, yiğitlik, cengâverlik gibi bir takım milli duygularını ve karakterini besleyici olacakları yerde, aksine yıkıcı ve törpüleyici olmuştur (Kitapçı, 2005: 114). Türk nüfusunun çoğunluk meydana getirdiği sahalarda bir menfi tesiri görülmeyen bu yabancı dinler, bu imkânın mevcut olmadığı bölgelerde Türklerin kaybolmalarında rol

oynadıkları gibi, 1000 tarihinde resmen Hıristiyan olan Macarlar'ın Türk kültüründen uzaklaşmaları, 864' ten itibaren Ortodoksluğu kabul eden Bulgarlar'ın Türklüklerini kaybetmeleri neticesini vermiştir. Esasen bu dinlerin Türk kültüründe ki inanç sistemine uymadığı, mahallî nitelikte kalmalarından bellidir. Yalnız İslam dinî birçok özelliği bakımından Türklerin kadim inançları ile uygunluk göstermesi dolayısıyla, Türkler arasında yaygın ve Türklüğü takviye eden bir din durumundadır (Kafesoğlu, 2005: 316). Bu sebeplerden ötürüdür ki İslam dinî Türk toplumunun yapısı ile bütünleşmiş ve bu doğrultuda Türk toplumu gaza ve cihad anlayışına bağlı kalmış ve din-i mübin uğruna tereddütsüz ölüm göze alınmış ve hemen hepsi şehit olma duygusunu yaşamışlardır.

VII. asrın ilk yarısında; Ceyhun nehrini geçerek, Aşağı Türkistan (İslami kaynaklarda Maveräünnehr)'in iç kısımlarına doğru ilerleyen Arap ordusuna karşı koymak ve onları Ceyhun havzasının gerisinde durdurmak, hatta Arapları bütün İran'dan sürüp çıkarmak için büyük bir ordu ile harekete geçen Türk Hâkanı To-lu Han ile, dirayetli Arap komutanı Ahnef b. Kays' ın Merve'r-Revz' de ilk defa 642 yılında karşılaşmaları bir tarafa bırakılacak olursa, eski Türklerle Araplar arasında ilk siyasi, sosyal ve ticari münasebetlerin ne zaman ve nasıl bir ortamda başladığı konusunda kesin bir bilgi yoktur (Kitapçı, 2005: 67). Bununla birlikte ilk temas yeri olarak Kafkaslar bölgesini gösterenlerde yok değildir. M.Ö. VII. Yüzyılda Sakalar (Golden, çev. Osman Karatay, 2006: 52)'dan itibaren çeşitli Türk kavimlerinin Derbent yoluyla Kafkasları aşarak Azerbaycan'ın kuzey bölgelerine gelip yerleştiği bilinmektedir. Türklerle Arapların tanışmalarına imkân veren bir başka münasebette, Arap yarımadasının kuzey sınırında biri Sasanilere, diğeri Bizans'a bağlı tampon Arap devletçikleri, Hire ve Gassaniler vasıtasıyla olmuştur (Yazıcı, 2000: 26). Bütün bu izahlarla birlikte, Türk-Arap siyasi münasebetlerinin bu şekilde, hem de beklenilenin tam aksine, karanlıklar içinde olması, hatta bu iki kavmin İslamiyet'ten önce birbirlerini yeteri kadar tanımamaları, bu kabil ilişkilerin gelişme ve büyümesini önleyen bir takım sebebler mevcuttur, bunların başında, Arabistan'ın coğrafi durumu gelmektedir. Buna göre, Arabistan' ın, Türklerin meşhur göç yollarının dışında olması, göçebe ve akıncı Türkler için verimli ve cazip bir ülke olmayışı (Kitapçı, 2000: 67-69) gibi sebepler bunlar arasında fazlaca ehemmiyet arz edenlerdir.

Türklerle Arapların ilişki içerisine girmeleri ilk İslam fetih hareketleri sırasında gerçekleşmiştir. (Yazıcı, 2006: 32) 633 senesiyle başlayan ve Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılını içeren kısa dönemde, İslam Tarihi' nin olduğu kadar, belki de dünya tarihinin en hızlı fetih hareketleri gerçekleşmiştir. Hz. Ömer döneminde geniş fetih hareketlerine başlamak için ortada hiçbir ciddi engel de kalmamıştı. (Apak, 2008: 93-120) Arap orduları Suriye'de Bizans'a karşı muazzam başarı elde edip bu toprakları ele geçirdikten sonra, Kadisiye (635), Celula (637) ve Nihavent (642) savaşlarıyla İran mağlup edilmiş ve bütün Kuzey İran Müslüman Araplar'ın eline geçmiştir (Kitapçı, 2005: 94). İşte bu tarihten sonra Müslüman orduları Türkistan'a Ceyhun nehri havzasına yöneleceklerdir. Türkler arasında İslamiyet' in ilk yayılması işte Ceyhun Havzasına böylesine mukaddes bir coşku ile ayak basan Müslüman Araplar tarafından başlatılmış ve bu durum böylece ilk Arap akınlarına kadar tam 40 yıl devam etmiş ve birçok Türk Müslüman olmuştur (Kitapçı, 2004: 82).

Türklerle Müslüman Araplar arasındaki münasebetler Emeviler zamanında başlamış ve Emeviler devrinde, İslam Devleti'nin ve dolayısıyla İslam'ın hudutları pek ziyade genişlemişti (Şeşen, 2001: 5). İslam kuvvetleri Kuteybe b. Müslim (Yiğit, 2002:490-491) idaresinde Türkistan'a yerleştikten sonra, Emevi Devleti'nin ezici ve gayri müsavatchı bir tarzda devam eden siyaseti, Türklerin İslamiyete yanaşmamalarının en mühim sebebini teşkil eder (Turan, 1993: 10-11). Daha sonraki süreçte, Türk yurtlarına gelen Arap valileri, Kuteybe'nin başlattığı İslamlaştırma hareketine hiçbir zaman gereği kadar önem vermemişlerdir.

Emeviler döneminde Arapların, Türk bölgesini çoğu defa yalnızca ganimet kaynağı olarak düşünmeleri, hak dinin tebliğinde, ilk dönemlerdeki samimiyet ve doğruluktan büyük ölçüde ayrılmışlardı. Hâlbuki Abbasilerle başlayan bu yeni dönemde Türk bölgelerine hücumlar yavaşlamış, bazen de tamamen durmuştur. İlk Abbasi Halifesi Ebu'l- Abbas, çıkardığı bir emirname ile Müslüman olanlardan asla cizye alınmamasını isteyerek, adaletsizliği önlemeyi hedeflemişti (Yazıcı, 2006: 35). Absiler'in ordularında, Arap birlikleri önemini kaybedecek, bunların yerine, Türkler alınmaya başlanacaktır. İslam ordularında görev alan Türk gençleri, daha Emeviler zamanında (670- 680) hissettirdikleri ağırlıklarını, Abbasi Hilafeti kurulduktan sonra iyice artırarak, kumandanlık, valilik ve haciblik gibi yüksek mevkilerde yer almışlardır.

Türklerin İslamlaşma süreci hakkında gerekli olan mülâhazaların hûlasasını yaptıktan sonra şimdi de, hem İslam hem de Türk ve dünya tarihi bakımından bir dönüm noktası teşkil eden Talas Suyu Meydan Muharebesi (751)' ne kısada olsa değinmek gerekmektedir.

Talas Meydan Savaşı (Temmuz 751)

Abbasiler iktidara geldiklerinde Batı Türkistan'da yeni bir askeri güçle karşılaşmışlardı. Bu güç Çinlilerdi. Batı Türkistan, uzunca bir süredir Çinlilerle Türkler arasında nüfuz mücadelesine sahne olmaktaydı. Bu sırada Göktürk Devleti yıkılmış (743), Türgişler de zayıflamış olduğundan ortada Çinlilere karşı durabilecek ciddi bir güç yoktu. Bu durum Çinlilerin bölge üzerindeki emellerinin uygulama zamanının geldiğini düşünmelerinde etkili olmuştur. Kara Türgiş Devleti'nin güç kaybetmesi ve hızla çöküntü sürecine girmesiyle (739'da Kara Türgiş Hanedanı,759'da da Türgişler Devleti son bulacaktır.) bölgede ciddi bir otorite boşluğu ortaya çıkmıştır. Bundan Müslüman Araplar kendi hesaplarına faydalanarak ileri harekâta girişmişler diğer taraftan da Çinlilerde Batı Türkistan konusundaki emellerine ulaşmalarının zamanının geldiğini düşünmüşlerdir. Bunun üzerine Çinliler 747'de büyük bir ordu ile Batıya doğru harekete başladılar. Batı Türkistan'ın mükadderatı üzerinde önemli gelişmelere sebep olacak olan bu seferde Çin ordularına Kuça valisi Kao Sien-tche kumanda etmekte idi ve sonuçta Müslümanlarla Çinliler karşı karşıya geleceklerdi. Fakat Çinliler'in geçtikleri bölgelerdeki sert tutumları ve özellikle Taşkent Beyi Bagatur Tudun'u öldürmeleri, Türkleri bu defa da Çinlilere karşı Müslümanlardan yardım istemeye sevk etmiş bunun üzerine Horasan valisi Ebu Müslim, Ziyad b. Salih komutasında güçlü bir orduyu Çinlilere karşı göndermiştir (Yazıcı, 2006: 36).

Çin ve Müslüman kuvvetleri 751 senesi temmuzunda Talas (Arapça Taraz, Çinlilerce Ta-le-se, günümüzde Evliya-ata, Almaata yakınında) şehri yakınında karşılaştılar. Beş gün devam eden çetin savaştan sonra (Togan,1970: 35) muhtemelen son günde, Göktürklerin bir boyu olan Karluklar'ın Çin birliklerine arkadan taarruz etmeleri sonucunda, Çinliler için büyük bir hezimetle son bulmuştur. 70 000 kişilik Çin birliklerinin büyük bir kısmı savaş meydanında yok edilmiş 20.000 kadarı esir olarak Müslümanlar'ın eline geçmiş Kao Sien-tche ise ancak az bir kuvvetle canını kurtarabilmiştir. Türk İslam ve dünya tarihleri açısından önemle ele alınması ve

neticeleri üzerinde dikkatlice durulması gereken siyasi sebeplerle başlamış olan Talas Savaşı'nın siyasi olduğu gibi, onun kadar önemli olmak üzere ekonomik, sosyal ve kültürel bir takım sonuçları da ortaya çıkmıştır. Başta Hakkı Dursun Yıldız olmak üzere bir kısım Türk ve yabancı tarihçiler bu konudaki görüşlerini tafsilatlı bir şekilde belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi başlangıcından yüz yıla yakın bir süredir genellikle savaşlar şeklinde devam eden münasebetlerin, Talas'tan itibaren büyük çapta barış ve dostluğa dönüştüğünü ifade edebiliriz. Şüphesiz bütün Türk dünyası için her şey bir anda değişmiş değildir. Bundan sonra hiç savaş yapılmamış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Fakat yeni dönemde, genelde ilişkilerin ağırlığını dostluk, yardımlaşma, Türklerin daha büyük oranlarda İslam Devleti'nin hizmetine girmeleri gibi esaslar oluşturmuştur. Tabiatıyla bu durum Türk'lerin İslamiyet'i kabullerinde de olumlu etkiler yapmıştır (Yazıcı, 2006: 36-40).

Bundan sonra Abbasi halifeleri, umumiyetle, başlangıçta İranlılara önem verdikleri halde, yavaş yavaş, imparatorluğun müdafaasında daha kabiliyetli unsur olan Türkleri kullanmaya başladılar ki bununla muvazi olarak Aşağı Türkistan'da İslamlaşma faaliyeti genişlemeye başladı (Turan, 1993: 11). Talas savaşı yalnızca katılanları değil, çok geniş bir coğrafyayı ve farklı toplumları ilgilendiren etkileyen bir savaş olmuştur. Evet, bir kan ve ateş kasırgası halinde başlayan Müslüman Arapların Türklerle olan çetin mücadelelerinin Türk Milleti, İslam Ümmeti ve bütün insanlık için çok hayırlı sonuçları olmuştur. Bunların en önemlisi ise o yüce ilahi iradenin arzu etmesi sonucu Türk milletinin, diğer milletlerin aksine, büyük bir çoğunlukla Müslüman olması ve kendilerini hem de bütün geçmişleri ile alakalarını keserek İslama ve onun yüce gayelerine adanmış olmalarıdır (Kitapçı, 1996: 52).

Talas Savaşı sonrasında kitleler halinde Müslüman olan Türkler daha sonraki zaman diliminde Türk-İslam dünyasında önemli yere sahip olacak olan Karahanlılar Devleti'nin kurulmasını sağlayacaklar, bunun sonrasında ise isimlerini ayrı ayrı belirtmediğimiz dünya tarihine yön veren muazzam Türk devletleri kurulacaktır. Çalışmamızın esasını Kutadgu Bilig üzerine olduğu için Türklerin İslamlaşma meselesinin incelenmesi mevzusu daha fazla ele alamamaktayız.

B) Karahanlılar Devleti

Türk Kağanlarının ilk Müslüman soyu olarak karşımıza çıkan, Doğu ve Batı Türkistanda Hüküm sürmüş olan (840-1212) Karahanlılar'ın Kuruluş dönemi yeteri kadar aydınlatılamamış bir konu olarak durmaktadır (Yazıcı, 2006: 131). Devlete verilmiş olan bu isim aynı soydan gelen hükümdarların unvanları arasında yükseklik ve yücelik anlamındaki Kara sözcüğünün sık sık kullanılması ile ilgilidir (Yazıcı, 2006: 130). Karahanlılar 840 yılında Ötüken'deki Uygurlar Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılması üzerine bu devlete tabi olan Yağma'lar batıya göç ederek Kaşgar civarına geldiler. Bu bölgeleri Karlukların¹ (Salman, 2002: 342) elinden alan ve batıya geldiklerinde başlarında Uygur hanedanından beylerin bulunduğu anlaşılan Yağmalar bir müddet sonra merkezi Kaşgar olmak üzere Karahanlılar Devleti'ni kurdular (Genç, 1987: 285). Bu görüşle birlikte Karahanlılar devletinin teşekkülünü değişik Türk kökenlerine dayandıranlar olmuştur. Bu görüşlerden Omeljan Pristak tarafından ileri sürülen ve en çok doğruluk niteliği taşıyanı Karluk kavmine dayandırılan görüştür (Pritsak, 2005: 252). Karluklular 747-840 yılları arasında Uygur birliğine bağlı bulunuyorlardı² (Kafesoğlu, 1987: 259-260). Bu bilgiler ışığında, Karahanlı devletini üç ana devir içinde inceleyebiliriz.

1- Uygur-Karluk Dönemi (766-840)

2- İslamiyet öncesi Karluk Dönemi (840-932)

3- Müslüman Karluk Devleti ya da Karahanlı Devleti (932-1212)

¹Karluklar Orta Asya tarihinde rol oynayan önemli bir Türk boyudur. Karluk kelimesi "*kar yığı*" veya "*karışmış*" anlamında olduğu ileri sürülmektedir. Karluklar Çin kaynaklarına göre Göktürk Federasyonu'nun önemli gruplarından birini oluşturuyor ve *Beşbalık*'ın kuzeybatısında, daha yoğun biçimde de Altay dağlarının batısındaki Kara İrtiş nehriyle *Tarbagatay* yöresinde yaşıyorlardı. Beşbalık civarında oturan bir grup Karluk ise başlarına Tun Bilge (Tun Pichia) adlı bir yabgu seçerek bağımsız hareket etmeye başladılar. Ancak bir süre sonra batıya doğru çekildiler sonraki zaman diliminde Türk ve Dünya tarihi açısından önemli bir olay olan Talas Savaşı'nda (751) Çinliler'in karşısında Müslümanlar'ın tarafını tutarak zafer kazanmalarına yardımcı oldular. Daha sonra da yıkılma sürecine giren Kara Türgiş Kağanlığı'nın iki büyük idare merkezi Tokmak ve Talas'ı zaptederek 766 yılında burada başşehri Balasagun yakınlarındaki Kara-ordu olan bir devlet kurdular. 840'ta Uygur Kağanlığı'nın yıkılması üzerine kendini Göktürk-ler'in halefi kabul eden Karluk Hükümdarı Bilge Kül Kadir Kağan "*Kara Han*" unvanını aldı. Böylece Karluk Devleti değişiklik geçirerek aynı zamanda ilk Türk- İslâm devleti olan Karahanlılar'a dönüştü.

²Türkçe "*karlık*" (kar yığı) manasında olan Karluklular Türk soyundan geldiği bir Gök-Türk boyu olduğu Çin kaynağında (T'ang- shu) olarak belirtilmiştir.

Uygur Karluk Birliği 840 yılında çözülmüş bunun üzerine Bilge Kül Kağan yeni bir birlik oluşturmuştur. Bu dönem İslamiyet öncesi dönemdir. Bilge Kül Kağan'dan sonra Bozir Kağan kısa bir süre tahta geçmiştir. Onun ardından Satuk Buğra Kara Han tahta geçmiştir (ölm 955), (Dilaçar, 1995: 13).Türklerin İslamiyet'in kabulü bu dönemde olmuřtur³ (Turan, 1993: 167). Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul edişi üzerine, İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmaya başlamış. 970 yılına kadar İslamiyet'in doğuda Hotan'a, kuzeyde Balasagun, Talas ve İli vadisine kadar yayıldığını görüyoruz (Genç,1981: 283). Kaşgar'a sığınan Samanlı prens Nasr'ın etkisi ile buradaki Türkler İslamiyeti kabul etmiştir. Ayrıca Arapların Horasan valisinin Talas savaşı ile Batı Türkleri üzerinde baskı Kurması da İslamiyet'in kabulünü hızlandırmıştır. Bu coğrafyadaki Türkler "Buddha"cı idiler Kutadgu Biligde "Burkan'ın evini yak yık orada mescit ve cemaat meydana getir" denmesi bu bilgileri destekler niteliktedir (Dilaçar, 1995: 14).

Satuk Buğra Karahan'dan sonra devletin başına birçok kağan geçmiştir. Kağanlara verilen isim ve unvanların bu dönemden sonra İslami bir kimlik kazanmış olması da bizlere İslam Medeniyeti'nin dairesi içerisine girmeye başladığımızı göstermektedir. Bunun yanı sıra Türk isimlerinin de ikinci bir isim olarak kullanıldığı tüm kağanlarda görülmür. Satuk Buğra Karahan'dan sonra bizim için ayrı bir dönem olan Hasan Buğra Han'dır Karahanlılar arasında, dürüst yönetimi bilim ve sanat adamlarını koruması ile kendine olağanüstü bir yer, yurt sınırlarını aşan bir ün sağlamış ve o çağlar için Türklerin Harunü'r-reşidi, Carolus Magnus'u (*Charlamange*) olmuştur (Dilaçar, 1995: 14). Bu hükümdar döneminde çalışmamızın temelini oluşturan K.B'den başka Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't Türk'ü, İmam Abdü'lfettah Abdülğafar b. el-Hüseyn el-Alma'inin (ölm. 1093) Tarihi Kaşgarisi, yazılmıştır. Karahanlılar Çağı şairlerinden Emir Arslan Hoca Tarhan'ı, Emir Seyfeddin'i Edip Ahmet Yükneki'nin Atabet'ül Hakayık'ı (Gerçeklerin Eşiği) ve yine birkaç önemli Kur'an Tefsiri bu dönem de oluşmuştur. Ayrıca Türk tasavvufunun önemli ismi olan Ahmet Yesevi de bu çağın adamıdır (Dilaçar, 1995: 14).

³Satuk Buğra Han'ın Müslüman olmasına dair İbn'ül Esir (XV 54) ve Mecmuat'-üt- Tevarih yalnız Satuk'un rüyasında gökten inen bir adamın ona Türkçe : "Müslüman ol, Bu Dünyada ve ahrette halas bulacaksın (İslem teslem)" gibi bir şeyler söylediğini nakledeler. Şafak açınca Satuk İslam dinini kabul ediyor ve teb'asından çoğu kendisini taklid ediyor.

999 yılında Samanoğulları idaresine son vererek bütün Maverâün-nehri de ele geçiren Karahanlılar Ceyhun'dan Orta Tarıma kadar uzanan yerlerde kuvvetli bir idare kurdular. Ancak Türk tarihinde sık sık rastladığımız olay Karahanlılar'ın da başına geldi ve bu devlet biri doğu, öteki de batı olmak üzere ikiye bölündü (1042). Batı Karahanlılar'ı 1074, Doğu Karahanlılar'ı da 1089 yılında Büyük Selçuklulara tabi hale geldiler. Daha sonra ise 1130'larda Doğu Karahanlılar'ı Karahitaylar'a tabi hale geldi II. İbrahim Han'dan sonra iç karışıklıklar ve isyanlar şeklinde gelişen olaylar sonucunda Doğu Karahanlılar devleti 1211 yılında yıkıldı (Merçil, 1991: 24). Batı Karahanlılar ise 1141'den sonra Karahitay hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Batı Karahanlılar'ın son hükümdarı Osman Han döneminde 1202'den sonra bir müddet Harizmşahlar'ın nüfuz idaresine giren Batı Karahanlı devleti 1212 yılında ortadan kalktı. Böylece Karahanlılar'ın siyasi varlığı sona erdi (Genç, 1981: 285).

Karahanlı Devletinin Coğrafyası

Karahanlı Devleti: Bu devletin kapladığı topraklar, bugünkü adları ile şunlarla çevrili idi; doğuda Doğu Türkistan'ın batı bölümü (Taklamakan Çölü ile Tarım Irmağı çanağının batı kesimi); kuzeyde Cungarya, Ala-Tau (Aladağ), Tarbagatay, dağları, Yedisu bölgesi, Balkaş gölü, Kara Tau, (Karadağ), Kızılkum Çölü, Aral gölü; batıda Karakurum çölü, Amuderya (oxsus) ırmağı; güneyde de Hindistan, ve Hindikuş, Pamir, Karakum dağları. Fergana bölgesi bu alanın ortasında bulunuyordu (Dilaçar, 1995: 14).

Karahanlı Devletinin (932-1212) X-XIII. yüzyıllarda egemenliği altında bulunan topraklarda bugün Ruslardan ve Çinlilerden başka Karakalpak, Türkmen, Özbek, Kazak ve Yeni Uygur (Türkibya da Doğu Türkleridenilen Doğu Türkistanlılar) Türkleri, güneyin bir bölümünde de İran asıllı Tacikler yaşamaktadır (Dilaçar, 1995: 14).

I. BÖLÜM

YUSUF HAS HÂCİB ve KUTADGU BİLİĞ

1- Hayatı

Yusuf Has Hâcib Balasagun'un (Togan, 1955: 269-272) asil bir ailesine mensup olup 1019 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. İslamlık yurtta artık iyice yerleşmiş kök salmış bulunduğundan İslam'a inanan ve İslamla bağları sağlam olan Yusuf'un annesi ve babası Yusufu doğru yolda yetiştirmeye çalıştılar. Çalışkan olduğu kadar anlayışlı da olan oğulları her şeye merak edip kısa bir süre içinde ansiklopedik bilgi topladı (Dilaçar, 1995: 22) İyi tahsil gören Yusuf, Arapçayı ve Farsçayı öğrenmiş, bu dillerin edebiyatlarına, zamanının ilim ve hünerlerine vâkıf olmuştur. Eserini Balasagun'da yazmaya başlamış ve bir buçuk senede takdim etmiş (Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim / sözleri toplayıp, derleyerek seçtim ve ayırdım. Beyit 6624) tamamlamıştır (Arat, 1955: 1038). Balasagun'da değerini gösterme fırsatını bulamayan Yusuf, daha sonra Kaşgar'a gitmiş eserini orada tamamlayarak Tabgaç Kara Buğra Han'ın huzurunda okumuştur. Bunun üzerine hükümdar ona iltifat etmiş ve kendisini "ulus has hâciblik"⁴ (Genç, 1981: 201-203). (başmâbeyincilik) makamına getirilmiştir. Bundan dolayı nâmı Yusuf Has Hâcib olarak yayılmıştır. Bundan sonraki ömrünü devlet hizmetinde geçiren Yusuf Has Hâcib eserin tamamlandığı 1069-1070 tarihinde 50 yaşında hatta bu yaşı aşmış durumda olduğunu kendisi söylediği için bu tarih doğruya yakın sayılabilir."Elli yaşım elini bana değdirdi. Şimdi de altmış bana gel diyor." (Kutadgu Bilig, Beyit: 365-366) gibi sözlerinden elli ile altmış arasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Akıllı; ilim, fazilet ve takva sahibi bir zat olduğu için halk içinde çok itibar ve hürmet görmüştür (Banarlı, 1971: 230). Ölümü hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Nerede ve kaç yılında öldüğü belli değildir. Kutadgu Bilig'i Türk

⁴ Hâciblik: Başlangıçta saray teşkilatındaki mabeyinci mânasında kullanılan, ancak daha sonra çeşitli bölgelerde farklı anlamlar kazanan bir terim. Sözlükte "araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini engellemek; Örtmek, gizlemek" mânalarına gelen *hacib* masdarından türetilmiş ism-i fail olup "bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı" demektir. K.B.'e göre Karahanlılar sarayında vezirlikten ordu kumandanlığından sonra en mühim mevki bu ulu haciblik rütbesi, bir başka ifade ile *Ulu (uluğ) Hacib*: saray teşkilatında hükümdardan, bütün devlet teşkilatında da vezirden sonra gelen en büyük görevli idi emrinde hacibler ve biruk (buyruk'lar bulunurdu. Görevi hükümet ile halk arasında ilişkiyi sağlamak, yabancı elçilerle ilgilenmek.

hakanına sunduğu zaman Balasagunlu Yusuf sağlığı sarsılmış, gözü zayıflamış, ihtiyarlıktan ve dermansızlıktan yakınan, 50'sini henüz geçmiş bir adamdı. Ondan sonra fazla yaşayamamış olsa gerek. Hakan Hasan Buğra Han 1103 yılına kadar tahtta bulunduğu göre, Balasagunlu Yusuf onun zamanında ölmüş denebilir. Kaşgar'da mı yoksa memleketi olan Balasagunda mı gömülü olduğu belli değildir (Dilaçar, 1995: 24). Eserin ilave kısmında kendisinden bahsederken, ihtiyarladığını, hayatını insanlara hizmet etmekle geçirerek ibadete geç kaldığını belirtmektedir (Derviş, 2009: 11).

2- Yetiştığı Muhit: Balasagun

Balasaakün ya da Walasaakün denen bu eski şehrin yeri kesinlikle bilinmiyorsa da bugün Kırgızistan'da Çu ırmağı vadisinde bulunan eski adı Pişpek bölgesindeki Ak-Peşin gösterilmektedir. Şehrin VII. yüzyıldan beri varolduğu, Moğollar'ın buna Gubalik (iyi balık) dediği başka Türkçe adlarının da Kara-ordu, Kuz-Balık, daha sonrada Bilad-ı Sagun olduğu anlaşılmaktadır. Mahmut Kaşgari'nin zamanına kadar (1072), Soğdak dil ve kültürünün önemli bir merkezi olan bu şehir Türklerin İslamiyeti kabulünden az önce Karahanlılar'ın eline geçmiştir. Balasagun Türkleri İslamı 960-961 yıllarında kabul etmişlerdir. Satuk Buğra Han İslamiyet'i kabul ettikten sonra burasını merkez olarak kullanmıştır. Daha sonraki zaman diliminde 1130'da Balasagun, Müslüman olmayan ve Moğol asıllı olan Karahitaylar'ın eline geçmiş, Moğol akını zamanında bu şehrin adı kaybolmuştur; son anı 1210'da Harizmşahlar çağıdır. Balasagun Kâşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yıllarında ortaya koyduğu haritanın tam ortasında yer almaktadır (Dilaçar, 1995: 20-21).

X ve XI. yy.'da Karahanlı Devleti zamanında Karahanlı Türkçesi kendi dilini oluşturmuş, aynı zamanda eski ve yeni unsurları bünyesinde barındırmıştır. Tabii burada bir yazı dilinin oluşması ve olgunlaşması söz konusu olduğuna göre, bunun her şeyden önce devlet kurmayla ilgisi olduğu unutulmamalıdır. Böyle bir oluşumu olan, İslamla bütünleşen Karahanlı yazı diliyle M.S. 960'tan itibaren edebi ürünleri ortaya koymuştur. Bizim için önemli olan, bu dönemden kalma ve Karahanlı Türkçesinin olgunluğunu yansıtan eseri; belki de birçok araştırmacının söylediği gibi bir ilk eser olamayacak kadar mükemmel nitelikteki Kutadgu Bilig'dir. Bununla birlikte tabiki o dönemde yazılmış başka eserde yok değildir. Daha önceden belirttiğimiz gibi gerek Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lüğati't- Türk olsun gerek Kaşgarlı Mahmut'un Kitabü Cevahiri'n-

nahvi fi lügati't- Türki (bu kaynak elde mevcut bulunmamaktadır.) yine Yüknekli Edip Ahmet'in Atabetü'l Hakaik gibi vb. eserler aynı dönemin ürünüdür (Derviş, 2009: 10).

3- Kutadgu Bilig

Türk İslam kültürünün ilk devresini teşkil eden XI. yy. Türk tarihinde askeri ve siyasi olarak dikkate değer bir gelişme devri olduğu gibi kültür tarihimiz bakımından da büyük ehemmiyet taşır. Bu Türk İslam çağının başlıca karakteri bozkır Türk kültürünün İslam medeniyeti değerleri ile zenginleşmiş olmasıdır (Kafesoğlu, 1980: 3). İşte Kutadgu Bilig'de Türk İslam kültürünün klasik edebiyatının ilk eseridir. Edebi bakımdan ilk sayıldığı gibi dil bakımından da Orta Türkçe veya daha dar bir sahada düşünürsek Karahanlı Türkçesi'nin ilk örneğidir. Devrinin bilgin bir yazarı ve Türk tefekkür tarihinin sayılı bir mütefekkeri olduğu, eserinden anlaşılan Yusuf Has Hacıb İslam ahlakını, İslam kültürünü kuvvetle benimsemiştir ancak bu benimseyiş ona yerli ve milli değerleri ihmal ettirmemiştir. Baştan sona nazımla tertiplelediği eserini başarılı bir Türkçe ile yazması; böylesine büyük bir eserde yabancı kelimelere pek az yer vermesi, bunun ilk delilidir (Banarlı, 1971: 23)

İslâmî devir içinde Türk Dili ve Edebiyatı'nın olduğu kadar, Türk Kültür tarihinin de asla ihmal edemeyeceği bir siyasetname olup, siyasî ve kültürel bakımdan, Türk-İslâm muhitinin çok mühim bir merhalesini teşkil etmektedir. Böyle olmasına rağmen, Kutadgu Bilig yazıldıktan bir hayli zaman sonra unutulmuş veya çok dar bir muhitin istifadesinde kalmıştır. Kitaba ilk ilâve edilen 77 beyitlik bir manzume vardır. Bu manzum önsözde, eserin kendisi ve yazarı hakkında bilgi verilmektedir. Burada hükümdarlara "ilig" ve "beg" yerine "melik" tabiri kullanılmıştır. Şark meliki ve Maçın Beyleri'nin hepsi bu kitabı benimsemişler ve kendilerine miras yolu ile intikal ettiği için başkalarına vermemişlerdir. Ayrıca diğer memleketlerde kitaba başka adlarda vermişlerdir. "Çin Türklerinde, Edebü'l-Mülûk, Maçinliler Enîsü'l-Memâlik, İranlılar Şehnâme (Banarlı, 1971: 232) ve Turanlılar (Türkler), Kutadgu Bilig" demişlerdir (Dilaçar, 1995: 158). Balasagunlu Yusuf Has Hâcib, eserinde kendi adına yalnız bir yerde yer vermiştir. Yusuf Has Hâcib, eserinde kitabın adını ve mânasını şu beyitlerle açıklamaktadır:

- Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; Okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim. (beyit 350) (Silahdaroglu, 1996: 40 ve Arat, 1947: 144).
- Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; Bu kitap ___ uzandı, her iki dünyayı tutan bir eldir. (beyit 351) (Silahdaroglu, 1996: 40).
- İnsan kutlansa iki cihanı; Kutlanır kendi de, bu sözüm doğru. (beyit 352) (Silahdaroglu, 1996: 40).

“Kişileri her iki dünyada tam manası ile saadete ermek için takip edilecek yolu göstermek,” (Arat, 1947: 38) anlamına gelen Kutadgu Bilig’in (mutlu kılıcı bilgi) sözünün tam çözümlemesi ise şöyledir.

Kut-ad-gu Bil-ig

Kut= saadet, (kut, mutluluk saadet)

-ad = oldurgan fiil eki,

-gu = “kılan” değeri ile sıfat eki;

Bilig = bilgi (bilmek kavramı)

Değerlendirmesi yapılığında Türk yazınının elde bulunan en eski İslami verimidir (Dilaçar, 1995: 71).

Yusuf Has Hacib’in eserini yazmasında en mühim âmil, muhakkak ki çağdaşı Kaşgar’lı Mahmud’un da Türklüğü ve Türk milletinin değerlerine sahip olma azminden başka bir şey değildir. Kaşgarlı, Türkçenin Arapça karşısındaki durumundan hareketle ve Araplara Türkçeyi öğretmek niyeti ile yazdığı eserinde, Türklerin gelecek için büyük ve devamlı bir hâkimiyetlerinin olacağından bahsetmiştir (Caferoğlu, 1972: 12-23).

Genel amacı ölküsel ve tükel bir kişinin, ölküsel bir devletin ve başbuğun nasıl olması gerektiğini yurt başbuğuna ve yurttaşlara düşen ödevleri ve ahlak kurallarını bildirmektir. Bunun yanı sıra çeşitli mevzulara da ayrıntılı olarak yer verilmiştir (Dilaçar, 1995: 145). Bununla birlikte Balasagunlu Yusuf, zamanında Fars dilinde bir Şehnâme’nin yazılmış olmasını görerek, Kutadgu Bilig’i Türk milletine bir Şeh-nâme hediye etmek arzusu ve Türkçe’nin kudretini göstermek niyetiyle yazmıştır. Eserde tasvir edilen hayat ve idealize edilmiş olan şahıslar, şairin kendi devrinden evvelki bir zamana aittir. Yusuf, ideal fertlerden teşekkül eden cemiyet ve devleti gözünde canlandırır. İşte bu çerçevede Kutadgu Biligde, siyasi, dini, tasavvufi, ahlaki; bu dünya ve ahret için iyi ve uygun olan yollar, terbiye muaşeret edeplerine, çeşitli meslekler erbabına, fakirliğe zenginliğe hükümdar halk ilişkilerine hükümdarın ve halkın karşılıklı

ve hak ve görevlerine... v.s dair bilgilere değinmiş (Editör, 1985: 2011) sonra bununla birlikte kendi devrinden acı acı şikâyet ederek eserinde, büyük meziyet olarak gösterdiği hareket ve düşüncelerin kalmadığını söylemektedir. Eser, şairin tasavvur ettiği ideal bir hayatı işlemesine rağmen, gerçeğin içinde dolaşır. Hattâ Türk Edebiyatı içinde bir tiyatro eseri hüviyetine bürünür. Yusuf eserini yazarken yaşadığı dönemin şartlarını, havasını çok iyi tahlil etmiş ve Eski Türk cemiyetinin dört temel değerini: biri “adalet”, ikincisi “Saadeti”, üçüncüsü “akıl’ı” dördüncüsünde “kanaat ve akıbeti” sembolik şahsiyetler haline getirmiştir (Banarlı, 1971: 235). Saadet ve ikbali (kut) temsil eden vezir Aytoldu ile akı (ukuş) temsil eden Ögdülmiş vezirin oğludur. Adalet, Gündoğdu isimli bir hükümdar, Kanaat ve akıbet de Ogdurmuş adında bir zahid Ögdülmiş’in akrabası olarak tasvir edilmiştir. Eserde bu sembollerle insanlara mutlu olma yolları öğretilirken dönemin ve yazarın dünya görüşü ve hayat felsefesi de aktarılır. Dolayısı ile saadete ulaşmak isteyen akıllı bir kimsenin yapması gereken eylemlerden bahsedilir (Anıl, 2004: 1-2). Bunlarla birlikte diğer mefhumları da işleyerek sosyal hayata intikallerinin yollarını göstermiştir (Başer, 1990: 69-119).

Türk - İslam fikir ve sanat hayatının en eski numunesini teşkil eden eser Türkler’in bilhassa bugün mensup buldukları kültür muhitine giriş devrini içine alan bir zamanda yazılmış olduğundan, onların dünya görüşünü kıymet hükümlerini ve karşılaştıkları mes’elelerin hâll tarzını ortaya koymak hususunda faydalı olabileceği gibi temasta buldukları kavimler bakımında istifadeli olacaktır. Yusuf Has Hacib’in beşeri meseleleri ele alış tarzı ve bunu yaparken gösterdiği samimilik hâla gönüllere hitap etmekte ve insanı düşünmektedir. Bugün birçok içtimai mes’eleleri ele alınış şekillerinden endişe edenler aynı mes’elelerin bin yıl önce ne şekilde halledilmiş olduğunu ibretle görüp, onda birçok düşündürücü ve teşvik edici fikirler bulacaklardır. Eserin bilhassa gençliğe faydalı olması şairin başlıca arzusudur (Arat, 1947: 8).

Türkler’in büyük kitleler halinde Müslüman olduğu dönemde yazılmış olan Kutadgu Bilig’in Kur’an, hadis ve diğer temel dinî kaynaklara doğrudan atıfta bulunmamasıyla birlikte, KB, çeviriler ve imalar yolu ile bu kaynaklara dayalıdır. Kutadgu Bilig, İslami dönem Türk kültürü için özgün bir eserdir. Kutadgu Bilig bir anlamda İslami geleneğin Türkçeye uyarlanmış biçimi olduğu rahatlıkla söylenebilir. (Eker, S., 2006. ,“Kutadgu Bilig’de (Ténri Azze ve Celle Ögdisin Ayur) Türkçe İslami

terimlerin Kaynakları Üzerine". Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Dergisi. (Sayı 38), 106)

Yusuf Has Hâcib, eserinde İslâm sanatkârlarını örnek tutarak, aruz vezni kullanmıştır. İran edebiyatından alınmış bir nazım şekliyle yazılan Kutadgu Bilig'de kullanılan vezinde yine acem aruzunun Fa'ülün, fa'ülün, fa'ülün, fa'ül veznidir. Yalnız kitaba konulan dörtlüklerden bir tanesinin ve kitap sonunda kaside şeklinde söylenen üç manzumeden ilk ikisinin vezinleri tam mütekarib yani Fa'ülün, fa'ülün, fa'ülün Fa'ülü'dür. Bütün bunlar KB'nin İran edebiyatının örnek alındığını İran Edebiyatında evvelce Pendname Şehname gibi isimlerle bu şekil eserler yazıldığı malumdur (Banarlı, 1971: 232). K.B. yapı bakımından sahneye konulmuş alegorik, dört kişi arasında geçen bir münazaraya ya da atasözleri ve bilge deyimleri ile süslenmiş diyaloglu bir sahne yazısına benzer (Dilaçar, 1995: 71).

Türk Edebiyatı'nın ilk mesnevisi olan K.B. mensur ve manzum ön sözlerle (mukaddime) başlar. Daha sonra İslami eserlerdeki akışa uygun olarak Tanrı (tevhit ve münacat), peygamber (naat) ve dört halife övgüsü ardından geçiş niteliğindeki bahar mevsimi tasviri yer alır bunlardan sonra Buğra Han'a yazılmış bir kaside yer alır (Eker, S., 2006., "Kutadgu Bilig'de (Ténri Azze ve Celle Ögdisin Ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine". Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Dergisi. (Sayı 38), 106). Bu şekli ile eser klasik tertip usulüne uygunluk gösterir. Kutadgu Bilig'de birey-toplum ilişkisinin dengeli bir şekilde yürütülerek devletin nasıl daha iyi idare edileceği ve hangi yaklaşımlarla refah toplumunun ortaya konulacağı mevzusu dile getirilmiştir (Güzel, 2005:357) Bununla birlikte eserde belirtilen sosyal ve siyasi meseleler günümüzdeki problemlerle birçok benzer özellikler arz ettiği görülür. Bunun sebebi de, meselelerin temel unsuru olan insanoğlunun kültür ve medeniyet alanında sağladığı değişim ve gelişimi ahlaki boyutta sağlayamamış olmasıdır. İnsan; karpisleri, korkuları, ihtirasları, istekleri, kısacası iyi ve kötü yanları ile yine aynı insandır. Bundan dolayı eseri okurken bazen, arada her ne kadar bin yıllık mesafe olsa da bu mesafe kapanır ve okuyucu kendi gündemindeki meseleleriyle yüz yüze gelir. Günümüzde, ele geçirilmesi için para, mal ve hatta canların feda edildiği iktidar, eserde ağır ve mes'uliyetli bir iş olarak vasıflandırılmıştır.

a) Muhteva Olarak Kutadgu Bilig

Yusuf Has Hacib eserinde dört temsil kişiyi konuşturmuş. Bunlar aynı zamanda dört unsuru kendi bünyelerinde barındırmıştır. Bu dört kişi:

- 1- Hükümdar (Kün Toğdı): Doğru yol adalet
- 2- Vezir (Ay-Toldı): saadet, devlet
- 3- Vezirin oğlu (Ögdülmüş): Akıl, mantık
- 4- Vezirin zahit kardeşi (Odgurmuş): Akıbet (Yazıcı,2006: 152).

Bunlardan başka Aytoldı'nın Hâcib ile buluşmasını temin eden Küsemîş, huzura kabulü sağlayan Hâcib, arada hizmet gören oğlan, haber getiren Yumışçı ve zâhidin yanında çalışan Kumar'u da şahıslar kadrosu içinde yer alırlar. İnsanların iki dünyada ele geçirmek istedikleri saadet (Aytoldı) ile kâinatın üzerine kurulduğu doğru kanun (Küntogdı) arasındaki karşılıklı konuşmalarda o devrin ferdî ve içtimaî ahlâk prensiplerine yer verilir (Banarlı, 1971: 236). Küntogdı'nın akıl (Ögdülmüş) ile devam eden konuşmalarında ise cemiyet hayatının, bilgi nazariyesinin ve hayat görüşünün bütün meselelerine temas edilmektedir. Mesela, Aytoldı'nın oğlu Ögdülmüş büyümüş, hükümdarın itibarını kazanarak babasının yerine vezir olmuştur. Şair, bu âlim veziri hükümdârın yardımcısı olarak şahsî düşünce ve hareketlerinde de sahneye çıkarmaktadır. Ona, devletin en yüksek müesseseleri hakkında konuşmak fırsatını da vermektedir. Eserde sırası ile hükümdar, vezir, kumandan, hâcib, mâbeyinci, sefir, sır kâtibi, hazinedar, aşçıbaşı, şarâbdâr mansıpları ve bunları işgal eden şahısların vasıf ve vazifeleri ayrı ayrı anlatılmaktadır (Dilaçar, 1995: 107–112)

Hükümdar, vezir ve diğer memurların, şairin tasvir ettiği ideal bir durumda maddî ve manevî hayatı her bakımdan tanzim edilmiş bulunmakta ve ahali hükümdara dua etmektedir. Hükümdar, ilerisini düşünerek Ögdülmüş gibi birini arıyor ve bununla müellif bütün zevkleri ile birlikte, dünyadan yüz çeviren aşırı bir zâhid zümresi mümessilinin ortaya çıkmasını sağlıyor. Hükümdar, Zâhid Odgurmuş'a Vezir Ögdülmüş vasıtasıyla bir salık verir. Ancak Odgurmuş hükümdarın mektupla yaptığı ricalar, Ögdülmüş'in karşılıklı konuşmalardaki- niyazlarına rağmen hiçbir görevi kabul etmek istemez. Çünkü o akıbeti, yani dünyanın sonunu, hayatın tükenişini temsil eylemekte ve

dünya nimetleriyle onlara ilişkin zevkleri de boş bulmaktadır. Olgurmuş, sadece ve yalnızca Allah'a bağlıdır. Ve bu ona yetmektedir. Dünyaya karşı bir ihtiyacı da bir güveni de mevcut değildir. Fakat davetler birbirini izleyince, üçüncü davetten sonra, Olgurmuş şehre iner, saraya gider hakanla oldukça sert bir tartışmaya girdikten, dünyanın faniliğini ve kaçınılmaz ölümün er geç yapışacağını da hatırlattıktan sonra tekrar dağa döner.

Öğdülmiş ise hükümdara yeniden yurt yönetimi konusunda öğütlerde bulunur. İslam inançlarına ve ahlak telakkilerine pek uygun olan bu tavsiyeler hakanı pek menun kılar. Fakat artık vezirde yorulmuş, ihtiyarlamıştır. İzin alarak Olgurmuş'un yanına, dağa giderse de kardeşi onun bu davranışını beğenmez. Bir vezirin işini ve hizmetlerini bırakıp dağa çekilmek isteyişini eleştirir. Bunun üzerine de Öğdülmiş tekrar evine ve sarayına döner.

Kutadgu Bilig'in son taraflarına doğru Öğdülmiş ile Olgurmuş bir kere daha buluşurlar. Olgurmuş hastalanmış ve gördüğü bir rüya onu ölüme yaklaşmakta olduğu sezgisine vardırırmıştır. Dostuna: "Doğruluktan ayrılmamağı, dünyayı unutmağı ve ölümü düşünmeğı," öğütler. Hakan'a gelerek durumu hikâye eden Öğdülmiş'e hükümdar kardeşini yalnız bırakmamağı tenbih ederse de artık vakit geçmiştir. Çünkü Olgurmuş'un evine uğrayan Öğdülmiş, onun ölüm haberi ile karşılaşır. Ağlamalar, yas tutmalardan sonra Olgurmuş'un mezarı da ziyaret edilir. Nihayet: " âlem yine o âlem, devran yine o devran" misali vezir ödevinin başında ve hükümdarının hizmetindedir. Her ikisi de hak ve adaletten ayrılmamaya dikkat ederek görevlerini yaparlar, yurtlarına yararlı olma yolunda çaba harcarlar, kendilerini işlerine verirler" (Karahan, 1988: 23-24)

Şair, en sonunda esere dönüyor. Bunun yazılış sebebini ve ehemmiyetini belirttikten sonra sözlerini dua ile bitiriyor. Eserin tamamı kitaba sonradan eklendiğı açıkça bilinen ve bir önsöz niteliğinde olan 77 beyit dışında 6645 beyitten oluşmaktadır. Bunun 125 beyit tutarında ki son üç bölümü kaside tarzında söylenmiştir ve vezni de değişiktir. Kitaba bir diğ er ekleme de en baştaki düz yazı önsözüdür. Bu şekilde 88 bölümden oluşan eserde sonlara doğru yer yer boşluklar ve eksikler de vardır. Ayrıca

eserin içinde yeri geldikçe söylenmiş 173 tane de dörtlük vardır (Silahdaroğlu, 1996, 8)
Beyit numaraları parantez içinde belirtmekle birlikte 85 bâb aşağıdaki gibidir:

- Mensûr Mukaddime (1-38)
- Manzûm Mukaddime (1-77)
- (Kutadgu Bilig)

1. Tanrı Azze ve Celle'nin Medhini Söyler (1-33)
2. Peygamber Aleyhi's-Selâmın Medhinî Söyler (34-48)
3. Dört Sahâbenin Medhini Söyler (49-62)
4. Parlak Bahar Mevsiminin Ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler (63-123)
5. Yedi Yıldız ve On İki Burcu Söyler (124-147)
6. İnsanoğlunun Değerinin Bilgi Ve Akıldan Geldiğini Söyler (148-161)
7. Dilin Meziyeti ve Kusuru, Faydası Ve Zararını Söyler (162-191)
8. Kitap Sahibi Kendi Özrünü Söyler (192-229)
9. İyilik Etmenin Medhi ve Faydalarını Söyler (230-286)
10. Bilgi İle Aklın Meziyet ve Faydalarını Söyler (287-349)
11. Kitabın Adını, Mânasını ve Kendisinin İhtiyarlığını Söyler (350-397)
12. Söz Başı: Hükümdar Kün-Toğdı Hakkında (398-461)
13. Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toldı Hizmetine Geldiğini Söyler (462-580)
14. Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'nın Huzuruna Çıktığını Söyler (581-619)
15. Ay-Toldı'nın Hükümdara Kendisinin Saâdet Olduğunu Söyler (620-656)
16. Ay-Toldı'nın Hükümdara Devlet Sıfatını Söyler (657-764)
17. Hükümdar Kün-Toğdı Ay-Toldı'ya Adâlet Vasfını Söyler (765-791)
18. Hükümdar Kün-Toğdı Ay-Toldı'ya Adâlet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler (792-954)
19. Ay-Toldı Hükümdara Dilin Fazîletini ve Sözün Faydalarını Söyler (955-1044)
20. Saâdetin Devamsızlığını ve İkbâlin Dönekliliğini Söyler (1045-1157)
21. Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verdiğini Söyler (1158-1277)
22. Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Söyler (1278-1341)
23. Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya Vasiyetnâme Yazdığını Söyler (1342-1547)
24. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Ögdülmiş'i Çağırıldığını Söyler (1548-1580)

25. Ögdülmiş Hükümdar Kün-Toğdı'nın Huzuruna Çıktığını Söyler (1581-1590)
26. Ögdülmiş Hükümdar Kün-Toğdı'nın Hizmetine Girdiğini Söyler (1591-1849)
27. Ögdülmiş Hükümdara Akhın Tarifini Söyler (1850-1920)
28. Ögdülmiş Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (1921-2180)
29. Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak Kimsenin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (2181-2268)
30. Ögdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söylemesi (2269-2434)
31. Ögdülmiş Hükümdara Ulu Hâcib'in Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler (2435-2527)
32. Ögdülmiş Hükümdara Kapıcı-Başının Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (2528-2595)
33. Ögdülmiş Hükümdara Elçi Olarak Göndermek İçin Nasıl Bir İnsan Lazım Geldiğini Söyler (2596-2671)
34. Ögdülmiş Hükümdara Kâtibin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (2672-2742)
35. Ögdülmiş Hükümdara Hazinedarın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (2743-2827)
36. Ögdülmiş Hükümdara Aşçı-Başının Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (2828-2882)
37. Ögdülmiş Hükümdara İçkici-Başının Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler (2883-2956)
38. Ögdülmiş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Söyler (2957-3186)
39. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odogurmuş'a Mektup Yazıp Gönderdiğini Söyler (3187-3288)
40. Ögdülmiş'in Odogurmuş'ı Ziyaret Ettiğini Söyler (3289-3317)
41. Odogurmuş'ın Ögdülmiş ile Münâzara Ettiğini Söyler (3318-3511)
42. Odogurmuş'ın Ögdülmiş'e Dünyanın Kusurlarını Söyler (3512-3645)
43. Ögdülmiş'in Odogurmuş'a Dünya Vâsıtası ile Âhiretin Kazanılmasını Söyler (3646-3712)
44. Odogurmuş'ın Hükümdara Mektup Yazıp Gönderdiğini Söyler (3713-3895)

45. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'a İkinci Mektubu Gönderdiğini Söyler (3896-3970)
46. Odgurmuş'ın Ögdülmiş İle İkinci Defa Münâzara Ettiğini Söyler (3971-4030)
47. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a Beylere Hizmet Etmenin Usûl ve Nizâmını Söyler (4031-4164)
48. Ögdülmüş'ün Kapıdaki Hizmetkârlar İle Nasıl Geçinileceğini Söyler (4165-4319)
49. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a Avâm ile Nasıl Münâsebet Kurulması Lazım Geldiğini Söyler (4320-4335)
50. Ali-Evlâdı İle Münâsebeti Söyler (4336-4340)
51. Âlimler İle Münâsebeti Söyler (4341-4354)
52. Tabipler İle Münâsebeti Söyler (4355-4360)
53. Efsûncular İle Münâsebeti Söyler (4361-4365)
54. Rüyâ Tâbircileri İle Münâsebeti Söyler (4366-4375)
55. Müneccimler İle Münâsebeti Söyler (4376-4391)
56. Şâirler İle Münâsebeti Söyler (4392-4399)
57. Çiftçiler İle Münâsebeti Söyler (4400-4418)
58. Satıcılar İle Münâsebeti Söyler (4419-4438)
59. Hayvan Yetiştirenler İle Münâsebeti Söyler (4439-4455)
60. Zenâat Erbâbı İle Münâsebeti Söyler (4456-4468)
61. Fakirler İle Münâsebeti Söyler (4469-4474)
62. Nasıl Evlenileceğini Söyler (4475-4503)
63. Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini söyler (4504-4526)
64. Hizmetçilere Nasıl Muâmele Edileceğini Söyler (4527-4572)
65. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a Ziyâfete Gitme Âdabını Söyler (4573-4643)
66. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a Ziyâfete Davet Usûlünü Söyler (4644-4679)
67. Odgurmuş'ın Ögdülmiş'e Dünyadan Yüz Çevirip, Olana Kanâat Ettiğini Söyler (4680-4933)
68. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'ı Üçüncü Defa Davet Ettiğini Söyler (4934-5030)
69. Odgurmuş'ın Ögdülmiş'e Geldiğini Söyler (5031-5034)
70. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş İle Görüştüğünü Söyler (5035-5131)
71. Odgurmuş'ın Hükümdara Öğüt Verdiğini Söyler (5132-5466)

72. Ögdülmiş'in Hükümdara Memleketi Tanzim Etme Usûlünü Söyler (5467-5631)
73. Ögdülmiş'in Geçen Hayatına Acıyarak, Tövbe Ettiğini Söyler (5632-5720)
74. Odgurmış'ın Ögdülmiş'e Tavsiyede Bulduğunu Söyler (5721-5761)
75. Doğruluğa Karşı Doğruluk, İnsanlığa Karşı İnsanlık Gösterilmesini Söyler (5762-5952)
76. Odgurmış'ın Hastalanarak, Ögdülmiş'i Çağırıldığını Söyler (5953-5992)
77. Ögdülmiş'in Odgurmış'a Rüya Tâbirini Söyler (5993-6031)
78. Odgurmış'ın Ögdülmiş'e Rüya Gördüğünü Söyler (6032-6036)
79. Ögdülmiş'in Odgurmış'ın Rüyasını Tâbir Ettiğini Söyler (6037-6046)
80. Odgurmış'ın Bu Rüyaya Başka Bir Tâbir Söyler (6047-6086)
81. Odgurmış'ın Ögdülmiş'e Nasihat Ettiğini Söyler (6087-6285)
82. Kumaru'nun Ögdülmiş'e Odgurmış'ın Ölüdüğünü Söyler (6286-6292)
83. Kumaru'nun Ögdülmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler (6293-6298)
84. Ögdülmiş'in Odgurmış İçin Matem Tuttuğunu Söyler (6299-6303)
85. Hükümdarın Ögdülmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler (6304-6520). (Arat, 1998: 11-28)

b) Kutadgu Bilig'in Nüshaları

Bir siyasetname olarakta kabul edilen Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır bunlar Viyana Nüshası (Herat), Kahire Nüshası, Fergana Nüshası'dır (Güzel, 2002: 630).

1. Viyana Nüshası: Kutadgu Bilig'in ortaya çıkan ilk nüshasıdır. Herat'ta* (Kuzeybatı Afganistan) 1439 yılında çok kötü bir Uygur yazısı ile yazılmış bir (18+5 sayfa, 915 beyt) nüshadır. Şahrüh döneminde, 1439'da istinsah edilmiştir. Arap harfleri ile yazılmış bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiştir. Hicri 4 Muharrem 843 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu nüsha Fatih Sultan Mehmed Han devrinde, Uygur kâtiplerinden Abdürrezzak Bahşı için Fenârî oğlu Kadı Ali tarafından Tokat'tan İstanbul'a getirilmiştir. Kutadgu Bilig'le ilgili yayımlar arasında eserin Viyana nüshasının tıpkıbasımında ki giriş bölümü özellikle dikkate alınmalıdır. Kutadgu Bilig tıpkıbasımlarına giriş, önsöz (s.5-9) hariç 11 ile 111. sayfalar arasındadır. Bu giriş,

* Bu nüsha "Herat nüshası" adıyla da anılmaktadır.

verilen bilgiye göre şöyle hazırlanmıştır: Prof. Abdulkadir İnan, eserin Viyana nüshasını esas alan bir çalışma yapmıştır (Dilaçar, 1995: 38).

2. Kahire Nüshası: Arap harfleri ile yazılı bu nüsha Kutadgu Bilig'in en önemli nüshasıdır. Bu nüsha (5800 beyt) 1896'da Kahire'de Hıdivlik kitaplığının Alman müdürü Dr. Moritz tarafından ortaya çıkarılmış, W. Radolff bundan hemen faydalanmıştır. Eser üzerinde, yerli ve yabancı Türkologlar çalışmışlardır. Ülkemizde en önemli çalışma, Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılmıştır. Prof. Dr. R. R. Arat; üç nüshanın karşılaştırmalı metnini 1947'de, metnin tercümesini 1959 yılında ölümünden önce yayınlamış; fakat ortaya çıkardığı fişlerle yaptığı çalışmalar, ölümünden sonra Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Kemal Erarslan, Dr. Nuri Yüce ve Dr. O. F. Sertkaya'nın gayretleri ile ortaya çıkarılmıştır. Eserin III. cildini meydana getiren bu indeks kısmı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından 1979 yılında neşredilmiştir. Kahire'deki büyükelçiliğimiz aracılığı ile bu yazmanın fotokopisini getirerek 1943'te tıpkıbasımını (14+656 s.) yayınlamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arapça Okutmanı değerli bilgin Kilisli Rıfat Bilge de Fergana ve Mısır nüshalarını gözden geçirerek bu nüshaya yönelik çalışmada bulunmuştur (Dilaçar, 1995: 39).

3. Fergana Nüshası: 445 sayfalık ve 6095 beyitlik bu nüshada Arap harfleri ile yazılıdır ve nüshaların en yetkinidir. 1914'te Z. Velidi Togan bunu Türkistan'ın Fergana ilinin Nemengah şehrinde bulmuş ve onu Ruslara tanıtmıştır. Bir ara tekrar kaybolmuşsa da Buharalı öğretmen Fıtnat Hanım tarafından tekrar bulunmuştur. 1934'te Sovyet Bilimler Akademisi bu yazmanın bir fotokopisini Türk Dil Kurumu'na armağan etmiştir. Kurumda bunun tıpkıbasımını 1943'te yayınlamıştır. (24+447 s.) Bu yazma şimdi Taşkent'te bulunmaktadır (Dilaçar, 1995: 39).

Kutadgu Bilig'in tıpkıbasımını üç cilt olarak; birinci cilt Viyana nüshası adıyla (1942), ikinci cilt Fergana Nüshası adıyla (1943) ve üçüncü cildi de Mısır Nüshasını da (1943) Türk Dil Kurumu yayınlamıştır. Bütün bu işlerden sonra eserin sağlam bir metin yayımına ihtiyaç duyulmuş, bu da R.R.Arat tarafından gerçekleştirilmiştir. Rahmeti ardından Kutadgu Bilig'in tercüme cildini yayınlamış ancak açıklama ile sözlük ciltlerini çıkarmaya ömrü yetmemiştir (Derviş, 2009: 14).

c) Kutadgu Bilig Hakkındaki Görüşler

Eser üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmaların bazısı, tamamına yöneliktir; bazısında ise eserin bir parçası ele alınmıştır (Ercilasun, 1984: s.1-10). K.B.'ye yönelik yapılan çalışmalar neticesinde eser için birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Daha 1870 yılında A. Vambery “ ilk defa bize Türklerin içtimai ve idari durumlarına göz atma imkânını veren eser” diye takdim ettiği K.B. için “esere hâkim olan ruh ölçüdeki İslam telakkileri yahut umumiyetle doğuda yaygın düşünceler yanında temiz ve saf Altaylı yani Türk anlayışının yer aldığı bir ahlaki talimdir. Vaktiyle eserin Çince veya Farsça bir kitaptan tecrübe veya adapte edildiğini düşünmüştüm, fakat yakından incelediğim zaman onun Türk mahsulü olduğu neticesine vardım” demektedir (Kafesoğlu, 1980: 5-6). 1901’de Alman O. Alberts K. B.’i felsefi bir kitap olarak görmüş ve onuda İbn Sina’nın talebesi sayacak kadar ileri gitmiştir (Köprülü, 1926: 198).

Kutadgu Bilig ile ilgili önemli çalışmalar yapan Arat’ın, eserin muhtevası hakkındaki görüşü ise şöyledir: “Yusuf bu eseri ile insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe bir hayat sistemi kurmuştur.” (Arat, 1998: XXV). “Kutadgu Bilig ne vak’aları nakleden bir tarih, ne mntıka, ne şehirlere tasvir eden bir coğrafya, ne din âlimlerinin içtihatlarını toplayan bir te’lif, ne hâkimlerin fikrine istinad eden bir felsefe ve ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır... Şair eserinde devrinin üslup ve tarzına uyararak kendi fikirlerini takviye için, bu gün yapıldığından daha çok, muhitin fikir mahsullerine müracaat etmiş görünmektedir.” (Arat, 1998: XXVI- XXVII). Ve yine Arat, Kutadgu Bilig’in “kutlu olma bilgisi” anlamına geldiğini söylemiştir. J. Thury’e göre ise “K. B. Çince bir eserin Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir tercümesinden ibarettir.” şeklinde Kutadgu Bilig hakkındaki görüşünü belirtmiştir (Kafesoğlu, 1980: 6). Bizde M. Fuad Köprülü ise şu fikirde idi: “ o asırda ki Kaşgar cemiyeti içtimai bünye itibari ile diğer muasır İslam heyetlerinden bariz bir surette ayrılmıyor. Samanilerin saray teşkilatı pek hafif bir tadilat ile şarki Türkistan saraylarında da mevcuttu”, bu itibarla “fazla bir Türk tesirinin düşünülemediği” K.B.’de Yusuf Has Hâcib’in de tıpkı Kaşgarlı Mahmut gibi “halk hikmetleri ile aşına olduğu“ sezilmekte ve eserin şurasında burasında “eski göçebe telakkilerinden bazı manidar ananelere tesadüf edilmekle beraber” mesela Orhun Kitabeleri ile mukayese edilince K.B.’de hakim olan ideolojinin

asla eski Türk ideolojisi olmadığı açıkça görülür". Köprülü'ye göre, eserde Çin tesiri değil fakat" ihtiva ettiği efkâr itibarı ile çok kuvvetli bir İbn Sina tesiri mevcuttur" (Kafesoğlu, 1980: 7).

İbrahim Kafesoğlu ise "Eski Türk inancı ile Çin dini telakkileri arasında bağlantılar bulunduğuna dikkat çeker ve Konfüçyanizmin esaslarını oluşturan fikirlerle Kutadgu Bilig'de ki düşünceler arasında gerçek bir münasebetin varlığını kabul eder: "Konfüçyanizmin esaslarını teşkil eden bu fikir veya talimlerle Kutadgu Bilig'deki düşünceler arasında gerçek bir münasebet vardır. Kanun fikrindeki açıklık, Tanrı'nın en büyük kudret olarak tasavvuru hükümdar Tanrı ilgisi ve Tanrı'nın hükümdara örnek olması Türk Töre, Kut anlayışları ile paralellik arz etmektedir..." (Kafesoğlu, 1980: 46) A. Bican Ercilasun ise başlangıçtan Yirminci yy.'a Türk Dili Tarihi'nde Kutadgu Bilig'in temel yapısının manzum hikâye şeklinde olduğunu belirtir ve onu Türk Edebiyatı'nın ilk tiyatrosu olarak değerlendirir (Ercilasun, 2004, s.297-319). Abdulkadir İnan'a göre ise bazı araştırmacıların eserde Çin tesirinin etkin olduğu görüşünü ileri sürmeleri üzerine görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: "hele Çin tesirleri meselesi, asıl Sinoloğlar tarafından incelenmedikçe bir iddia hududunu aşamayacak belirsiz görüştür." (İnan, 1942: 30) der. Bununla birlikte Abdulkadir İnan eserde eski Türk medeniyetinin izlerinin bulunduğunu kaydeder: " Büyük Türk Tarihinin sahibi olan Türk dünyasında Tarih içinde münasebet edinilmiş Hint, Çin, İran İslam medeniyetlerinin her birinden izler bulunması pek tabii bir şeydir (İnan, 1942: 30).

Kutadgu Bilig'in hukukla ilgisini araştıran S. Maksudi Arsal ise Kutadgu Bilig için düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "medenî bir Türk muhitindeki asırlardan beri toplanmış ahlak, siyaset ve hukuk'a dair fikirlerin bir hülâsası, on birinci asırdaki Türk kültürünün abidesidir." (Arsal, S., 1974. "Kutadgu Bilig." İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Mecmuası. (Sayı 2), 663) Şayana dikkattir ki, İran şairi (Firdevsi) şiirle İran'ın efsanevi tarihini tasvir ederken Türk mütefekkeri şiirle devlet idaresinden, hukuktan; içtimai ahlaktan söz ediyordu bu çok manidardır. İranlılar yıkılmış siyasi istiklali istirdat etmek için tarihten, maziden imdat bekliyorlardı. Türkler daha istikbalde kuracakları pek çok devletleri idare için esaslar tesbit ediyorlardı." (Arsal, S., 1974. "Kutadgu Bilig." İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Mecmuası. (Sayı 2), 664). Yine Sadri Maksudi Arsal'a göre: Kutadgu Bilig'deki "kut", "siyasî hâkimiyet"

kavramını ifade etmektedir ve talih, saadet ve bahtiyarlık ikinci planda kalan ve ancak sonraları ortaya çıkan talî mânalardır (Arsal, S., 1974. “Kutadgu Bilig.” İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin Mecmuası. (Sayı 2), 663). G. Doerfer, “kut” tabirini, “insanın bir nevî otonom ruhî kudretidir ki, bilhassa hükümdar için gök ve yer tarafından desteklenmeye muhtaçtır.” Şeklinde açıklamaktadır. F.K. Timurtaş'a göre; “Kutadgu Bilig eski Türk ahlak ve devlet telakkisi ile İslami inancı birleştiren nasihatname ve siyasetname mahiyetinde didaktik bir kitaptır.” (Timurtaş, 1982: 155). Halil İnalçık ise Kutadgu Bilig'i, Hint ve İran nasihatname ve siyasetnamelerindeki konular açısından irdeleyerek şu sonuca varmaktadır: “Netice itibariyle, Kutadgu Bilig'de devlet anlayışının ve siyaset ve ahlak kaidelerinin geniş ölçüde Hint-İran kaynaklarına dayandığına şüphe yoktur.” (İnalçık, 1996: 259-271)

A.Caferoğlu ise Konu ve dil yönünden Kutadgu Bilig'in Arap ve İran tesiri altında kaldığını ifade eder: “İlk İslami devreye ait Türkçe bir eser olması bakımından Kutadgu Bilig hem konuca hem de dilce Arap ve İran tesiri altında kalmıştır. Şivece, kendisinden önceki veyahut aynı devir İslam olmayan Uygur metinlerine nispetle, daha öz Türkçe olan bu eserle ilk defa olarak Arapça ve İranca birçok dil unsurları Türk diline girmiş ve zamanımıza kadar birçok Türk şivelerinde kendilerini muhafaza ede gelmişlerdir (Caferoğlu, 1984, 56). Yine A. Caferoğlu, “XI. yy.'ın en büyük edebi mahsulü olan K.B.'nin hem mevzu hem dil bakımından Arap ve İran tesiri altında kaldığı, bu eserle ilk defa Arapça ve Farsça birçok dil unsurlarının Türk diline girdiği, çoğu dine ve bazıları devlet teşkilatına ait olan bu kelimeler sayısının yüz yirmiye ulaştığı düşüncesindedir.” (Kafesoğlu, 1980: 8). Kısaca, Kutadgu Bilig üzerine birçok yorumlar yapılmış olup üzerinde en fazla bilgi sahibi kişiler Yusuf'un kimlerin ve hangi kültürlerin etkisi altında kalmış olabileceğini araştırmışlar ve geriye dönük bir sosyal bilim yaklaşımı içinde olmuşlardır.

Bilindiği gibi A.Dilaçar Kutadgu Bilig ile Kur'an ayetleri üzerine çalışma yapan önemli kişilerdendir. “Kutadgu Bilig görkemli bir şehre benzer, pırıl pırıl parlayan sokaklarını onun kutsal beyitlerinde görmek mümkündür. Bunların kimi Tanrı buyruğu, kimi uyarma, kimi öğüt kimi sakındırma, kimi de yasaklamadır.” (Dilaçar, 1995: 156). Yusuf bir tarafa Münzevi Oğurmuş'u, öbür tarafa da Kün Toğdı ile Ögdilmiş'i koyarak her iki tarafında savunmasını yaptıktan sonra sıra yargıya gelince 'insancı' ların tarafını

tuttu. “halk düşmanı onu kalkındır” düşüncesi ve öğüdü onundur. “Tanrı sana iyilik ettiyse sende başkalarına iyilik ederek gözetle”. Ve ahsin kema ahsenallahu ileyke (Kasas suresi ayet 77) buyruğu Tanrı ve Kur’an’ın buyruğudur (Kara, 1998: 11). Yusuf Has Hacib’in eseri hakkında araştırma yapanlar Yusuf has Hacib’in ayetlerden ve hadislerden faydalanmadığını söyleyenler “bir ayette deniliyor ki”, “bir hadiste deniliyor ki”, gibi ifadeler göremedikleri için böyle yanlış bir kanaate varmış olmaları mümkündür. Bununla birlikte böyle yorumda bulunan araştırmacıların Kur’an ve hadislere vakıf olmadıklarından böyle bir hükme varmış olmalarında muhtemeldir. (Kara, 1998: 12).

Yusuf Has Hacib, eserde ayet ve hadisleri açık olarak belirtmek yerine onları eserin içine yaymakla yetinmiştir. Onu böyle davranmaya iten sebep var mıydı tam olarak bir görüş belirtemiyoruz. Sadece bir yerde “Dinle Allah’tan insanlara haber getiren nebi ne der”. Diye hadislerle ilgili açık bir ifade vardır. (Kara, 1998: 14). Özellikle nasihatlerin bulunduğu kısımlarda ve hüküm bildiren beyitlerde ayet veya hadislerden faydalanılmıştır. Bazı beyitlerde ayet ve hadis manasının bütünü bazılarında ise bir parçası bulunmaktadır. Çalışmamızda da bunu açık bir şekilde görmek mümkün olacaktır.

d) Tesirleri:

Kutadgu Bilig’in kendi asrında veya sonraki asırlarında hangi yazarlar ve eserler üzerinde ne gibi tesirler uyandırdığını yeter derecede bilemiyoruz. Kutadgu Bilig’den sonra yazıldığı tahmin edilen Atebetü’l Hakaayık’da Kutadgu Bilig’e benzer taraflar çoktur. Her iki eserin aynı vezinle yazılmış olması; kafiyeleşmiş bakımından gösterdikleri benzerlik bilhassa aynı tema’larda söylenen mısralardaki söz ve söyleyiş yakınlıkları bunlar arasındadır. Bir misal olarak Kutadgu Bilig’deki: “Cefa kılğıcıkı kılı tur vefa” mısrası ile Atebetül Hakayık’daki: “Cefa kıldançıkı yanut kıl vefa” mısrası arasında açık bir yakınlık vardır (Banarlı, 1971: 240) Ancak yakınlık ve benzerlikler, her iki yazardan birinin, diğerinin talebesi olduğunu söylememiz için kâfi değildir. Fakat Kutadgu Bilig’in manzum mukaddimesi, öyle anlaşıldığı gibi, eserin telifinden epey sonra bir başkası tarafından yazılmışsa onun en otantik tesiri bu mukaddime üzerindedir. Böylelikle Yusuf Has Hacib’in, adını bilmediğimiz fakat 77 beyitlik bir manzumesini okuduğumuz, en gerçek talebesi, eserin manzum mukaddimesinin bu

hürmetkâr ve kadirbilir müellifidir. Önsöz gerçek münacaat beyitleriyle, gerek Kutadgu Bilig'in iç âlemindeki fikirleri benimseyip tekrarlayan mısralarıyla; vezin, şekil, kafiyeleniş ve kelimelerinin seçiliş hususiyetleriyle Kutadgu Bilig'e en yakın bir üslûbla yazılmıştır. Her halde Kutadgu Bilig, onun manzum mukaddimesi, Atebetül Hakaayık ve Ali Kutlug'un mecmuası gibi kaynaklarda her iki eserden seçilmiş örnekler, bu eserleri, hep birden, küçük veya büyük çapta bir edebi çığırın halkaları gibi göstermektedir (Banarlı, 1971: 240).

B) KUR'ÂN ÂYETLERİ İLE İLGİLİ BEYİTLER

Çalışmamızda özellikle Kur'ân ve hadisler temel alındığından dolayı öncelikle sure nedemek ayet ne demek bunları belirtmekte olacak olursak: Sure, Kur'ân'ın ayrıldığı 114 bölümden her birine sure denmektedir. Ayet: (Ayat) 1. Kur'ân'ın herhangi bir cümlesi 2. Alamet, nişan anlamlarına gelmektedir.

Bildiğimiz kadarı ile A.Dilaçar, Kur'ân âyetleriyle K.B. beyitleri arasında bağlantı kuran ilk kişidir. Bununla birlikte Kutadgu Bilig'in dinî yönünün değerlendirilmesi adına yapılmış olan çalışma daha öncesinde, Halil Ersoylu tarafından kaleme alınmıştır. Ersoylu'nun makalesinde eserin manzum mukaddimesinin ilk sekiz beytiyle asıl metnin ilk otuz üç beyti içerisinde seçilen konuyla ilgili beyitler incelenmiş, bunların dışında sadece birkaç beyit üzerinde durulmuştur. Bütün beyitler incelenip konuyu ilgilendirenlerin tamamı değerlendirilmemiştir (Kara, 1998: 11-12). Çalışmamızda genel olarak bütün eser içerisinde manasını âyetlerden ve hadislerden alan beyitler üzerinde durmaya çalıştık.

1. Allah'ın Adı, Yaratması ve Beslemesi:

Türk milletinin İslam'ı kabul etmesinden bu yana, yazılan bir eser gelenek olarak besmeleyle başlatıla gelmiştir. Kutadgu Bilig'in asıl metni de böyle başlar. Allah, yaratıcı ve besleyicidir bu beyitler bir bakıma Fatiha sûresinin birinci ve ikinci ayetinin Türkçe manalarına da benzemektedir. Eserin daha sonraki beyitlerinde buna benzer birkaç beyit daha vardır (Kara, 1998: 14).

1 bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

(Yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.)

124 bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

(Tanrı adı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbimdir.)

1343 bayat atı birle sözüg başladı

törütgen igidgen keçürgen idim

(Sözüne Allah adıyla başladı: "Yaratan, yetiştiren ve göçüren Allah" dedi.)

3188 bayat atı birle sözüg başladı

törütgen igidgen keçürgen idim

(Allah adıyla başladı: " Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

3715 bayat atı birle sözüg başladı

törütgen igidgen keçürgen idim

(Allah'ın adıyla söze başladı: "yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

3897 bayat atı birle sözüg başladı

törütgen igidgen keçürgen idim

(Allah'ın adıyla söze başladı: " Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

Âyet:

Bu beyitlerin Kur'ânda karşılığı olan ayetler Fatiha sûresinin ilk âyeti (Rahmân ve rahîm (olan) Allah'ın adıyla.)'nden başka şu ayetlerde besmeleyle ilgilidir: "Mektup Süleyman'dandır, O, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır." (Neml suresi: 30).

(Nuh) dedi ki: "Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir." (Hud suresi: 41).

2. Allah'ın "Ol" Emri:

Kâinatın yaratıcısı olan ezel ve ebedin sahibi olan Allah, bir şeyin olmasını dilerse, "ol der ve olur". O bu kâinatın asıl sahibi olduğu için, her işte istediği gibi hükmünü yürütür.

4 tiledi törüttü bu bolmuş kamug

Bir ök bol tidi boldınkolmuş kamug

(İstedi ve bütün varlıkları yarattı; bir kere:-, “ol! – dedi, bütün diledikleri oldu.”)

1343 bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen idi

(Dilerse, yaratır ve her istediği olur; yaptıkları hep onun isteği ile vücuda gelmiştir.)

3729 tilemiş tileki bolur bol tise
yoritur kazasın ne erse kese

("O" derse dilediği olur; her işte karar verdiği gibi hükmünü yürütür.)

3901 negü kolsa kolmış tilekin bulur
negüg bol tise ol tilemiş bolur

(O, ne irade ederse iradesi yerini bulur; neye "ol derse, o olur.")

Âyet:

Bu beyitlerin manası şu âyetlerde görülmektedir: “Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı "Ol" demekten ibarettir. Hemen oluverir.” (Yasin suresi: 82). “Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona (söyleyecek) sözümüz sadece "Ol" dememizdir. Hemen oluverir.” (Nahl suresi: 40). “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol! der, o da hemen oluverir.” (Bakara suresi: 117).

3. Cahillerden Uzak Durmak:

Bilgili insanlar, her yerde saygı görürler. Çünkü böyle insanlar, söyleyecekleri sözün veya yapacakları hareketin sonucunu düşünerek davranırlar. Ama cahiller böyle değildir. Onlarla fazla görüşmemek gerekir:

179 biligsiz karagu turur belgüüg
yori ay biligsiz bilig al

(Bilgisiz insan, şüphesiz kördür; ey bilgisiz, yürü bilgiden nasip al.)

203 biligsiz bile hiç sözüm yok mening

ay bilge özüm uş tapugçı sening

(Benim bilgisiz ile hiç sözüm yoktur; ey bilgili işte ben senin kulunum.)

2455 ukuşsuz kişi ol yimişsiz yığaç

yimişsiz yığaç negü kıl sun aç

(Akılsız adam meyvasız ağaç gibidir, aç kimse meyvasız ağaca ne yapsın)

4450 biligsizni artuk yakın tutmagu

yakın tatsa şeksuz kılur kıl magu

(Bilgisiz kimseyi kendine fazla yakın tutmamalısın; yakın tutarsan, şüphesiz münasebetsiz bir harekette bulunur.)

4452 biligsizke yakma özüngni tutun

özen tutguçı er tirildi kutun

(Bilgisiz kimselere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendisine hâkim olan insan hayatını saadet içinde geçirir.)

4453 biligsiz kişidin yırak tur teze

biligsiz sözi kılkı barça otun

(Bilgisiz insanlardan uzak dur, kaç; biligsizin sözü ve hareketi daima kabadır.)

Âyet:

Bu beyitin Kur'anda ki mana olarak karşılığı; (Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir (Â'raf suresi,199).

Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler (Kasas suresi: 55)

4. Günah -Allah'ın Rahmeti:

İnsanoğlu fitrat itibarı ile günah işlemeye meyillidir. Ancak Allah bir daha işlememek üzere tövbe edenlerin tövbesini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerekir. Bu geniş dünyayı yaptığımız hatalarla neden daraltalım ki?

28 ay mungsuz idim sen bu munglug kulug
Suyurkap keçürgil yazukın kamug

(Ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet.)

1124 kutulgu yerim yok yitürdüm Bilig
Sening rahmeting tutsu emdi elig

(Sığınacak yerim yok, artık bir şey bilmiyorum; senin rahmetin benim yardımcım olsun)

1269 bayat fazlı bolsa kim erze öze
Kamug arzu ni'metke tegdi tüze

(Tanrının fazlı kimin üzerine olursa, bütün arzu ve nimetlere erişir.)

1155 otunluk bile kıldım isiz öküş
Tüzünlük bile sen keçür ay küsüş

(Küstahlıkla birçok kötülükler yaptı; ey aziz olan Rabbim, sen benirahmet ve şefkatin ile af ve mağfiret et.)

3649 bu king dünya özke küçün kılma tar
yazuklug kilinga bayat fazla bar

(Bu geniş dünyayı kendine zorla daraltma: günahkâr kulu için Allah'ın fazlı ve rahmeti vardır.)

3674 yazukum öküş tip umınç kesmegü

tapugka inanıp tapug yasmagu

(Günahım çok diye ümit kesmemeli; yalnız ibadete güvenerek de ibadette ifrata gitmemeli.)

5122 yana men idimdin unınc kesmedim

yazuk yarlıkaglı ol ol bir idim

(Buna rağmen, ben Rabbim'den ümidim kesmedim; bütün günahları affeden, O bir Rabbim'dir.)

Âyet:

Bu beyitlerin Kur'ânda ki mana olarak karşılığı; eğer yasaklandığımız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız (Nisa suresi: 31). Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir (Bakara suresi: 199). Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, "Rabbimize inanın!" diye imana çağıran bir davetçiyi (Peygamberi, Kur'ân'ı) işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, uhumuzu iyilerle beraber al, Ey Rabbimiz! (Â-li İmran suresi: 193). Ve Allah'tan mağfiret iste, çünkü Allah, çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir (Nisa suresi: 106) Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Müminlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler) (Mü'minin suresi:7). Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin! (Haşr suresi: 10). Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegâne galip ve hikmet sahibi, ancak sensin (Mümtehine suresi: 5). Dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü O çok bağışlayıcıdır (Nuh suresi: 10). "Deki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü o çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Zümer suresi: 53)

5. Her Şeyin Fâniliği:

Bu dünya hayatı fânidir, yaratılış evresinden günümüze değin dünya hayatının gelip geçici olduğunu görürüz. Baktığımızda bugüne değin yaşayan bütün canlı mahlûkatın zamanı geldiğinde sona erdiği malumdur. Bu dünyada her doğan ölür, her yükselen bir gün düşer. Kısacası Yaratıcı'dan başka her şey fânidir.

1086 kayu kim togar erse ölgü kerek
kayu neng anao erse ilfü kerek

(Doğan herkes ölmeye, yükselen her şey düşmeye mahkûmdur.)

1201 toguglı tirigler ölümke sanı
ölümke toguglı tirig kim kanı

(Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim var.)

1202 tüşün ol bu dünya keligli keçer
yigen yil büke teg yir erken açar

(Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acıkır.)

1211 ölüglü kişi barça ödke tutug
yetilse ödi kör mangıtmaz butuğ

(Ölecek insanların hepsi zamana rehindir; vakti gelince bak, bir adım bile atamaz.)

Âyet:

Bu mevzu doğrultusunda Kur'ân'da geçen âyetler şöyledir: Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyâmet gününü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir (Â-li İmran suresi: 185). Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz? (En'am suresi: 32).

Allah dilediğine rızkını bollaştırır da daraltır da. Onlar dünya hayatıyla şımardılar. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir (Râ'd suresi: 26) Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı! (Ankebut suresi: 64). Kur'an-ı Kerimde ise bu beyite karşılık gelen âyet şöyledir: "yeryüzünde bulunan her canlı bir gün yok olacaktır." (Rahman suresi: 26).

6. İnsanın Gücü:

İnsanlara yapamayacaklarını Allah bile buyurmadığından, onlara güçlerinin üstünde iş yaptırmamak gerekir. Yoksa Allah bunun hesabını sorar. Allah herkese taşıyabileceği nispette sorumluluk yüklemiştir.

4528 küçinge tengesi yüdürgil yükin
ayıtgay seningdin bayat erkligin

(Onlara kudretleri nispetinde iş ver; kadir olan Allah bunların hesabını senden soracaktır.)

4529 ayı artuk emgek tegürme angar
bayat ol sanga hasmı andın singar

(Onlara kudretlerinin üstünde işler yaptırıp eziyet etme, aksi halde karşında Allah'ı bulursun.)

Âyet:

Bu beyitlerin Kur'an'da ki mana olarak karşılığı "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işlerde yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla bize acı" (Bakara suresi: 286)

7. Sözüün Doğruluğunu Araştırma:

Bir söz duyduğumuz zaman onun doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu iyice araştırmalıyız. Bilmeyerek başkalarına bir kötülük ederiz de sonra bu yaptığımıza pişman oluruz:

5873 sanga kim yongasa eşitgil sözin

çının yalğanın ked ayıt tüp tözin

(Sana kim gammazlık ederse, sözünü dinle; fakat bunun doğru olup olmadığını aslımı esasını çok iyi araştır.)

Âyet:

Şunların hiçbirine itaat etme: yemin edip duran, aşağılık, (Herkesi) kötüleyen, söz götürüp getiren, (Kalem suresi: 10-11). " Ey iman edenler! Size bir fasık biri bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın." (Hucurat suresi: 6).

8. Kişinin Kendine Zarar Vermemesi:

İnsan, fitratı itibari ile topluluk halinde yaşayan bir canlıdır. Bu nedenledir ki insan yaşamış olduğu toplumda başkalarına faydalı olmalı, onlara iyilik ve ihsanda bulunmalı. Ama bunları yaparken kendini harap etmemeli. Bu dünya da nasıl hareket edeceğini çok iyi bilmeli:

3624 körürde küyürme özüngni küçin

özüng otka atma bu dünya için

(Kendini göz göre göre zorla yakma; bu dünya için kendini ateşe atma.)

5186 özüng otka atma kişiler için

özüngni küyürme körürde küçin

(İnsanlar için kendini ateşe atma, göz göre göre zorla kendini yakma.)

Âyet:

Bu beyitlerdeki mana Kur'an-ı Kerim'de şöyledir: "Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever" (Bakara suresi: 195). İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasını almak için kendini ve malını feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir. (Bakara suresi: 207)

II. BÖLÜM

MANASINI HADİSLERDEN ALAN BEYİTLER

Kutadgu Bilig beyitleri kaleme alınırken acaba hadislerden faydalanılmış mıdır? Bu konuda tüm beyitlere yönelik çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamızda bu bölümde hadislere yer verileceğinden öncelikle hadis hakkında kısaca bilgi verecek olursak: Hadis (ehâdîs): 1. Peygamberimizin kutsal sözü, 2. Hadîsten bahseden ilim manalarına gelmektedir. K.B.'de yer alan beyitlerin hadislerle manasına yönelik açıklamada bulunan Abdulkadir İnan beyitlere yönelik şöyle bir ifade belirtmiştir: "Eserdeki kahramanların tavsifinden ve onların naklettiği ahlaki ve felsefi görüşlerden anlaşıldığına göre müellif çağdaşları olan Firdevsi (934-1020) El-Biruni (972-1048) İbni Sina (980-1037), Ömer Hayyam (1040-1123) ve bunlar çapındaki büyük bilginlerden çok iyi haberdar olmuş ve onlardan faydalanmıştır. Aynı zamanda İslam'dan önceki Türk düşünürlerini de çok iyi bildiği açık olarak anlaşılmaktadır. Eski devrin büyüklerinden pek çok vecizeler tavsiyeler ve nasihatleri nakleder. Dikkate değer ki bunlar arasında Peygamber'e isnat edilen hadis ve ünlü İslam ahlakçılarından vecizelere rastlanmıyor." Burada A. İnan'ın hadislerle ilgili verdiği hüküm, doğru değildir. " Sevgili Resul'ün yolu beni selamete götürecektir; O Resul bizzat bana şefaatsin." diyen Yusuf Has Hacib, Peygamber hadislerinden de faydalanmıştır. Diğer beyitlere geçmeden önce, faydalandığının açık delili olan bir beytin anlamını da gösterecek olursak:" Dinle, Allah'tan insanlara haber getiren nebi ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur." (Mehmet Kara, 1998: 35).

1. Arkadaş:

Arkadaş insanı hem yola getirir, hem de yoldan çıkarır. Toplumsal dinamizmin şekillenmesi bir anlamda çevreye bağlıdır bu doğrultuda kişinin arkadaş çevresi mühim bir yer tutmaktadır. İyiyle arkadaş olanın kendisi de iyi olur. Kötü arkadaş, kişiye kötülüğün nasıl yapılacağını öğretir:

884 kalı edgüke bolsa isizişi

isiz boldı kılkı ol isiz tuşı

(Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı da arkadaşının kı gibi kötü olur.)

885 isiz me katılsa kör edgü bile

kamug edgülükke bu buldı yula

(Kötü de iyi ile düşüp kalkarsa, bütün iyiliklere ulaşmak için bir meşale bulmuş olur.)

886 takı bir sebeb kör bu edgü isiz

—
yakınlık yolındın tüzzer tüzse iz

(iyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri, iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır.)

936 işin edgü bolsa negü kolsa kol

iş edgü kerek ol özüng bulsa yo

(Arkadaşın iyi ise ne istersen iste: yolunun açık olması için iyi arkadaş lazımdır.)

3405 katılsa karılsa tutup edgü iş

işi edgü bolsa kılur edgü iş

(İyi arkadaş edinerek onlarlar düşüp kalkmalı, insanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur.)

Hadisler:

Bu beyitleri ihtiva eden hadisler şöyledir: Abdullah b. Ömer (r.a)'dan, Resulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. “Allah katında arkadaşların hayırlısı, arkadaşına hayırlı olandır. (Tirmizi rivayet etmiş ve Hadis Hasendir demiştir.)” (Yayla, 2002: 85).

“Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Kişi, dostunun dini üzeredir. Bu nedenle, kiminle dost olacağına dikkat etsin!" Ebû Hureyre radiyallahu anh. [Ebû Dâvud]" (Rudani, 2011: 243).

Ebû Musa (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "İyi arkadaşla kötü arkadaşın misâli, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan verir veya sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut da sen onun pis kokusunu alırsın." (Akın, 2008: 991)

2. Dünya ve Ahiret Hayatı:

Bu dünya nihayeti olan bir dünyadır herkes gelip geçicidir. Bu dünya hayatına yönelik bir yaşam biçimi hakkında hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölüverip gidecekmiş gibi de ahiret için çalışmak, müslümanlara tavsiye edilmiştir. Ahiretini kazanmak isteyen kimse, her iki dünyaya da gereken önemi vermelidir:

1147 yarınlık orun edgü kolsa özün
 isiz kılmasını bu iki ajun

(Kim ahiretini mamur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin.)

3657 bayat birdi kulka iki köz kulak
 biri dünya baksa biri ukbi bak

(Allah, kula iki göz ve iki kulak verdi: biri ile bu dünyaya bakarsa, biri ile de ahirete bakmalıdır.)

3662 törütti bayat bu iki gün ajun
 munı bulsa tavrata anı kol özün

(Bu her iki dünyayı da Allah yarattı: birini bulunca koş, diğerini de ara.)

4733 bu dünya içi bir tarıglag turur
 negü ekse munda yarın ol önür

(Bu dünya bir tarladır, burada bu gün ne ekilirse, yarın o biçilir.)

5248 tarılag turur bu ajun ay ilig
 negü ekse anda alır bu elig

(Ey hükümdar, bu dünya tarladır: bu el buraya ne ekerse orada onu biçer.)

Hadisler:

Bu beyitlere yönelik hadisler ise şöyledir: Ali İbnu Ebî Tâlib (radiyallâhu anh) buyurdular ki: "Dünya arkasını dönmüş gidiyor, âhiret ise yönelmiş geliyor. Bunlardan her ikisinin de kendine has evlatları var. Sizler âhiretin evlatları olun. Sakın dünyanın evlatları olmayın. Zîra bugün amel var hesap yok, yarın ise hesap var amel yok." Buhârî, muallâk (senetsiz) olarak kaydetmiştir (Canan, 2004: 246).

"Dünyasını ahireti için ve ahiretini dünyası için terk eden biriniz dünya ve ahireti için çalışmadıkça sizin hayırlınız değildir. Çünkü dünya ahirete erişmek (ahireti kazanmak) içindir. Halk üzerine yük olmayınız. (Bu hadisi, İbn-i Asakir, Enes (R.A)'den rivayet etmiştir.)" (Canan, 2004: 246).

3. Dünya-İnsanoğlu:

İnsanoğlu fâni olan bu dünyada gelip geçici bir yolcu gibidir. Konak yerinde devamlı kalmak mümkün olsaydı, eskiler bugün aramızda olurdu:

1386 apa oğlanı körse arkış sanı
 örüg turgu bolmaz örügler kanı

(İnsanoğlu dikkat edersen, bir kervana benzer: konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller nerede?)

3529 nelük arsıkar sen aya öldeçi
 özüng iki künlük konuk boldaçı

(Ey fani, niçin kendini aldatıyorsun: sen burada iki günlük misafirsin.)

Hadisler:

İbn-i Mes'ud (r.a)'dan: Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki "Dünyayı neyleyeyim! Benim dünya ile ilgim, bir ağacın altında oturup dinlendikten sonra kalkıp orayı terkedene bir bineklinin durumu gibidir." (Rudani, 2011: 148)

Enes radiyallahu anh'dan Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Tüm düşüncesi âhiret olan kimsenin, kalbini Allah zengin kılar. Onu derler, toparlar ve dünya ona gelip boyun eğer. Kimin de bütün kaygısı dünya olursa, Allah onun gözlerinin arasına fakirlik yerleştirir, işlerini darmadağın eder. Dünyadan da ona, sadece kendisi için takdir edilen şey gelir." [tirmizî] (Rudani, 2011: 146)

Sen dünyada bir garip gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol." (Zehebi, 1984: 357)

4. Evlenilecek Kadında Bulunması Gereken Özellikler:

Bir kadınla, malı soyu, güzelliği ve dindarlığı için evlenilir. Ancak dindar olan kadın tavsiye edilmiştir. Böyle bir kadında, bu özelliklerin hepsi bulunur:

4486 kim evlik alayın tise törtte taş

adın almaz evlik aya erde baş

(Evlenmek isteyen kimseler şu dört tür kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni)

4487 biregü bay evlik tiler üstikip

takı biri körklüg tiler köz tikip

(Biri zengin kadın ile evlenmek ister: biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.)

4488 takı bir uruglug tüp aslı kolar

ulugluk atınga küvenür bolur

(Bir başkası soyu-sopunun asil olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder.)

4489 takı biri yinçke sakınuk tiler

anı bulsa terkin angar öz ular

(Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular: onu bulunca kendisini ona derhal kaptırır.)

4490 bularda talusin ayayın sanga
kisi algu erse kulak tut manga

(Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim: evlenmek istersen, bana kulak ver.)

4502 sakınuk tile sen kisi ay bügü
sakınuk bolunsa bolur törteğü

(Ey hâkim takva sahibi olan kadın iste: takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur.

Hadisler:

Ebu Hureyre (r.a)'tan Allah Rasulü (s.a.v.) buyurdular ki: "Kadınla dört şey için evlenilir: Malı, güzelliği, dinî, ve soyu İçin evlenilir. Elleri dindar olası sen dindar olanını al. "[Buharı ve Müslim,] (Rudani, 2011: 53).

İbn-i Amr (r.a)'dan: Allah Rasulü (s.a.v.) buyurdular ki: "Kadınları güzellikleri için almayın, kim bilir belki güzellikleri helaklarına sebep olur. Malları için almayın, kim bilir malları onları azdırır, Onları dinleri için alın! Dindar olan kara ve burnu kesik cariye daha hayırlıdır." (Rudani, 2011: 53).

Abdullah İbnu Amr radiyallahu anhüma anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki: "Güzellikleri sebebiyle kadınlarla evlenmeyin. Çünkü güzelliklerinin onları (kibir ve gurur sebebiyle) alçaltacağından korkutur. Onlarla mal ve mülkleri sebebiyle de evlenmeyin, zira mal ve mülkün onları azdıracığından korkulur. Fakat onlarla diyaneti esas alarak evlenin. Yemin olsun, burnu kesik, kulağı delik siyahî dindar bir köle (dindar olmayan hür kadınlardan) efdaldir." (Canan, 2004: 193).

Kadınlarımızın hayırlısı ile evlenmeye bakın. Denginiz olanlarla evlenin! Birbirlerine denk olanları evlendirin." Aîşe radiyallahu anha. [İbn Mâce] (Yayla, 2002: 99).

5. Genç-İhtiyar:

Kendisi genç olduğu halde ihtiyarlar gibi olgun davranan kimse, seçkin insandır. İnsanların kötüsü de ihtiyarladığı halde, vaktini boş şeyler peşinde harcayan, bir genç gibi davranan yaşlı kimselerdir:

1868 kılınçî karî körse yaşî yiğit

angar manglug arzun öge ya yiğit

(Tavır ve hareketi ihtiyarlara benzer; fakat dikkat edilirse yaşî gençtir; ister hükümdarın has müşaviri, ister en adi bir köle olsun onu iştiyakla ararlar.)

4692 yiğitlikte kılğıl karılık işi

karısa barır küç yetilmez kişip

(İhtiyarlıkta yapılacak işleri gençken yapmaya çalış: insan ihtiyarlayınca kuvveti kalmaz ve bunlar yapılamaz.)

4696 ne tengsiz bolu kör karımış kişî

yava bolsa kılşa yiğitler işi

(İhtiyarlamış bir kimsenin vaktini heder ederek gençken yapılması icap eden şeyler ile uğraşması ne kadar yakışsız olur.)

4709 tûkel belgûlûg bil kişî kutsuzî

karıp yegrür erse havası udu

(Şunu açık olarak bil ki, ihtiyarladığı halde nefsine uyarak onun peşinde koşan kimse de insanların talihsizidir.)

Hadisler:

Hz. Enes (radiyallâhu anh) anlatıyor:"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselam) buyurdular ki:"Âdemoğlu ihtiyaıladıkaça onda iki Şey genęleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs". [Buharî; Müslim; Tirmizî] (Canan, 2004: 328).

Enes İbni Mâlik radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Şöyle buyurdu:"Allah Teâlâ, yaŐından ötürü bir ihtiyaıya saygı gösteren gence, yaŐlılıđında hizmet edecek kimseler lutfeder." (Parlıyan, 1999: 132).

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) Şöyle buyurmuştur: "İhtiyarın kalbi uzun ömür ve fazla mal elde etmeye karşı genętir." [Müslim; Tirmizî: Bu hadis hasen sahihtir]

Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) Şöyle buyurdu: "Âdemoğlu YaŐlanır. Fakat onun iki Şeyi genę kalır: Mala karşı hırslı olması, YaŐamaya karşı hırslı olması." [Tirmizî] (Akın, 2008: 436).

6. Geręek Zenginlik:

Zengin, çok insanın sandığı gibi, malı mülkü fazla olan kimse değildir. Gönlü zengin olan asıl zenginliği elde etmiştir. Mal zengini fakirleŐtirir. Gönül zenginliği, bitmek tükenmek bilmez:

1747 bu dünya baylık tilese özüng

köni bol könilik öze tut sözüng

(Bu dünyada zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol.)

2612 közi tok ęıgay erse bayka sanur

serinse kişi tegme işte unur

(Gözü tok insan, fakir olsa dahi zengin sayılır; insan sebat ederse her işte muvaffak olur.)

2618 tükel bay bolayın tise belgölüg

köngül baylıkı kol ay ersig külüg

(Tam manası ile zengin olmak istersen, hiç şüphesiz gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit.)

3613 negü tir eşitgil sakınuk çıgay
çıgay erse nengke közi kõngli bay

(Dinle! Mal bakımından yoksul olduğu halde gözü ve gönlü zengin olan takva sahibi fakir ne der.)

5387 çıgay tip ayurlar kayu ol çıgay
közi suk çıgay ol neçe erse bay

(Fakir derler, fakir olan kimdir? Fakir istediği kadar olsun, aç gözlü olan kimsedir.)

Hadisler:

Ebu Huretre (r.a)'dan, Resulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. “zenginlik, mal çokluğundan değildir. Esas zenginlik gönül zenginliğidir.”[Buhari ve Müslim] (Yayla, 2002: 131).

Ebu Hureyre (r.a) demiştir ki: Peygamberimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: “Hakiki zenginlik çok mala sahip olmak değil, kanaatkâr olup mustağni yaşamaktır.”[Buhari, , Müslim] (Nevevi, 2009: 189).

7. Hastalık - Günahlar:

Hastalanan kimse, gönlüne fena şeyler getirmemeli, karamsarlığa düşmemeli. Hastalığı veren, şifasını da vermiştir. Hastalık günahların yok olmasına bir vesiledir:

5979 yavuz kılma kõnglüng tilingni yıga
yazukka kefarete bolur ig toga

(Gönlüne fena şeyler getirme, böyle şeyler söyleme; ağrı ve hastalık günahlara kefarete olur.)

5982 kişi iglese barça töklür yazuk
yazuk tökse kutlur kişi ay tonga

(İnsan hastalanırsa, onun bütün günahları dökülür; ey kahraman, günah dökülünce insan kurtulur.)

Hadisler:

Aişe (r.a)'dan: Allah Rasulü (s.a.v) buyrdularki: "Allah, bir mü'mine bir hastalık verdiği zaman, mutlaka onun bir günahını düşürür, ona sevap yazar ve bir de derecesini yükseltir (Rudani, 2011: 262).

Ümmü'l- Ala (r.a) rivayet ediyor: Peygamberimiz hastalığım sırasında beni ziyaret etti ve şöyle buyurdu: "Müjdeler olsun sana ey Ümmü'l Ala! Şüphesiz, Müslümanın hastalığı ateşin altın ile gümüşün kir ve pasını temizlediği gibi günahlarını giderir, yok eder (Uşşak, 2011: 25).

Ebu Hüreyre ve Ebu Said (radıyallahu anhüma)'nın anlattıklarına göre, Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:"Mü'min kişiye bir ağrı, bir yorgunluk, bir hastalık, bir üzüntü hatta ufak tasa isabet edecek olsa, Allah onun sebebiyle mü'minin günahından bir kısmını mağrifet buyurur." [Buhârî, Müslim, Tirmizî] (Canan XIII,2004: 287).

Hiçbir Müslüman yoktur ki ona hastalık isabet etmez, ancak (isabetr ederse) Allahu Teâlâ onun hatalarını ve günahlarını döker, nasıl ağacın (Güz vakti) yaprakları dökülürse." (Ahmed XII, 1984: 64).

8. İnsanın Açgözlülüğü

Hırs, sebab-i haybettir ve illet ve zilletir ve mahrumiyet ve sefaleti getirir. Evet, hırs, zîhayat âleminde en geniş bir daireden tut, tâ en cüz'î bir ferde kadar zararlı tesirini göstermektedir. Açgözlülük tedavisi bulunmayan bir hastalıktır. Bütün açlar doyar, fakat gözü aç olana bütün dünya nimeti yetmez. Böylelerinin açlığı ancak ölümle son bulur:

1408 açıg suv teg ol kör bu dünya rengi

neçe içse kanmaz ölimez tili

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içerse içsin kanmaz; onun dili bile ıslanmaz.)

2001 todumsuz bolur öl közi suk kişi
 közi sukka yetmez bu dünya aşu

(Gözü aç olan adam hiçbirşey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nimeti kâfi gelmez.)

2003 kamug aç yise içse ahır todır
 közi aç kişi ölse açlık kodur

(Bütün açlar yer ve içerlerse, nihayet doyarlar; aç gözlü adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer.)

2004 közi suk kişi nengke bolmaz bu bay
 kamug dünya bulsa ahır su çigay

(aç gözlü adamı mal doyurmaz; bütün dünyaya sahip olsa bile o yine daima açgözlü ve fakirdir.)

2615 çigay kılta kimni közi suklukı
 bayutmaz anı bu ajun toklukı

(aç gözlülük kimi fakir yapmışsa, bu dünyane kadar doyorsa yine zenginleştiremez.)

2616 kimi erse umdu kılur erse kul
 aning boşlukı kör ölüm birle ol

(Kim tamahkârlığın esiri olursa, ondan ancak ölümle kurtulabilir.)

3625 açığı suv tez ol kör bu dünya nengi
 neçe içse kanmaz ölimez engi

(Bu dünya malı su gibidir; İnsan ne kadar içse de kanmaz; damağı bile ıslanmaz.)

3626 kurug kumka okşar bu yalnguk özi

ögüz kirse todmaz bu sukluk közi

(Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkâr gözü derya doymaz.)

5386 ajun bütrü bulsa közi suk tükel

anı bay tise bolmagay bu muhal

(Gözü aç olan bütün dünyayı elde etse bile ona zengin denilme, denilemez.)

5389 közi sukka tütmez bu dünya bütün

bari tap tigüçi tirildi kutun

(Aç gözlüye bütün dünya malı az gelir; olana kanaat eden kimsenin ömrü saadet içinde geçer.)

5390 közi suk kişi nengke todmaz közi

meger tolmagınça kara yir tozu

(Gözü aç insan, kara toprağın tozu gözüne doluncaya kadar mala doymaz.)

5429 neçe ming yaşap er tilese tilek

tükel ök bolumaz bulunsa tilek

(İnsan binlerce sene yaşayıp arzu ettiği şeylere kavuşsa bile yine dileği bitmez.)

5431 tükel ming yaşasa tilekin tamam

tükel ök bulumaz kerekin tamam

(İnsan bin yıl yaşasa bile arzu ve ihtiyaçlarının hepsini tamamlayamaz.)

Hadisler:

İbn-i Ömer (r.a)'dan:[Allah Resulü (s.a.v) buyurdular ki:] “Sakın aşırı cimri olmayın! Çünkü sizden öncekiler cimrilik sebebi ile helak olmuşlardır. (Şeytan) onlara

cimriliği emretmiş, onlar da cimri olmuşlar, fücuru emretmiş facir olmuşlardır.” (Rudani, 2011: 146).

Hz. Enes (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselam) buyurdular ki: "Âdemoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs".[Buhârî, Müslim, Tirmizî] (Canan VI, 2004: 328).

Hz. Enes (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Âdemoğlu için iki vâdi dolusu mal olsaydı, mutlaka bir üçüncüyü isterdi. Âdemoğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah tevbe edenleri affeder." [Buhârî, Müslim, Tirmizî] (Canan VI, 2004: 328).

Ebu Saîd el-Hudrî (radiyallahu anh) anlatıyor:"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:"İki haslet vardır ki bir mü'minde asla beraber bulunmazlar: Cimrilik ve kötü ahlâk." [Tirmizî,] (Canan III, 2004: 168).

Abdullah İbnu's-Şihhîr (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Elhâkümü'ttekâsür sûresini okurken yanına geldim. Bana:

"İnsanoğlu malım malım der. Hâlbuki âdem-oğlunun yiyip tükettiği, giyip eskittiği ve sağlığında tasadduk edip gönderdiğinden başka kendisinin olan neyi var? (Gerisini ölümle terkeder ve insanlara bırakır.)"[Müslim, Tirmizî] (Canan III, 2004: 171).

9. İnsanların Hayırlısı

Yalnız kendini düşünen bencil insan başkaları tarafından sevilmez. İnsanlar, birbirlerine yardım etmelidirler. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır:

856 ilig aydı edgü bu kıkı yangı

tusulur bolur halkka asgı öngi

(hükümdar dedi: iyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur)

1619 kişide kereki yaraglısı ol

yarap hem tusulup yoriglısı ol

(Lazım olan insan, işe yarayan insandır; işe yarayanda faydalı olan insandır.)

2438 tüpi edgü bolsa er edgü bolur

bu edgü kişi halkka edgü kolur

(soyu iyi olan insan iyi olur; bu iyi insan halk içinde iyilik ister.)

3245 kişi edgüsü bu öz asgın kodup

kişi asğı kolsa kör emgek yüdüp

(İnsanların iyisi kendi menfaatini bırakıp zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyen kimsedir.)

3248 kişike tusulur kişi edgüsü

bu edgü kişi ol budun todgusı

(İnsanların iyisi başkalarına faydalı olur; halk için lüzumlu olan bu iyi insandır)

5099 kişi tip yorılgı telim bar sanı

kişike tusulgu tilese kanı

(insanın diye gezen pekçok kimse var; bunların içinde insana faydalı olanını ararsan, nerede?)

5729 negü tir eşitgil tusulur kişi

tusulur kişi ol kişide başı

(Başkalarına faydalı olan kimse ne der dinle; başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır)

5730 kişiler ara kör kişi ol bolur

Anıngdın kişiler asıglar bulur

(İnsanların arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir.)

6102 asıglıg kişi ol kişi ödrümi

bagırsak kişi ol budun ködrümi

(İnsanların seçkini faydalı olan insandır; halk nazarında muteber kimse, merhametli olan insandır.)

Hadisler:

Hz. Ebu Hüreyre (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Mü'minler arasında imanca en kâmil olanı, ahlâkça en güzel olanıdır. En hayırlınız da ailesine hayırlı olanıdır." [Tirmizî] (Canan VI, 2004: 343).

Hz. Câbir (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Bana en sevgili olanınız, kıyamet günü de bana mevkice en yakın bulunacak olanınız, ahlâkça en güzel olanlarınızdır. Bana en menfur olanınız, kıyamet günü de mevkice benden en uzak bulunacak olanınız, gevezeler, boşboğazlar ve yüksekten atanlardır." (Cemaatte bulunan bâzıları): "Ey Allah'ın Resûlü! Yüksekten atanlar kimlerdir?" diye sordular. "Onlar mütekebbir (büyüklük taslayan) kimselerdir!" cevabını verdi." [Tirmizî] (Canan VI, 2004: 345).

Hz. Ebu Hüreyre (radıyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Mü'minler arasında imanca en kâmil olanı, ahlâkça en güzel olanıdır. En hayırlınız da ailesine hayırlı olanıdır." [Tirmizî] (Canan VI, 2004: 343).

10. Kıyametin Âlametleri

İslam inancına göre, âlem mahlûktur, sonradan yaratılmıştır. Sonradan meydana gelen her şey fanidir. Bu maddî âlem de günün birinde sona erecektir. Dinimiz bu büyük hadiseyi kıyamet olarak ifade eder Kıyamet, Kâinatın düzeninin kökünden değiştirilerek yeni bir düzenin oluşturulması ve yeni baştan var edilmesini ifade eden bir olaydır. Bundan ötürü böyle bir değişimin öncesinde çeşitli olağanüstü olaylar yaşanacaktır. Bu olağanüstü olaylar ise, sözü edilen o köklü değişimin bir başlangıcı olacaktır.

Kutadgu Bilig'in bazı beyitlerinde kıyametin alametleri sıralanmıştır. Bunların, manasını hadisten alanları şunlardır:

6452 biliglig ucuz boldı tutnur özin

ukuşlug agın boldı açmaz sözin

(Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu, ağzını açmıyor.)

6454 borun yüz yuguçı namaz kodguçı

kör ersig atandı yoritur küçi

(Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yapıyorlar.)

6455 fesad fisk idisi atandı eren

bor içmez kişi atı boldı saran

(Fesad ve fisk yapanlar mert sayıldı; şarap içmeyen kimseler değersiz sayıldı.)

6469 kiçigde edeb yok ulugdu bilig

Otunlar öküş boldı yitti silig

(Küçüklerde terbiye, büyüklerde bilgi yok; kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar ortadan kalktı.)

6474 biliglig köni sözleyümez sözin

tişide uvut kitti örtmez yüzün

(Bilgili sözünü dosdoğru söyleyemez oldu, kadınlardan haya gitti, yüzlerini örtmezler.)

6493 bu barça ulug kün nişanı turur

nişanı körinse keligli kelür

(Bunların hep kıyamet gününün alametidir; alameti görünürse, gelecek olan gelir.)

Hadisler:

Huzeyfe b. Esid el- Gifari (r.a)'dan rivayet edilmiştir: "Biz (kendi aramızda kıyametle ilgili) müzakere ederken yanımıza peygamber (s.a.v) çıkageldi. Bize:

Neyi müzakere diyorsunuz? diye sordu. Sahabiler: 'Kıyameti müzakere ediyoruz' dediler. Peygamber (s.a.v): 'Siz Kıyametten önce on alameti görmedikçe, kıyamet kopmayacaktır buyurdu. Sonrada Duhan/Dumanı, Deccal'i, Dabbetü'l arz'ı, güneşin

batıdan doğmasını, İsa b. Meryem (a.s)’ın inmesini, Ye’cuc ve Me’cuc’ü ve biri doğuda, biri batıda ve biride Arap yarımadasında olmak üzere üç yerin batmasını, bu alametlerin sonuncusu olan Yemenden çıkıp insanları toplantı yerlerine doğru sürececek bir ateşin olacağını anlattı.” [Tirmizi] (Akın, 2008: 1087).

“İlmin kaldırılması, bilgisizliğin kökleşmesi, şarabın içilmesi, zinanın çoğalması kıyamet alametlerindedir.” (Ahmed XII, 1984: 82).

11. Müslümanın Müslümana karşı Davranışı:

Müslümanlar birbirleriyle kardeşirler. Nasıl kardeş kardeşe hürmet eder, ona düşmanca davranmazsa; bir Müslümanda diğer Müslümanlara karşı bu ölçüyle hareket etmelidir:

4991 müslüman kadaşka müslüman kadaşka
ziyaret kılur ok ay köngli tudaş

(Müslüman müslümanla kardeşir ve onlar birbirlerini ziyaret ederler, ey gönlü gönlüme uygun insan.)

5490 müslüman müslüman bile ol kadaş
kadaşka katılma ulam edgüleş

(Müslüman Müslüman ile kardeşir; kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin.)

Hadisler:

Abdulah İbni Ömer radiyallahu anhümâ’dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

“Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarında birini giderir. Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter.” (Canan VI, 2004: 431).

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

“Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hiyânet etmez, yalan söylemez ve yardımı terketmez. Her müslümanın, diğer müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. Takvâ buradadır. Bir kimseye şer olarak müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter.”[Tirmizi, 18] (Canan VI, 2004: 431).

Ebû Hüreyre (radiyallâhu anh) hazretleri anlatıyor: "Resulullah buyurdular ki: "Din nasihatten (hayırhahlıktan) ibarettir!" Yanındakiler sordu: "Kimin için ey Allah'ın Resülü?" "Allah için, kitabı için, Resülü için, müslümanların imamları ve hepsi için! Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona yardımını kesmez, ona yalan söylemez, ona zulmetmez. Herbiriniz, kardeşinin âyinesidir, onda bir rahatsızlık görürse bunu ondan izale etsin."[Tirmizî, Müslim] (Canan X, 2004: 150).

III. BÖLÜM

MANASINI ÂYET VE HADİSTEN ALAN BEYİTLER

Kutadgu Biligde ki bazı beyitler, âyet ve hadisin her ikisinin manasını da taşımaktadır. Onun için bu grupta yer alan beyitler ayrı bir grupta değerlendirilecektir.

1. Akraba Ziyareti:

İslam'ın çokça ehemmiyet verdiği hususlardan biri de sıla-i rahim'dir. Yani akrabalar, yakınlar arasındaki münâsebet. Bunun iyi olması, karşılıklı sevgi, saygı ve yardımlaşma esasına dayanması gerekmektedir. Zaman zaman akrabaları ziyaret etmek ve onlara karşı güler yüz göstermek, insanın yakınlarıyla kaynaşmasını sağlar. Bu güzel bir davranış örneğidir.

1327 kadaş yak yagukka yakınlık ula

Ulugka kiçigke sevüg bol küle

(Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al.)

320 baruşgu kerek ka kadaşlar bile

katulgu kerek kerek iş adaşlar bile

(Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak lazımdır.)

3297 ne körklüg bolur kör bagırsaklılkn

kadaşka kadaş könglü bolsa yakın.

(Akrabaların birbirine candan yakınlık ve samimiyet göstermeleri ne güzel şeydir.)

Âyetler:

İşte Allah'ın, iman eden ve iyi işler yapan kullarına müjdelediği nimet budur. De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum. Kim bir

iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan, şükürün karşılığını verendir (Şûra suresi: 23).

Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir (Nisa suresi: 1).

Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlar (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez (Nisa suresi: 36)

Hadisler:

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah aleyhissalatu vesselam buyurdular ki: "Kim, rızkının Allah tarafından genişletilmesini, ecelinin uzatılmasını isterse sıla-i rahim yapsın." (Canan, 2004: 58)

Tirmizî'deki rivayet şöyle: "Nesebinizden sıla-i rahm yapacaklarınızı öğrenin. Zira sıla-i rahim akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır." [Buharî, Edeb: 12; Tirmizî, Birr: 49, 1980] (Canan, 2004: 58)

Cübeyr b. Mut'im (r.a'dan): Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki: "sılayı terk eden (akrabadan ilişkisini kesen) cennete giremez." (Rudani, 2011: 182)

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah aleyhissalatu vesselam buyurduğunu rivayet ediyor.

"Rahim [akrabalık] kelimesi, Allah'ın rahman isminden gelir,. Allah'da 'Kim akraba haklarını yerine getirirse, Bende o kimseye iyilik ve lütufla davranırım. Kim bunu yapmazsa, ben de ona iyilik ve lütufta bulunmam' buyurmuştur (Uşşak, 2011: 25).

Allah'a ibadet edin, o'na hiçbirşeyi ortak koşmayın ana babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızda bulunan arkadaşına (yahut zevceye), yolcuya, emriniz altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kendini

beğenip böbürlenen insanları sevmez.” “(Sebepsiz) akraba ziyaretini kesen (ve bunu helal sayan) kimse Cennete giremez.” (Ahmed XII, 1984: 123).

2. Yemek Yemenin Adabı:

Edeb, dine ait prensibler sayesinde ruhta kazanılan ikinci bir fitrat veya daha geniş ma'nâsıyla ruhun dinle bütünleşerek istikrar kazanmasıdır Edeb, aynı zamanda ihsan mertebesine ermenin de adıdır. Yani bütün iş ve mükellefiyetlerimizi Allah (cc) görüyor ölçüsü altında yapmak ve davranışlarımızda Allah'ı görüyor gibi davranmak; bu da edebte bir ihsan şuurudur. Biz, bu edebe tam riayette bulunur, ferdî, ailevî ve cemiyet hayatımızı hep o edebe göre tanzim edersek hayat çizgimiz istediğimiz şekilde devam eder. Edeb mevzuunda konuşma, oturma, gibi ayrı ayrı mevzuları sıralamak mümkündür. Biz burada yemek adabını açıklayacağız Yemeğe besmele ile başlanır, sağ elle yenir, herkes kendi önünden alır:

4129 ong elging bile sen kötürgil yigü

 bayat atı aşnu ayıt ay bügü

(Yemeği sağ elin ile ye; ey hâkim insan, yemeğe besmele ile başla.)

4130 kişi utrukı aşka sunma elig

 özüng utrukı aş yigil ay silig

(Başkalarının önündeki yemeğe el uzatma; ey temiz kalpli insan, kendi önündeki yemeği ye.)

4597 ong elging bile sun bayat atı ay

 yigü üdregey hem özüng bolga bay

(Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun.)

4598 kişi utrukı türmek alma tigü

 Öz utra negü erse algu yigü

(Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa onu al ve ye.)

Âyetler

Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin. Ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan, merhamet edendir (Enfal suresi: 69). Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar; de ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretilip avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yeyin ve üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'tan korkun. Allah'ın hesabı pek çabuktur (Maide suresi: 4). Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez. (Â'raf suresi: 31)

Hadisler

Ömer İbni Ebû Seleme radiyallahu anhümâ şöyle dedi: Çocukken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana şöyle buyurdu: “Besmele çek! Sağ elinle ye! Hep önünden ye!” (İmam Nevevi, 2009: 262-263)

İbn-i Abbas (r.a) demiştir ki: “Efendimiz (s.a.v) yeme içme esnasında kabın içine solumayı ve üflemeği yasakladı.”[Tirmizi] (İmam Nevevi, 2009: 266).

3. İnsan-Acizlik:

Büyük işler yapmayı başaran insanoğlu, görünüşte çok güçlü gibi olsa bile, gerçekte çok aciz ve zayıftır. Çalışıp çabalayarak aya çıkmayı başarmıştır ve daha ilerilere gitmek ister. Ama küçücük bir hastalık mikrobu, onu yatağı düşürür. Ömrünü istediği gibi geçiremeyen bu varlığın sevinci az, üzüntüsü fazladır. Yaratılırken zayıf yaratılmıştır:

1056 tutup çaldı yirke ağır ig kelip
 töşekke kirip yattı munglug ulıp

(Ağır hastalık geldi, onu tutup yere vurdu; acılar içinde inleyerek yatağa düştü.)

1122 ne munglug turur bu apa oğlanı
 tilek teg bulumaz tiriglik küni

(Bu insanoğlu ne kadar acizdir; 6mrünü dilediği gibi geçiremez.)

1528 ne munglug turu k6rse yalnguk 6zi
yorırda yatar eti kesl6r s6zi

(Dikkat edersen insan ne kadar aciz bir mahl6ktur; y6r6rken yere serilir ve sesi kesilir.)

1732 apa oğlanın k6rse munglug tig6
b6t6n k6n tirer neng bulamaz yig6

(İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, o b6t6n g6n toplar, fakat yiyecek bir Şey bulamaz.)

3055 neteg tapnugay men bu ol ın s6z6m
aya meng6 mungsuz bu manglug 6z6m

(Ey ebedi ve gani Allah'ım, doğrusunu s6yl6yorum, benim bu aciz varlığım sana nasıl layıkıyla kulluk edebilir.)

6199 ne munglug turur k6rse yalnguk 6zi
sevini az ol barça kadgu t6zi

(İnsanoğlu, dikkat edersen ne kadar zayıf bir mahl6ktur; sevinci az ve her Şey onun için bir kayđı kaynağıdır.)

Âyetler:

İnsanoğlunun fitraten zayıf olması Kur'an-ı Kerimde Şu Şekilde belirtilmiştir: "Allah, sizden (y6k6ml6l6kleri) hafifletmek istiyor. 6nk6 İnsan zayıf yaratılmıştır." (Nisa suresi: 28)

Hadisler:

Ebu Hureyre (r.a)'dan Resulullah (s.a.v)'in Ő6yle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kuvvetli m6'min, Allah'a g6re zayıf m6'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir. Hepsinde de bir hayır vardır. Sana yarar sağlayacak Şeylere d6Ök6n ol. Allah'tan yardım iste ve acizliğe d6Őme (Yayla, 2002: 30).

4. İçki:

İçki, insanların akıllarını örttüğü için, onların büyük suçlar işlemesine sebep olur. Sevgi bağlarının koparır, kişiler arasına kin ve düşmanlığı sokar, saadet elden gider:

1334 bor içme fesadka katılma yıra

zina kılma fasik atanma kara

(Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücur ile kara yüzlü olma)

1337 bor içme, zinaka katılma hazer

bu iki çıgaylık tonını keder

(Şarap içme, zina etme, kendini koru, ikiside insana yoksulluk elbisesini giydirir.)

1338 bu bordın kopar ming yazukka yürek

znadın kaçar kut yüzünke sudar

(İçki insanı bin türlü günaha teşvik eder; saadet zinadan kaçar ve zaninin yüzüne tükürür.)

1434 bor içme fesaddın yırak tur teze

bu kaç neng yorır tutçı biglik buza

(Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima mülke ve saltanata eksiklik veren şeylerdir.)

2097 kara borçı boldı nengi boldı yil

Begi borçı bolsa kaçan turga il

(Avam içkiye mübtela oldu malı rüzgar gibi uçtu; bey içkiye mübtela olursa, memleketi nasıl durur.)

2102 neçe tengsiz işler bor içse bolur

neçe edgü işler esürse

(Nice uygunsuz işler içki yüzünden işlenir; nice iyi işler sarhoşluk yüzünden geri kalır)

2103 bor içse oyunka avınsa begi
kaçan yetgey il kün işinge ögi

(Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur.)

2096 bor içme aya borçı bogzı kulu
bor içse açıldı çıgaylık yolu

(Ey içki düşkünü, boğazının esiri, içki içme; içki içersen sene fakirlik yolu açıldı demektir.)

2655 bor içme bir içse barır er kutı
bor içse bolur tilse munduz atı

(İçki içme, içki içen insanın saadeti elden gider; içki içenin adı deli ve budalaya çıkar.)

5263 bor içme fesadka katılma yıra
bu eke buzar karşı ordu tura

(Şarap içme, fesada katılma; onlardan uzaklaş; bu ikisi köşk, saray ve kaleleri yıkar.)

Âyetler:

“Ey iman edenler! (Akıl örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.” (Maide suresi: 90) “ Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?” (Maide suresi: 91)

Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür. Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar.

"İhtiyaç fazlasını" de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz (Bakara suresi: 219).

Hadisler:

Aişe (r.a)'dan: Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki: "sarhoşluk veren her içecek haramdır." (Rudani II, 2011: 243) İbn-i Abbas (r.a)'dan: Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki: "İçki bütün hayasızlıkların anası, büyük günahların en büyüğüdür (Rudani II, 2011: 245).

İbn-i Ömer (r.a)'dan Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki: "Her sarhoş eden içkidir, her sarhoş olan haramdır, kim bu dünyada şarap içer ve ona devam ederken tevbe etmeden ölürse ahrette (cennet şarabı) içemez (Rudani II, 2011: 244).

5. Dünya Hayatı:

Dünya hayatı gelip geçicidir, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Fani olan bu dünyada oyuna katılmamak gerekir.

5927 oyun sakışı ol bu dünya işi

 adakın tilese birür bu başı

(.bu dünya işi bir oyuna benzer, ayağını istersin o sana başını verir.)

5930 bu dünya işi kör oyun ol oyun

 oyunka katılma nerek bu oyun

(Bu dünya işi oyundur, oyun: oyuna katılma, oyunun ne lüzumu var)

Âyetler:

"Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala akıllanmayacak mısınız?" (En'am suresi: 32); "Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi!" (Ankebut suresi: 64); " Şüphesiz dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size mükâfatınızı verirve sizden mmallarnızı (tamamen sarf etmenizi)

istemez (Muhammed suresi: 36). "Bilin ki dünya hayatı bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir.(Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar dasen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir." (Hadid suresi: 20)

Hadisler:

Hz. Müstevrid'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur. "Ahiret hayatına nisbeten dünya hayatı, birinizin parmağını denize daldırması gibi bir şeydir. Parmağını denize daldıran baksın bakalım, ne kadar su vardır parmağında?" (Uşşak: 2011: 94).

6. Alçak Gönüllülük-Kibir:

Kibir, Büyüklük, büyük olma, büyüklük taslama, yüksekte bakma anlamına gelmektedir. Aslında insanın Allah'ın bir mahlûku olarak, diğer mahlûkata karşı da büyükmeye hakkı yoktur. Kul ve mahlûk olma cihetiyle bir eşitlik mevcuttur. Kibrin afetleri büyük, gaileleri ise pek çoktur. Havassın çoğu kibirden helaka gider. Halk tabakası şöyle dursun, abid, zahid ve âlimlerin çoğu da kibir hastalığından kurtulamazlar. Kibrin doğurduğu felaket nasıl büyük olmasın ki? Kibirlenen insanların seveni az olur ve böylelerinin işi yolunda gitmez. Alçak gönüllü insan ise, gittiği yerde sevilir ve herkesin saygı duyduğu bir kimse olarak ömür sürer.

1705 ne edgü bolur kodkı alçak kişi

Ne körklüg bolur künde iltür işi

(Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi daima yolunda gider.)

1706 ulugsıg küvez kür kişi ol turı

küninge kodı ol küvezlik kurı

(Büyüklik taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevinsiz olur; kibirli insanın itibarı günden güne azalır.)

2120 küvezlik asıgsız köngül tumlatur
köngül kodkı bolsa kişig yoklatur

(Gurur faydasızdır, o insanları kendinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir.)

2233 ulugluk uzun yir kişi kodkısı
bedüklükke tegmez budun katkısı

(Alçak gönüllü insan uzun müddet itibarda kalır; haşin ve kibirli insanlar, büyüklüğe ulaşamazlar.)

Âyetler

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırılmazlar). Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir (Maide suresi: 54).

Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin (İsra suresi: 37)

Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir (Âraf suresi: 146).

Hiç şüphesiz Allah, onların gizleyeceklerini de açıklayacaklarını da bilir. O, büyüklik taslayanları asla sevmez (Nahl suresi: 23) Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin (İsra suresi: 37). Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez (Lokman suresi: 18) ...Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran

kimseyi sevmez (Nisasuresi: 36). Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez (Lokman Suresi: 18).

Hadisler:

İyaz ibn-i (r.a'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu "Allah Teâlâ bana: O kadar mütevâzi olun ki, kimse kimseye böbürlenmesin; kimse kimseye zulmetmesin, diye bildirdi." (Müslim, 2008: 903)

Ebu Saïd ve Ebu Hureyre (radıyallahu anhümâ) anlatıyorlar: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Allah Teâlâ hazretleri şöyle dedi: "Büyüklük ridamdır, izzet de izarımdır. Kim bu iki şeyde benimle niza ederse ona azab veririm." [Müslim.] (Canan C.XV, 2004: 23)

İbnu Mes'ud (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Kalbinde zerre miktar kibir bulunan kimse asla cennete girmeyecektir!" buyurmuştu. Bir adam: "Kişi elbisesinin güzel olmasını, ayakkabısının güzel olmasını sever!" dedi. Aleyhissalâtu vesselâm da: "Allah Teala hazretleri güzeldir, güzelliği sever! Kibir ise hakkın iptali, insanların tahkiridir" buyurdular." (Canan C.XV, 2004: 24)

Selemetu'bnu'l-Ekva (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Kişi kendisini (halktan büyük görüp) uzak tuta tuta cebbarlar arasına kaydedilir de onların başına gelen musibete duçar olur." [Tirmizî] (Canan C.XV, 2004: 28)

7. Allah'ın Dilediğini Yüceltmesi:

Allah'ın yardım ettiği kimse, yükselir ve isteklerine kavuşur. O'nun rahmet ve yardımından mahrum olan, kötü bir hayat sürer. Hayatını Allah'ın istediği çizgide devam ettiren insan Allah'ın birçok lütfuna mazhar olmaktadır. Allah sevdiği kulunu meleklerle ve salih insanlara da sevdirebilir. İnsanlar toplumdaki durumlarına bakarak Allah katındaki yerlerinin nasıl olduğunu tahmin edebilirler.

1797 bayat kimke birse inayet ülüg

tilekke tegir boldı atlıg külüg

(Allah kime yardım eder ve kısmet verirse, o dileğine kavuşur, şöhret sahibi olur.)

1813 bayat fazlı birle ağırlar kulug

bilig kapğı açlur ongarur yolug

(Allah kulunu fazıl ve inayet ile yükseltir; ona bilgi kapısı açılır ve isteği rast gider.)

3728 tilese ağırlar tapugsuz kulug

tilese uçuzlar tusulmaz tapug

(İsterse O'na kulluk etmeyen bir kulu aziz kılar; isterse kulluk edeni zelil eder ve onun kulluğu hiçbir şeye yaramaz.)

3762 ağırlık uçuzluk bayattın turur

ölüm ya tiriglik hem andın erür

(İzzet bulmak veya zelil olmak Allah'tandı, ölüm veya hayat da O'ndandır.)

3903 ağırlık uçuzluk anıng hukmi ol

ulugka kiçigke yime açsa yol

(İllet ve zillet, büyüğe ve küçüğe bu yollar O'nun hükmü ile açılır.)

5239 bayat birse izzin yok ol gayetiv

öküş rahmet içre özüng rahati

(Eğer ondan kaçarsan, zillet hazırır; zilletin azabına kim tahammül edebilir.)

Âyetler:

(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadırsın. (Ali İmran suresi: 26)

Allah, inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır (Bakar suresi: 257).

Hadisler:

Ukbe b. Amir(r.a)'dan: Allah Rasulü (s.a.v) buyurdu:

“Allah bir kulunu severse, onu dünyadan, sizden birinin hastasını bir an önce iyileşsin diye koruduğu gibi korur.” (Rudani III, 2011: 412).

“Allah bir kuluna hayır murat ederse onun gönlüne zenginlik ve kalbine takva verir. Bir kuluna hayır murat ederse onun gönlüne zenginlik ve kalbine takva verir. (Tirmizi, bu hadisi Ebu Hureyre R.A'den rivayet etmiştir.)

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cebrâil'e:

“Allah filanı seviyor, onu sen de sev!” diye emreder. Cebrâil de o kulu sever, sonra gök halkına:

– Allah filanı gerçekten seviyor; onu siz de seviniz! Diye hitâbeder.

Göktekiler de o kimseyi severler. Sonra da yeryüzündekilerin gönlünde o kimseye karşı bir sevgi uyanır (Nevevi, 2009: 143)

8. Boş Şeylere İlgilenmemek:

Kendisi ve insanlar için faydasız olan şeyleri bırakan kimse, değerli çalışmalar yapabilir. Bu insana yakışan bir harekettir:

5646 özüm kodsâ emdi yaragsızlarig

köngül bulgauktın süzülse arıg

(Artık benim faydasız şeyleri bırakmam ve gönlümü dünya ile ilgili şeylerden temizlemem gerekir.)

Hadisler:

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Kendisini (doğrudan) ilgilendirmeyen şeyi terketmesi, kişinin iyi müslüman oluşundandır.” (Yayla, 2002: 20)

Sevban (r.a.) rivayet ediyor:

Diline sahip olana, boş vakitlerini evinde geçirene ve günahlarına ağlayana ne mutlu. [Tirmizî, Müslim] (Müslim, 2008: 212)

Âyetler:

“Onlar (mü’minler), boş şeylerden yüz çevirirler.” (Mü’minun suresi: 3)

Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler (El- Kasas suresi: 55).

9. Farz Namazlar- Cuma Namazı:

Namaz, farz olması haysiyetiyle, Allah'a kulluğun yegâne berat ve senedir. Diğer ibadetlerin makbuliyeti, ihlâsı da buna bağlıdır. Kişi farz olan namazını eda etmedikçe, kulluğunda samimiyetten uzaktır, diğer nafil ibadetleri hedefine ulaşamaz. Hükümdar, Olgurmuş'a Cuma namazlarını kılmasını ve farz namazlarını da cemaatle kılmasını söyler.

3239 cema'at bile kıl fariza namaz

çıgaylar hacı kıl adına namaz

(Farz namazlarını cemaatle kıl, fakirler haccı olan Cuma namazlarını eda et.)

Âyet:

Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz (Cuma suresi: 9-10).

(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir (Ankebut suresi: 45).

Hadisler:

İbn-i Ömer (r.a) demiştir ki Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Osman İbni Affân (r.a.) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'i şöyle buyururken işittiğini söyledi: "Bir müslüman, farz namazın vakti geldiğinde güzelce abdest alır, huşû içinde ve rükûunu da tam yaparak namazını kılsa, büyük günah işlemekçe, bu namaz önceki günahlarına keffâret olur. Bu her zaman böyledir." (Parlıyan, 1999: 316)

"Cemaatle eda edilen namaz, yalnız kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir (Nevevi, 2009: 335).

10. Helal – Haram:

Bir şeyin helal mi haram mı olduğunu bilmek ve ona göre hareket etmek önemlidir. Eğer şüpheli ise, bundan da sakınmak gerekir. İnsanların yaşamının değerlendirilmesine bakıldığında mutlu bir yaşam sürenlerin daha çok alın teri ile kendi emeği ile helal kazanç sağlayan ailelerde olduğunu açıkça görmek mümkündür.

2752 halal hem haram adrar erse aç

Yaralığı yaragsızın bilse seçe

(Helal ve haramı iyice ayırdetmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir.)

3547 halalka sakış ol haramka ma kın

Kalı şübhe erse yime ked sakın

(Helal için hesap, haram için ceza vardır; eğer şüpheli ise, bundanda çok sakın.)

Âyet:

Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır (Bakara suresi: 168).

Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir (En'am suresi: 119).

Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, onun nimetine şükredin (Nahl suresi: 114). Ey iman

edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin (Bakara suresi: 172).

Hadisler:

Numan ibn-i Beşir(r.a) demiştir ki: Resulullah'ı (s.a.v)'i şöyle buyururken işittim: “Helal bellidir haram da bellidir; ancak bu ikisinin arasında, ikisine de benzeyen bir kısım şüpheli şeyler vardır ki, insanların çoğu bunu bilemez, ayırt edemez. Bu şüpheli şeylerden sakınan insan dinini, ırzını ve haysiyetini korumuş olur; şüpheli alanda dolaşan kimse ise bir korunun kenarında hayvanlarını otlatan çoban gibidir (Nevevi, 2009: 212).

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmaktadır: Ey insanlar, temiz ve helal olan şeylerden yiyin; güzel amel ve hareketlerde bulunun çünkü ben sizin yaptıklarınızı bilirim buyurmaktadır (Nevevi, 2009: 212).

“Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helal ve temiz olan şeylerden yiyin, şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.” (Ahmed II, 1984: 694-695)

11. Meşveret:

Meşveret, verilecek kararların, isabetli olarak verilebilmesinin ilk şartıdır. Hata yapmama veya onu asgariye indirmenin en önemli vesilelerinden biri de, istişâre ve başkalarının düşüncesine değer atfetmektir Bilgisi çok, görüşleri isbetli olan emin kimselerin görüşlerine başvurularak yapılan işlerde başarılı sonuçlar almak mümkündür. Bu sebeple bir iş yapmadan önce görüş alış verişinde bulunmak gerekir. En akıllı insan, meşverete en çok saygılı ve başkalarının fikirlerinden en çok istifade eden insandır:

5651 negü tir eşitgil kişi tildemi

kamug kılgu işke kingeş ol emi

(Dinle, Allah'tan insanlara haber getiren nebi ne der: her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur.)

5660 kayunişke tegse kingeş ötrü kıl

tilemiş tilekke kingeşin tengeş

(Herhangi bir işe girişmek istersen önce istişare et; dilek ve arzularını istişare ile yerine getir.)

Âyet:

Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma ile dir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar (Şûra suresi: 38).

O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlarla müşavere et. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever (Âl-i İmran suresi: 159)

(Sonra Melike) dedi ki: Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan (size danışmadan) hiçbir işi kestirip atmam (Neml suresi: 32).

Hadisler:

“Ebu Hureyre. R.A. ‘Resulullah’ın ashabıyla istişare ettiğinden fazla kimsenin kimse ile istişare ettiğini görmedim’ demiştir[Tirmizi]" (Canan XVI, 2004: 131).

Suyûti, Hz. Peygamber (s.a.v)'in diğer insanlardan farklı olan hususiyetlerini belirtirken bu hasaisden biri olarak "istişare yapma mecburiyeti"ni de zikreder. Bu mecburiyeti delillendirme sadedinde Hz. Peygamber (s.a.v)'den: "Allah bana farzları yapmamı emrettiği gibi, (istişare yoluyla) insanları iyi idare etmemi dahi emretti" hadisini kaydeder (Canan XVI, 2004: 125-127).

12. Yalan Söylemek – Verilen Sözdten Dönmek:

Söz verdiği halde sözünden dönenlerle yalan söyleyenler, kötü insanlardır. Yalancı insanlar vefasız olur. Vefasız kimselerde insanların iyiliği için çalışmazlar. Dinimiz yalancılığı kötü huyların başında kabul eder ve şiddetle reddeder:

337 bu bir kaç neng ol kör kişike yavuz

munı bilse yalnguk ılıkar et öz

(Bak, şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse kendisini korumuş olur.)

338 bularda birisi bu til yalğanı

munıngda basası sözüg kıyganı

(Bunlardan biri, yalan söylemektir; ikincisi verilen sözden dönmektir.)

2039 bu yalğan kişiler vefasız olur

vefasız kişi halkka tengsiz kılır

(Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar.)

2042 kişi yalğanında tileme vefa

bu bir sınanmış öktüş yılkı ol

(Yalancı adamdan vefa bekleme; bu, uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür.)

5077 kişide yavuzrakı yalğan bolur

Yavuz da yavuz va'de kıygan bolur

(Yalancı, insanların kötüsüdür; kötülerin kötüsü ise, verdiği sözünden dönen kimsedir.)

Âyet:

Hayır! (Gerçek onların dediği değil.) Her kim sözünü yerine getirir ve kötülükten sakınırsa, bilsin ki Allah sakınanları sever (Al-i İmran suresi: 76) Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler (Mü'minin suresi: 8). Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir (İsra suresi: 34). O halde, pislikten, putlardan sakının; yalan sözden sakının (Hac suresi: 30). Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın erdiğiniz sözü yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pek iyi

bilir (Nahl suresi: 91). Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır (Sâf suresi: 2-3).

Hadis:

Behz İbnu Hâkim an ebihi an ceddihî anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Yazıklar olsun o kimseye ki, insanları güldürmek için konuşur ve yalan söylerler! Yazık ona, yazık ona!" [Tirmizî] (Canan XIV, 2004: 548).

Safvan İbnu Süleym (radiyallahu anh) anlatıyor: "Ey Allah'ın Resulü! dedik, mü'min korkak olur mu?" "Evet!" buyurdular. "Pekiymi cimri olur mu?" dedik, yine: "Evet!" buyurdular. Biz yine: "Pekiymi yalancı olur mu?" diye sorduk. Bu sefer: "Hayır! Buyurdular." (Canan XIV, 2004: 547).

İbn-i Ömer (r.a)'dan: [Allah RAsulü (s.a.v) buyurdular ki:] "Kul yalan söylediği zaman, yaptığı şeyin kötü kokusundan melek ondan tam bir mil uzaklaşır." (Rudani III, 2011: 140).

Abdullah İbn-i Amr İbn-i As (r.a.) demiştir ki; Resulullah (s.a.v) bana şöyle tavsiye buyurdu: "Münafığın alameti üçtür: söylediği (konuştuğu) zaman yalan söyler, vadedince yerine getirmez, kendisine (bir şey) edildiği vakit hıyanet eder. (Buhari, Müslim, Tirmizi) (Rudani III, 2011: 246).

13. İyilik:

Güzel işler yaparak dünyada uzun ömür süren kişiler yaptıkları iyiliklerle hem kendi sevap ve derecelerini artırırlar hem de insanlara faydalı olmuş olurlar. Bu geçici dünyada kalıcı iyilikler yapmak gerekir. Eğer insan kötülük yaparsa, kendine yapmış olur. İyilik her iki dünyada da insana mutlu bir hayat yaşatır.

227 kalı edgü bolmak tilese özüng

yori edgülük kıl kesildi sözüng

(Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet.)

345 yori edgülük kıl ay edgü kişi

itiglig bolur tutçı edgü işi

(Ey iyi insan, yürü iyilik yap,, iyinin işi hep üzgün gider.)

914 bu idgü tilegli negü ter eşit

kamug edgülük kıl özüngke

(İyilik dileyen insan ne der dinle; daima iyilik et, o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun.)

929 isiz kılsa isiz yanutı ökünç

usa edgülük kıl isizke öçün

(Kötülük edersen; kötülüğün karılığın pişmanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına iyilik gelir.)

1296 kamug edgülük kıl isizdin yıra

kamug edgü kelgey sen oldur tura

(Daim iyilik yap, kötülükten uzak dur; ister otur, ister kalk, bundan sana hep iyilik gelir.)

1315 kişi yası kolma özüng kılma yas

neçe edgülük kıl hava arzu bas

(Başkasının zararını isteme, kendin da zarar verme; hep iyilik yap, kendi heva ve hevesine hakim ol.)

1330 bolu birse devlet küvezlenmegil

usa edgülük kıl isiz kılmagıl

(Saadete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap.)

1508 isizke yaguma yırak tur teze

yori edgülük kıl yorık yol tüze

(Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur, kaç; daima iyilik yap, tavır ve hareketinin düzelt.)

5088 isiz kılmagıl sen ay elgi uzun

kamug edgölük kıl kılınçın sözün

(Ey kudret sahibi, sen kötülük yapma, sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeye çalış.)

5249 yorı edgölük kıl ekin edgölük

sanga edgü bolgay eçu mengölük

(Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bundan sen ebedi iyilik bulursun.)

5254 barıglı turur bu ajun kalgusuz

özüng edgölük kıl yitip bargusuz

(Bu âlem kalacak değil, nasıl olsa gidecektir; sen kaybolup gitmeyecek bir iyilik yap.)

5306 katıglan özügni tamudın yırat

kamug edgölük kıl küdezgey bayat

(Gayret et, kendini cehennemden uzaklaştır; vakit iyilik yap, Allah seni korur.)

5744 özüng edgölük kıl törü edgü ur

tiril ikik ajun isiz körme sen

(Sen iyilik yap, iyi nizam kur; her ikik dünyada da kötülük görmeden yaşa.)

Âyetler:

Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir (Âl-i İmran suresi: 104). Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür (Zilzal suresi: 7) Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir (Bakara:215). (Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever (Bakara: 195) Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takvâ

sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır (Âl-i İmran suresi: 172). Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor (Nahl suresi: 90). İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyi etmeyiz (Kehf suresi: 30).

Hadisler:

Safvân İbnu Süleym (radıyallahu anh) anlatıyor: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: "Dul ve kimsesizler için çalışan, Allah yolunda cihad eden veya gündüzleri oruç tutup geceleri de ibadet eden kimse gibidir" [BuhârîMüslim, Tirmizî] (Canan II, 2004: 541).

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Dedim ki Ey Allah'ın Resûlü, İbnu Cüd'an câhiliye devrinde sıla-i rahimde bulunur, fakirlere yedirirdi. O bundan fayda görecek mi?" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı verdi:

"(Hayır) iyiliklerin ona bir faydası olmayacaktır. Çünkü o bir gün bile "Ya Rabbi kıyamet günü günahlarımı bağışla" dememiştir." (Canan II, 2004: 547).

İbn-i Mes'ud (r.a)'dan, Resulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir:

"Doğruluk, iyiliğe, iletir, iyilik de cennete götürür,. Bir insan doğru söyleye söyleye Allah katında 'Doğru' olarak yazılır. Yalan ise kötülüktür, kötülük ise cehenneme götürür.[Buhari, Müslim] (Yayla, 2002: 17).

14. Ölüm:

Ölüm, insan hayatının en mühim hadisesidir. insanoğlunun imtihan müddetinin sona ermesi ölümle noktalanır. Ölüm, gerçekleri görmek üzere, imtihan uykusundan gerçek uyanıştır. Ölüm zahiren hoş olmasa da, yakınlarına bir acı, bir ağlama vesilesi olsa da hayat çarkının dönmesi, bu küçük dünyadan ebed âlemine daha çok mahsulâtın gitmesi için zaruri olan devr-i daimin gerçeğidir. Ölünün pençesinden bu güne kadar kurtulan olmamış ve bu günden sonra da olmayacaktır. Çünkü bütün canlılar ölümü tadacaktır.

233 negü tir eşitgil kişi edgüsi

yorıp tın tokıgı ahır ölgüsü

(Dinle, insanların iyisi ne der; yürüten ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir.)

1170 süçig bu tiriglik açig bu ölüm

anandı kanı emdi kaçgu yolum

(Bu hayat tatlı idi, ölüm acıdır; ölüm yakaladı, bunda kaçış yolu nerede.)

1180 itiglig sarayıg buzıgı ölüm ölüm

kamug yumgıların saçıgı ölüm

(Süslü ve mamur sarayları viraneye çeviren ölümdür; bütün cemiyetleri darma dağın eden ölümdür.)

1201 toguglı tirigler ölümke sanı

ölümke toguglu tirig kim kanı

(Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani kim var?)

1273 yana aydı toldı uk ay oğul

Ölümüg unıtma öyü tur odul

(Ey Oğul anla: dedi; ölümü unutma, onu daima düşün ve uyanık bulun.)

1347 ölümke törütti bu sansız konum

tirig barça ölgü angar yok ölüm

(Bu sayısız mahlûkları ölüm için yarattı; diri olan her şey ölecektir; yalnız kendisi için ölüm yoktur.)

1371 ölüm kelse tutsa ökünç asgı yok

neçe me ulısa kara yir katın

(Ölüm gelip çatınca pişmanlık fayda etmez; kara toprak altında istediğin kadar feryat et.)

1472 sıziksiz ölüm bir kün ahır kelir
tirilmiş bu canlıg canım algalır

(Şüphesiz, bir gün nihayet ölüm gelecek ve bütün canlıların canını alacaktır.)

1540 isüz edgü kalmaz neçe tüz ölür
ulug ya kiçig tut kara yir bolur

(İyi veya kötü, hiçbiri kalmaz, hepside ölür; büyük veya küçük hepsi kara toprak olur.)

1541 ölümke keçig yok tirig boldaçı
neçe kiç tirilse ölüm keldeçi

(Ölümden kurtuluş yoktur; insan ne kadar çok yaşarsa yaşasın, ölüm gelecektir.)

1790 isiz edgüler ölse toprak bolur
neçe bolsa toprak kör atı kalur

(İyi veya kötü, ölünce hep toprak olur; fakat ne kadar toprak olsalar bile adları kalır.)

3621 sıziksiz ölür kör tirig boldaçı
kayu kün ölürüg yok ol bildeçi

(Diri olan, şüphesiz ölür; fakat hangi gün öleceğinin bilen yoktur.)

5607 atım edgü bolsun özüm ölsüni
tirig ölgü ahır atım kalsunı

(Kendim öleyim, adım iyi olsun; her diri nihayet ölecektir, dünyada adım kalsın.)

6073 tang ermez ölüm togsa yalnguk ölür
kamug tın tokıglı ölümke turur

(Buna şaşmamalı; ölüm doğarsa, insan ölür; bütün nefes alanlar ölmeye mahkûmdur.)

Âyet:

"Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı aldatıcı metadan başka bir şey değildir." (Âl-i İmran suresi: 185). "Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz." (Ankebut suresi: 57). "Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz." (Enbiya suresi: 35).

Hadisler:

Ebu Hureyre'nin (r.a) rivayetine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Lezzetleri acılaştırıp yok eden ölümü çok anınız." [Tirmizi] (Uşşak, 2011: 632).

Fadâle İbnu Ubeyd (radiyalahu anh) anlatıyor:

"Her ölenin ameline son verilir, ancak Allah yolunda ölen murâbıt müstesna. Çünkü onun ameli kıyamet gününe kadar artırılır. Ayrıca o, kabir azabına da uğratılmaz."

İbn-i Ömer (r.a) şöyle rivayet etmiştir:

"Resulullah (s.a.v) omuzumu tuttu ve şöyle buyurdu: Dünyada sanki bir garip gibi veya bir yolcu gibi yaşa!", Akşamladığın zaman sabahı bekleme, sabahladığın zamanda akşamı bekleme sıhhatli zamanında hastalıklı günlerin için, hayatından da ölümün için istifade etmeye bak. [Buhari] (Yayla, 2002: 143).

15. Kötülüğe Karşı İyilik ve Affetme:

Kötülüğe karşı iyilik eden insan, güzel bir davranışta bulunmuş olur. Kötülüğü yapmış olan kişi, bu davranışı görünce elbette yaptığına pişman olacak ve özür dilemek zorunda kalacaktır. Bağışlayan ise, her zaman üstündür:

3426 irig sözke yumşak yanut kılsa öz

açığ sözleseler süçig tutsa söz

(Kaba söze yumuşak cevap vermeli ve azı sözlere de tatlı sözle mukabele etmelidir.)

3427 kişi yüki yüdse yüdürmese yük

cefa kalsalar bu vefa kılsa *şük*

(Başkalarının yükünü yüklenmeli, fakat onlara yük yüklenmemeli; cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermelidir.)

Âyetler:

"Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki), Allah da çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir." (Nisa suresi: 149). Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir." (Şûra suresi: 43). (Resûlüm!) Sen afyolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir (Â'raf suresi: 199). ...İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allahtan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir (Maide suresi: 2). ... Şimdilik onlara güzel muamele et (Hicr suresi: 85).

İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler akrabaya, yoksullara, Allah yolunda göç edenlere (mallarından) vermeyeceklerine yemin etmesinler; bağışlasınlar; feragat göstereyinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzulamaz mısınız? Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir (Nur uresi: 22). Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir (Şura suresi: 43). O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: İndirilen üç bin melekle Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? (Â-li İmran suresi: 134). İyilikle kötülük bir olmaz, Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur (Fussilet suresi: 34).

Hadisler:

İbn-i Ömer (r.a)'dan: [Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki,:] "Birbirlerinizi affedin kiaranızda ki kinler ortadan kalksın,!" (Rudani, 2011: 133)

Ebu Gureyre(r.a)' dan Resulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

“Birbirinize haset etmeyiniz, almayacağınız malın fiyatını artırmayınız, birbirinize düşman olmayınız, birbirinize sırt çevirmeyiniz, bazınız bazınızın satışını bozarak kendi malını satmasın. Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz! Müslüman müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu aşağılamaz, ona yardım etmeyi bırakmaz. Müslümanın kanı, malı ve namusu diğer Müslümanlara haramdır (Yayla, 2002: 68).

16. Kâfirlerle Savaşırken Ölmek:

İslam inancına göre, Allah yolunda savaşırken ölen şehit olur. Bu yüzdendir ki, inanmayanlara göre Müslümanlar, savaşlarda daha atılgan ve cesur olurlar. Bu özellik, bizim milletimizde çok belirgindir. Şehit olanlar ise, ölmüş sayılmazlar. Onlar, geçekten diridirler, fakat biz anlayamıyoruz:

5485 bu kâfir için tut er at sü tolum

ölüp tüşse kafirde bolmaz ölüm

(Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir.)

Âyetler:

Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Bilakis onlar diridirler, lâkin siz anlayamazsınız (Bakara suresi: 154). Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar (Â-li İmran suresi: 169)

Hadisler:

Fadâle İbnu Ubeyd (radiyalahu anh) anlatıyor: "Her ölenin ameline son verilir, ancak Allah yolunda ölen murâbit müstesna. Çünkü onun ameli kıyamet gününe kadar artırılır. Ayrıca o, kabir azabına da uğratılmaz." [Tirmizî, Fedâilu'l-Cihad 2,(1621); Ebu Dâvud, Cihâd 16, (2500)] (Canan V, 2004: 18).

İbnu Ebî Umeyre (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Allah yolunda öldürülmem; bana bütün evlerde ve çadırda yaşayanların benim olmasından daha sevgilidir." (CananV, 2004: 45).

Enes (r.a)'dan [Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki:] "Müşriklere karşı, mallarınız, canlarınız ve dillerinizle savaşın!" (Rudani II, 2011: 315).

17. Acele Etmek-Sakin Davranmak:

Bir işte acele eden insan hataya düşer. Düşünerek sakin hareket etmek, doğruyu buldurur ve kişiyi başarıya ulaştırır. Bu yüzden dünya işlerinde acele etmemek gerekir. İbadette ise, ibadet vaktini geçirmemek için bununla birlikte, hayırlı ve faydalı işler yapmakta acele etmek daha iyidir.

1999 kamug iş içinde amulluk ödür
meger ta'at erse ivingil yügür

(Her işte sükûneti tercih et: yalnız ibadette acele et, çabuk davran.)

5217 ive işleme iş meger din işi
ivek işte asgın bulumaz kişi

(Din işinden başka işlerde acele etme: insan acele işin faydasını görmez.)

Âyet:

Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeyde kadirdir (Bakara suresi: 148).

İşte onlar, iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarışırılar (Mü'minun suresi: 61).

Hadisler:

Ammar b. Yasir (r.a)'dan: [Allah Rasulü (s.a.v) buyurdular ki:] "Ahiret ameli dışında, her şeyde ağır olmak ve acele etmemek gerekir. Hayra yönelik işlerden başka hiçbir konuda aceleci olmamak gerekir." (Nevevi, 2009: 46).

"Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu: "Düşünerek hareket etmek, Allahtandır. Acele etmek ise, şeytandır." Sehl radiyallahu anh. [Tirmizî]

“İbn-i Abbas (r.a)’dan Resulullah (s.a.v.)’in Eşec Abdülkays’e şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Sende; Allah’ın beğendiği iki haslet vardır; Bunlar- yumuşaklık ve aceleci olmamaktır.(Müslim)” (Yayla, 2002: 155)

Ebû Hüreyre radiyallahu anh’dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Yararlı işler görmekte acele ediniz. Zira yakın bir gelecekte karanlık geceler gibi birtakım fitneler ortalığı kaplayacaktır. O zamanda insan, mü’min olarak sabahlar, kâfir olarak geceler; mü’min olarak geceler, kâfir olarak sabahlar. Dinini küçük bir dünyalığa saar.” (Nevevi, 2009: 134).

Ebû Hüreyre radiyallahu anh’dan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu:

“Yedi şey size mani olmadan Salih amelleri işlemekte acele ediniz,! Yoksa siz, hala unutturan fakirlik, azdıran zenginlik, keyfinizi kaçırın hastalık, bunak hale getiren ihtiyarlık, ansızın geliveren ölüm, beklenen en şerli şahıs olan Deccal yahut belası en müthiş ve acı olan kıyametin size gelip çatmasını mı bekliyorsunuz?”[tirmizi] (Nevevi, 2009: 48).

18. Şükür:

İnsan, kendisine bir şeyler ikram edene teşekkür eder ve ona karşı nazik davranırsa başka zaman da ikram görür. Nitekim asıl vericisi olan Allah da şükretmesini bilene nimetini artırır:

756 şükür kıl ay ni'met idisi unur

şükür kılsa ni'met bayat arturur

(Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükret, şükredersen Allah nimetini arttırır.)

6450 sabır kılsa mihnet bolur ni'meting

şükür kılsa ni'metka artar tigil

(Sabredersen, sıkıntı senin için nimet olur: nimet için şükredersen, bu nimet daha da artar, bunu böyle bil)

Âyet:

Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin! (Bakara suresi: 152). Andolsun biz Lokman'a: Allah'a şükret! Diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye lâyıktır (Lokman suresi: 12)

"Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir! Diye bildirmişti." (İbrahim suresi: 7).

Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü (âkıbetleri) hakkındaki kanaatleri nedir? Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler (Yunus suresi:60). Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, onun nimetine şükredin (Nahl suresi: 114).

Hadis:

Üsâme (r.A)' dan " Allah Resülü (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "Kim, kendisine yapılan bir iyliğe karşı, bunu yapana: 'Allah seni hayırla ödüllendirsin!' derse, en güzel övgüde bulunmuş olur." (Rudani, 2011: 134).

Ebu SAis (r.a)'dan: Allah Resülü (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmiş olmaz." (Rudani, 2011: 134).

Üsâme İbnu Zeyd (radiyalahu anhümâ) anlatıyor: "Resülullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Kim, kendisine yapılan bir iyliğe karşı, bunu yapana: "Cezâkellâhu hayran (Allah sana hayırlı mükâfaat versin!)" derse teşekkürü en mükemmel şekilde yapmış olur." [Tirmizî] (Yayla, 2002: 330).

19. Ölüme hazırlanma

Ölümün insanı nerede ve ne zaman yakalayacağı belli olmaz. Ölüm genç veya yaşlı ayrımı yapmaz. Bu sebeple ölüm gelip çatmadan, ölüme hazır olmak gerekir.

1370 ölüm kelmez erken ölümke itin
tiriglik ödinde tapug kıl tapun

(Ölüm gelmeden; sen ölüme hazırlan; hayatta iken, Allah'ın emirlerini yerine getir, ibadette kusur etme.)

1476 kezigçe kelir bu ölümünüg kurı
Ölümke özünüg çın anuklap yorı

(Ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme her an kendini hazır bulundur.)

4849 sizigsiz ölümke anungu idi
Bu künde naru ol ay yalnguk kedi

(Ey insanların iyisi, bundan sonra artık şüphesiz ölüme hazırlama zamanı gelmiştir.)

5143 ölügni körügli me kalmaz tirig
ölümke anun tutma kılking irig

(Ölüyü gören hiç kimse diri kalmaz; ölüme hazırlan, haşin olma.)

5150 bu bulmuş ödüg barı kılma yava
ölümke unungıl tapugka ive

(Bari bu bulduğun zamanı boşuna geçirme; ölüme hazırlan ibadete acele et.)

6168 aya men tigüçi mini sav mini
ölümke anungıl yanur ked sini

(Ey ben diyen insan, şu beni bırak; ölüme hazırlan, o seni, seni diyor.)

6294 tözüke turur bu ölüm kelgü kün

ol öldi sen emdi ölümke onun

(Herkes için bu ölümün geleceği bir gün vardır; o öldü şimdide sen ölüme hazırlan.)

Âyetler:

Onlar orada: Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! diye feryad ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı da gelmedi mi? (Niçin inanmadınız?) Şimdi tadın (azabı)! Zalimlerin yardımcısı yoktur (Fâtır suresi: 37).

Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet gününü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir (Âl-i İmran suresi: 185).

Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır. Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! Demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın (Münafıkun suresi: 9-10).

Hadisler:

“Lezzetleri tahrip edip acılaştırılan ölümü çok hatırlayın. [Tirmizi] (Nevevi, 2009: 211).

20. Merhamet

Bir kimsenin başkaları tarafından sevebilmesi için onunda diğer insanları sevip sayması gerekir. Çünkü merhamet etmeyene merhamet olunmaz:

2160 tözü halkka könglün bagırsak bolun

tuçı edgülük kıl sen edgü bulun

(Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul.)

4473 töri bir işinde bagırsaklıkın

sanga bolga barça kişiler yakın

(Bunların işlerini hallederken, merhametli dayan; böylelikle bütün bu insanlar sana yakın olurlar.)

Âyetler:

O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever (Âl-i İmran suresi: 159).

Hadisler:

Nu'man ibn Beşir (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Birbirlerine merhamet şefkat ve sevgi konusunda mü'minleri bir vücut gibi görürsün. Vücudun bir organı rahatsız olursa diğer organlar uyumadan ve hararetle birbirlerini ona çağırırlar." (Akın, 2008: 978).

Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs (radiyallâhu anhümâ) anlatıyor: "Resûlullah(aleyhissalâtü vesselâm) buyurdular ki: "Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler. Rahim (akrabalık bağı) Rahmân'dan bir bağıdır. Kim bunu korursa Allah onunla (rahmet bağı) kurar, kim de koparırsa, Allah da ondan (rahmet bağını) koparır." [Tirmizî] (Canan VII, 2004: 258).

Ebu Hureyre (r.a)'dan Resulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Resulullah (s.a.v), Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ı (r.a) yanında Akrab b. Habis bulunduğu sırada öptü. Akr'a dedi ki. "Benim on tane oğlum var onlardan hiçbirini öpmedim.' Resulullah (s.a.v) ona baktı ve şöyle buyurdu: "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz." [Buhari, Müslim] (Yayla, 2002: 131)

Hz. Cerîr (radiyallâhu anh) anlatıyor: "Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdular ki: "Allah, insanlara merhamet etmeyene rahmette bulunmaz." [Buhârî, Müslim] (Canan VII, 2004: 260).

21. Zina:

Birçok ailede boşanma sebebi olan ve sosyal hayatı felce uğratan zina, İslam'ın yasak ettiği işlerden birisidir. Huzursuzluk ve fakirliğin kaynağıdır. Bu yüzden Kutadgu Bilig'de de kişiye zina etmemesi öğütlenir:

1337 bor içme zinaka katılma hazer

 bu iki çıgaylık tonına keder

(Şarap içme, zina etme, kendini koru: ikiside insana yoksulluk elbisesini giydirir.)

4409 çıgay bolmayın bay bolayın tise

 zina kılma hergiz katıgılan usa

(Fakirliğe düşmemek ve daima zengin kalmak istersen, hiçbir vakit zina etmemeye dikkat et.)

Âyet:

“Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.” (İsra suresi: 32). İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin; eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir. (Âl-i İmran suresi: 16) Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin. (Bakara suresi: 172).

Hadis:

Ebu Hureyre (r.a) demiştir ki: Resul-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“İnsan zinadan ne kadar nasibi olacağı yazılmıştır ki o hisse ona her halikarda erişir. Gözlerin zinası bakmakla, kulakların zinası dinlemekle, dilin zinası konuşmakla, elin zinası tutmakla, ayakların zinası da yürümekle vuku bulur. Kalbe (nefse) gelince; o arzu eder, ister. Tenasül uzvuda ya bu zina düşüncesni gerçekleştirir ya da yalanlayıp boşa çıkarır.[Buhari, Müslim] (Nevevi, 2009: 490–491).

22. Ölüm

Ölüm, insan hayatının en mühim hadisesidir. Kulluk ve imtihan için yaratılmış olan insanoğlunun imtihan müddetinin sona ermesi ölümle noktalanır. İnsanoğlu dünya hayatında yaşadıklarının ve yaptıklarının karşılığını görmeye başlar. Ölüm, gerçekleri görmek üzere, imtihan uykusundan gerçek uyanıştır. Her canın ölümü tadacağını, bu dünya hayatının aldatıcı olduğunu, hiçbir kimsenin yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini bilmediğini, ecel gelince ne bir saat ileri ne de bir saat geri kalacağını, insanların arzu ve isteklerini ecelin daima kestiğini, yedi şey gelip çatmadan hayırlı işler yapılması gerektiğini, lezzetleri kesen ölümdür. İnsanların birçoğunun korktuğu ölümden bugüne kadar kaçıp kurtulabilen olmamıştır. Bunun için ölüm düşünülürse, bütün lezzetler yok olup gidiyor.

1139 negü bar ajunda ölimdin katıg

ölümüg sakınsa kiter ming tatıg

(Dünyada ölümden daha ağır ne var? Ölümü düşünürsen bütün zevkler kaybolur gider.)

6178 ölür men ökünçün akar köz yulum

tatıglar tatıgsız kılur bu ölüm

(Ölüyorum, pişmanlıktan iki gözüm iki çeşme oldu; bu ölüm tatlıları tatsızlaştırıyor.)

Âyetler:

Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet gününü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir (Âl-i İmran suresi: 185).

Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır (Lokman suresi: 34) İnananlar için hala vakit gelmedi mi ki, Allah'ın zikrine ve inen Kur'ân'a karşı saygı duyup yumuşasın ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle, kalpleri katılaşmış çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar." (Hadid suresi:16) Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı,

yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler (Nahl suresi: 208). O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayıcıdır (Mülk suresi: 2).

Hadisler:

Ebû Hüreyre radiyallahu anh'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Zevkleri bıçak gibi keseni –ölümü– çok hatırlayın!”[Tirmizi] (Canan X, 2004: 343).

23. Müslümanların Memnun olması:

Kim müslümanları memnun ederse, Allah'ın rızasını kazanmış olur. Bu da farz ibadetlerden sonra Allah katında amellerin en sevgilisidir:

3250 bayatım sevinçli tilese özüng
 müslüman sevinçli tile kes sözüng

(Sen Allah'ın rızasını elde etmek istersen, Müslümanların memnun olmasını dile; sözü fazla uzatma.)

Âyetler:

Kâfirlerden bir kısmını faydalandırdığımız şeylerde sakın gözün kalmasın. Onlara karşı mahzun olma ve mü'minlere şefkat kanadını indir (Hicr suresi: 88). Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler (İnsan suresi: 8).

Hadisler:

Ebuzer (r.a) demiştir ki: Nebiler serveri (s.a.v) bana hitaben buyurdu ki: “Din kardeşini güler yüzle karşılamak gibi (küçük bir şey) de olsa iyilik namına hiçbirşeyi sakın hafife alma.”[Müslim, 144] (Nevevi, 2009: 60).

İbn-i Ömer (r.a)'dan Allah Rasulü (s.a.v) buyurdu ki: “Allah İnsanların ihtiyaçlarını gidermek için bazı insanlar yaratmıştır ki İnsanlar muhtaç olduklarında

onlara koşarlar. İşte onlar Allah'ın azabından emin olanlardır.”[Taberani, El-Mu’cemu’l Kebirde leyin bir senedle.] (Rudani, 2011: 127).

“Farz ibadetlerden sonra; Allah yanında amellerin en sevgilisi (rızasına uygun olanı) Müslümanların kalbine sevinç koymaktır. (bu hadisi, taberani Abdullah b. Abbas R.A)’dan rivayet etmiştir.)” (Berki, 1983, 14)

BULGULAR VE YORUM

Genel olarak bakıldığında eserin yazıldığı dönem itibari ile İslamiyet'in Türk toplumu tarafından kısa süre içerisinde benimsenip yayılması dünya tarihinde önemli bir yer edinmiş öyle ki bu süreç içerisinde Türkler tarafından kurulan dünya siyasi tarihinde belli dönemlere hükmedecek olan yeni devletler meydana gelecektir. Bu kurulmuş olan devletler Türk-İslam kültürüyle bütünlük arz etmiş ve sağlam siyasi temellere dayanmış ve bu sentezin koruyucuları olmuşlar hatta bununla kalmayıp değişik coğrafyalara yayılmasını sağlamışlardır.

Kutadgu Bilig'in meydana getirildiği zaman dilimine bakıldığında Türkler Orta Asya'da zayıf düştüklerini ve bu durumun Çin Devleti ve Arap orduları tarafından değerlendirilmeye çalışıldığı bu da Orta Asya'da yeni ve ayrı iki siyasi gücün çatışmasına sahne olacaktır. Bu olayların meydana geldiği sırada zaten geçmişten gelen bir düşmanlığın getirmiş olduğu durumun etkisinden de olacaktır ki Türkler bu siyasi mücadelede Araplardan taraf olunca artık tarihin sayfaları apayrı bir süreci kaydedecek ve dünya siyasi tarihine Türkler daha farklı bir şekilde ve daha güçlü girecektir. Bu durum siyasi olduğu gibi sosyal ve özellikle de kültürel alanda çeşitli boyutlarda olacaktır.

İşte böyle bir ortamda kaleme alınmış olan Kutadgu Bilig bu dönemin ilk eserleri olması itibari ile ki ayrı bir ehemmiyet arz edecektir. Eser devlete topluma aileye yönelik atıflarda bulunmakta ve devletin durumunun toplumun durumunun toplumun temeli olan ailenin nasıl daha iyi olacağı yönünde öğütler vermiş sadece belirtilen durumlarla kalmayıp hukuk, töre vb. gibi alanlara da açıklamalar getirmiştir. Eseri yazmış olan Yusuf Has Hacib'in yetişme evresi düşünüldüğünde İslami bir terbiye ile yetiştiğini ve hatta ihtimaldir ki Yusuf'un İslami eğitim aldığını da söylemek yanlış olmasa gerektir. Türk toplumuna kazandırılmış olan bu eser çeşitli yönleri ile incelenmiş ama her yönü ile güzide nitelikte olan bu eser üzerinde daha farklı alanlarda çalışılmalı ve kültürel değerler dünyamızda en iyi yere getirmeli ve toplumun yararına sunulmalıdır.

Eserde devlet yönetimine yönelik değerlendirmeler ve yöneticilerin hangi imkânları sağladıkları ölçüde en iyi bir şekilde yöneteceklerinin yolu gösterilmiş ve bu

durum yeni kabul edilmiş olan dinin etkisi ile de çok farklı boyutlarda vurgulanmıştır. Eserde İslami unsurları açık bir şekilde gözlemlemek zor değildir. Zaten geçmişten gelen yönetim alanında ki ilahi vurgu olan kut anlayışı İslam'ın getirdiği hükümler devlet yöneticilerine daha farklı bir hissiyat kazandırmıştır.

Bunu sadece devlet yönetimi alanında söylemek eserin içeriğini değerlendirme adına eksik olur. Bu durum adalet, evlilik, iyilik yapma, kötülükten uzak durmama, bilgili olma, dünya hayatını terk etmeden ahret hayatını kazanma gibi daha birçok alanlarda açıklama getirmiştir. Zaten eserin adının anlamı da mutluluk veren bilgi olduğu için kısacası insana her iki dünyada mutluluğun nasıl sağlanacağını yolu gösterilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

XI. Asır da yazılmış olan Türk İslam Kültürünün en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, Karahanlılar döneminde önemli bir devlet adamı tarafından kaleme alınmış olan eser devlet yöneticilerine hitaben, yöneticinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuş ve bir anlamda öğüt niteliğinde yazılmış bir eserdir. Yusuf Has Hacib'in eserinde 'iktidar' Allah rızasını kazanma yolunda bir vesile olarak görülür. Mevki ve makam için entrika çevirmek, aldatmak, adam kayırmak şöyle dursun, ona talip bile olunmaz ve âhireti berbat etmesinden korkulur. Bu durum o dönemin batı devletleri ile karşılaştırıldığında bariz farklar görülecektir. Buradaki fark, hayatın gayesini idrak ediş farklılığından kaynaklanıyor olsa gerektir. Bakış açısını sadece dünyaya yöneltmiş olan, tek bir gözü bulunan filozofların yazdığı eserler daha çok menfaat ve mücadele etrafında dönüp dururken, Kutadgu Bilig yardımlaşmayı, kötülükten geri durmayı ve fazileti teşvik etmiştir.

Kutadgu Bilig'de vazife istenmez, verilir anlayışı hâkim olup hükümdar, istişare ve nasihatlere açıktır. İdarecilerin birbirlerini rakip görerek, başarısızlıklarından memnun olmaları söz konusu bile değildir. Hükümdar, medhini duyduğu bir insanı vazifeye getirmek için defalarca elçi gönderir ve inzivada ibadet sevabının idareci olarak hizmet etmekten daha az olduğunu anlatır. Vazifelerin liyakate göre verilmesine dikkat edilir. Görüş alış verişinde tartışmalar belirli bir seviyenin altına inilmez. Kutadgu Bilig'de üzerinde durulan husus günümüzde de mevcut olan sorunların çözümüne de yöneliktir. Hükümdarın takva sahibi, adaletli, dürüst, fedakâr ve vefalı olmasının üzerinde ısrarla durulur. Bu durum değerlendirildiğinde İslamiyet'in yaşam tarzının bunları gerekli görmesinin eserin içeriğine İslam inancının ne derece etki ettiği görülecektir.

Türkler'in İslam'ı kabul döneminde vücuda getirilen Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönem İslamiyet'in ilk dönemleri olması hasebiyledir ki daha eser mensur ve manzum ön sözlerle (mukaddime) başlayıp daha sonra İslami eserlerdeki akışa uygun olarak Tanrı (tevhit ve münacat), peygamber (naat) ve dört halife övgüsü "Tanrı Azze ve Celle'nin Medhini Söyler (1-33). Peygamber Aleyhi's-Selâm'ın Medhini Söyler (34-48)" İle devam eder. Baktığımız zaman Tevhit ve münacat bölümü içerik ve biçim olarak İslam kültürünün bir ürünü olduğu görülecektir. Bu bölüm; bir anlamda

sanatçının Arapça, Farsça, Türkçe kaynakları okuyup esinlendiği izlenimini de vermektedir. Otuz üç beytin tamamı incelendiğinde görülecektir ki beyitlerin bazısının Kur'an ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı hatta genellikle Kur'an ayetlerinin bire bire yakındır. Dinî terimlerin önemli bir bölümü, Kur'an'da da yer alan Tanrı'nın güzel adlarının karşılığı veya bu adlara atıftır. Eserde Arapça kökenli dini terimler büyük ölçüde Türkçe sözcükleriyle, başarılı biçimde karşılanmaya çalışılmış, bunun yanı sıra Türkçe ve Arapça terimler bir arada yer almış, İslamiyet'in etkisinden olacak ki eserde bazen Arapça terimler "arş, hakku'l-yakîn," kullanılmıştır. Türkçe sözcüklerinden esas olarak, kaynak Arapça terimin anlamının, İslami kavrama uyarlanması yoluna gidildiğini gözlemlemek mümkündür. Bazen de dini terimlerin Türkçe karşılığının olmaması durumunda yeni terimler oluşturulmuştur.

Her medeniyet kendini korumak ve sürdürmek adına bazı hakikatler ve değerler oluşturur. Bunların zaman içinde yıpranması o medeniyet adına gerileme olduğu gibi bu değer ve hakikatlerin hatırlanması ve belki de yeni içeriklerle zenginleşerek yeniden hayata aktarılması o medeniyetin canlılığını sağlar. Bu bakımdan millet hayatından geriye kalan maddi ve manevi malzeme bu anlamda ki bir süreklilik adına önem taşır. Ele alınmış olan bu çalışma bir anlamda bu düşüncenin doğrultusunda hareket etme adına yapılmış bir çalışmadır. "Geçmişte anlamlı değerlere sahip olduğunu düşünen zihinler ancak bunu gerçekleştirerek modern zamanın idrakine sundukları takdirde anlamlı bir iş yapmış olabilirler."

Günümüzde toplumda fertleri, özellikle idarecileri ahlaki bir eğitim almamış milletleri, içine düştükleri sosyal bunalımlardan en mükemmel hukuki düzenlemeler bile kurtaramaz. Kutadgu Bilig ise fert ve cemiyetin ıslahı hakkında öne sürdüğü öğütlerle çözümler üretmiş yol göstermiştir. Yaklaşık bin yıl önce yaşamış olan ecdadımızın bizlere bırakmış olduğu değerli bir miras ve emanettir. Karşılığında ise bizden sadece bir şey istemektedir: "Kendim istemedim, şan ve iyi ad, faydaya çalıştım, candan veya yad" (Silahdaroğlu, 1996: 520), "Okuyan okurken, beni anarda, Bir dua eder mi, bana dururda (Silahdaroğlu, 1996: 520)". Ben kendime şan ve şöhret veya iyi ad dilemedim; yakın olsun-uzak olsun, ben herkesin iyiliğini istedim. Bunu okuyan okudukça, beni hatırlayıp belki bana da bir dua eder diye düşündüm. "Kitabın adını

Kutadgu Bilig koydum; Okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyin. (beyit 350) (Arat, 1947: 36)”

Makalelere bakıldığında Kutadgu Bilig’in çok çeşitli yönlerden ele alındığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmının doğrudan doğruya metnin değerlendirilmesine yönelik bir kısmı ise eserdeki Türkçe kelimelerin kökenlerine bir kısmı ise beyitlerde yer alan deyimlere yönelik daha birçok yönüyle değerlendirilmiştir. Çalışmalarda temel alınan kaynak doğal olarak bu alanda en kapsamlı çalışma yapmış olan değerli araştırmacımız merhum Reşid Rahmeti Arat’ın eseridir. Arat’ın yayınına bağlı kalmak kaydıyla zengin bir birikime sahip olan Kutadgu Bilig her yönü ile değerlendirilebilir.

Kutadgu Bilig bizim için gerçekten övünülecek, zengin ve tükenmez değerli bir kültür mirasıdır. Bize bunu sağlayanda değerli kişi Balasagunlu Yusuf Has Hacib’tir. Çok zengin bir kültür birikimine sahip olan bizlerin en temel ödevlerimizden biri Kutadgu Bilig gibi çok değerli edebi eserlerimizi dünya kültürel değerler seviyesinde en yüksek derecede yer almasını sağlamaktır.

SÖZLÜK

A

Aça: açıklayarak

Açıg: acı

Açlık: açlık

Açsa: açmak istemek

Adaş: arkadaş, dost

Agın: dilsiz

Ağır: ağır

Ağırla: ağırlamak ikram ve ihsan etmek

Ağırlar: konuk ağırlamak

Ağırlık: ikram, ağırlayış saygı

Ajun: dünya

Akur: ahır

Alçak: yumşak huylu, ince kişi, uslu

Alma: elma (oğuzca) Bkz. Almıla

Amulluk: sakinlik, ılımlılık

Ana: ana, anne

Anda: orada, onda, ondan sonra, yemin ettirmek, and içmek 2:“ona” yerinde kullanılan bir söz

Angar: ağır, güç

Angır: ağır, güç

Anın: bundan dolayı

Anıñ: onun

Anukla: hazır bulunmak

Anun: hazırlamak

Anunğ: onun

Apa oğlanı:1:ana (Karluk Türklerince)
2:insanoğlu

Arıg: temiz nesne, 2: çadır örtüsü, kervan 3: yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse, elçi haberci

Arkış: mektup

Arsık: aldanma

Artar: artmak

Artuk: artık, fazla, ziyade

Arturur: 1:artırmak 2: atturmak

Arzun: arzu istek

Asıg: fayda, yarar 2: çıkar menfaat

Asıglıg: faydalı, yararlı

Asıgsız: faydasız, zararsız

Aslı: asıl

Aş: yemek, aş 2: ziyafet, şölen

Aşka: aşā?

Aşnu: önce, evvel

At: unvan, rütbe

Atanmak: ad almak

Atı: adı

Atım: atış, atım

Athıg: adlı, ün sahibi; 2:atlı adam Hitap edatı 2: buyruğu tanımamayı bildire söz

Ayıt:söylemek

B

Bagırsak: merhametli, gönül alıcı

Bagırsaklık: şefkat

Bagırsaklıkın:(yönetime) bağlılık, sadakat

Bak: bak

Bar: var mevcut 2: peyda olmak, vermek

Barça: bütün, hep

Barıg: bağırmaq?

Bas: basmak, üzerine çökmek

Bas: 1: baş 2: yara

Bay: zengin

Bayat: Ulu Tanrı

Baylık: zenginlik

Belgölüg: belli

Belgölüg: nişan, alamet, belirti, iz

Bil: bilmek

Bile: ile beraber

Bilge: hakim, akıllı bilgin, alim

Biligli: biligli, aydın

Biligsiz: bilgisiz,cahil

Biligsizlig: bilgisizlik

Birlik: vahdet

Bogzi: boğazı

Bol: olmak

Bolgay: olsun

Bolmak: olmak

Bolsa: bulunursa

Bolur: olur

Bor: İçki

Borçı: içkiye düşkün

Bu künde : bu günde

Bu yalnguk: bu insan 2: cariyе(kıpçak, oğuz, oğuz dillerince)

Budun: halk

Bular: bunlar

Buldu: buldı

Bulgak:1:bu insan 2: düşman gelmesi
yüzünden halk arasına düşen karışıklık

Bulmuş: bulmuş

Bulun: bulunmak

Bulur: bulmak

But: but. Bir büyük adam tarafından
gönderilen armağanı getiren kişiye
verilen bahşiş

Buzagu: buzağı

Bügü: bilge

Bütrüş: muhakeme olmak, ve şahit
getirmek

Bütün: doğru, gerçek, düzgün

C-Ç

Çaldı: 1:çalma 2:kulağa çalmak

Can: bir uygur şehrinin adı

Çın: doğru, gerçek

Cefa: eziyet, incitme

Cema'at: halk, toplum

Çıgay: yoksul

Çıgaylar: yoksullar, geçim sıkıntısı
çekenler

Çıgaylık: zenginlik, fakirlik

D

Dakı: dahi (takı)

Dal: dal, lol

Dik: dik

Dük: şu kadar, birkaç

E

Ebek: çocuk dilinde - ekmek

Eçe: büyük kız kardeş

Eçi: yaşlı kadın hanım nine

Edeb: nezaket, terbiye

Eder: eğer

Edergen: çok arıyan; hakkını arayan

Edgü: iyi (insan)

Edgü: iyi, iyilik

Edgüke: iyi

Edgülük: iyilik

Edhgü: iyi, iyilik

Ediz: yüksek, yüksek yer,

Edlelmek: ıslah olunmak; araştırmak

Edlig: faydalı

Egse: eğmek, istemek

Eke: büyük kız kardeş

Ekindi: öbürü, öteki

Elgi: el

Elig (ellig): 1:el 2: sayıda elli

Elük: alay etmek, maskaraya almak

Eklin: yelici, koşan; 2:konuk , misafir

Em: ilaç

Emdi: imdi, şimdi

Emgek: emek, mihnet, 2: zahmet sıkıntı

Engi (n): 1: sırt 2: kötürmek, serbestlemek

Enqmeqü: imtihan sınav

Er: insan, erkek, koca

Erdem: meziyet

Erinçil: günah

Erken: erken

Erkligin: hakim, egemen

Ermez: olmaz değildir

Erse: ise

Ersig: erler

Erür: erümek

Esqürük: sarhoş

Eş: eş, arkadaş

Eşit: işitmek

Et: (yardımcı fiil) yapmak, etmek, eylemek

Evlik: kadın

Evlük: kadın

Érinçü: günah

Érinj: nimet bolluk

F

Fazla: fazla

Fazlı: tanrıdan lütuf iyilik

Fesad: bozukluk, karışıklık

Fisk: hak yolundan çıkma,

Furxan: put

Furhan evi: puthane

G

Ge: zarf (me'ful-ü ileyh) edatı

Gine: küçültme edatı

Gu: fiillerin emir kûpü üzerine gelerek zaman, yer ve aygıt ismi yapan edat

H

Hacib: teşkilatında hükümdardan, bütün devlet teşkilatında da vezirden sonra gelen en büyük görevli

halal: helal

Halk: halk

Hana: ana

Haramka: haram

Hasım: düşman

Hata: ata

Hazer: tanınmış denizin adı

I-İ

Ilkar: ılık?

Ithg yılı: Türkler'in on iki yıllarından biri

İçinde: içinde, girerek

İçkü: içki, içilen şey

İçmek: kuzu derisinden yapılmış olan kürk

İçre: de,; içinde içerisinde

İçse: içmek istemek

İdgü / edgü: iyi, iyilik, üstünlük

İdi: Rab, tanrı

İdiş: kadeh, tas, bardak tencere gibi her nevi kap

İg: hastalık

İgidmek: eğitmek, terbiye etmek

İgleş: hastalaşmak

İki ajun: iki dünya, dünya ve ahiret

İki köz iki kulak: iki göz, iki kulak

İki künlük: iki günlük

İkki: iki

İlig (k): ilik (oğuzca)

İltür: ilişirtmek, astırtmak

İnayet: yardım

İrig: iri, sert

İsiz /esüz: kötü;, yazık

İşi: kadın

İşin: iş

İşke: işe

İşlemek: barış yapmak, anlaşmak

İtin: itilmek, sürünmek

İve / eve: acele ile

İvek: aceleci

İzi: öbür yıl, gelecek yıl

İzz: değer

K-L

Ka: kap, akar, konan kap

Kadaş: kardeş, akraba

Kadgu: düşünce

Kâfir: kafir

Kalı: sıçramak, çamışlanmak 2:eğer

Kalmas: kalmaz

Kamug: bütün varlıklar

Kanı: 1:nerede 2: kanı

Kapga: büyük kapı, kale kapısı

Kara: 1:kara; karanlık 2:halk tabakası

Karı: yaşlı, ihtiyar, kocalmak, yaşlanmak

Karıdı: kocadı

Karıl: karışmak, karılmak

Karımak: kocamak, yaşlanmak

Karisa: kocalırsa

Katıg (lık): sıkıntı güçlük, zahmet

Katılğan: çabalamak, uğraşmak

Katıl: karıştırılmak

Katılma (k): (toplumda) ilişki kurmak, münasebet

Katkısı: katı

Kayu: hangi; hani, nice

Kaz: kaz, kazmak,; her ağacın kabuğu

Keçürgen: her zaman başaran,2: çok bağışlayan 1:bir şeyi anlatmakta abartma 2:daha pekiştirme edatı

Ked: bir şeyi anlatmakta abartma ve pekiştirme istenirse kullanılan edat

Kedmek: giymek

Kefaret: kefarete

Kelgey: gidecek

Kelgü: girme

Keligli (k): gelecek, istikbal

Kelip: geldi

Kelir: gelir, gelmek

Kerek: gerek, olmalı, yaraşır, lazım ihtiyaç

Kes: parça, kesmek

Kesildi: kesilmek

Kesme: 1: enli ok temreni 2:kakül, zülûf, perçem

Kesülür: kesilmek

Kezmek: gezmek

Kıl: kılmak, yapmak, etmek

Kıldı kılmaz: doğru davranan

Kılğan: kılan, yapan

Kılğıl: yapmak

Kılgu: yalvarmak? 2:verme

Kılguka: kılmağa

Kılık: huy, tabiat, karakter

Kılın: tavır takınmak, kılınmak, yapılmak

Kılınç: iş, tavır, hareket, ahlak

Kılkı alçak: mütevazi, alçak gönüllü

Kılma: yapma

Kılmağ: yaptı; yapacağı

Kılma: yapılsa

Kılur: olur?

Kın: ceza

Kırgan: sözünden dönen

Kıçig (de): küçük mevkide bulunan

Kim kanı: kim nerede

Kimi: gemi,

Kimke: kime

Kimni: kimin

King: geniş

Kingeş: tavsiye, öğütleme

Kirip: girip

Kişi: insan, adam

Kişide: kişi, adam, insan, kimse

Kişidin: herkesten

Kişig: kişi

Kiter: gidermek, kaldırmak

Kitti: gitti, çekildi

Kodgu: kaygu

Kodı: aşağı, aşağıya

Kodkı: yuysal, yumşak

Kodkı: alçak gönüllülük

Kol: 1:kol, 2:rica etmek, istemek 3: yamaç

Kolmak: dilemek, istemek

Kolsa: istemek, dilemek

Kolur: kolmak

Konuk: konuk, misafir

Konum: birlikte yaşayan insanlar, akrabalar

Ködrümi: seçkin

Köng (ğ)ül: ruh, kalp, yürek, anlayış

Könglü: gönlü

Köni: yasa, düz doğru emniyet

Könilik: doğruluk

Könül: gönül

Kör: görmek, bakmak

Körinse: görünse

Körklüg: iyi, güzel, gösterişli; dostça

Körme (k): bakma, görmek

Körügli: bakıcı

Körün: görünmek, kavuşmak

Körür: huzur

Kötürgil: götür

Köz: 1:göz, 2:ateş koru, köz

Köz tikip: göz dikmek

Közi aç: gözü aç

Közi köngli: gözü gönlü

Közi suk: gözi aç, alçak

Kul: köle, esir

Kulak: kulak

Kukla (k): kulak

Kum: dalga, su dalgası, dalgalanmak

Kur: mevki, rütbe

Kurug: kuru, asılsız

Kutat: kutlu olmak;baht ve devlet sahibi olmak

Kutluğ: kutlu

Küç: yönetim, güç, kudret nüfuz

Küçi: kuvvet

Küçin: güç, zorla

Küçün: güç

Küle: gülerek

Külüg: ünlü

Kün: gün,güneş, gündüz

Künde: günde, 2:güneşte

Küning: kuma?

Küvenür: güvenmek

Küvez / kövez: kurumlu,; gurur;mağrur

Küvezlenmegil: kibirlenmek

Küvezlik: gurur, kibir

La: işin bitmesini gösteren fiiller sonuna gelenbir edat. 2. bagam akmak

Laçin: yiğit adam 2. şahin

Law: mühür mumu

Lıkın /likin: ile anlamına gelen edat

Limgen: sarı erik

Lüçnüüt: imice; uğday ve buğdaya benzer şeyleri temizlemekte, köylülerin yardımlaşması

M

Ma: 1:emirlerin sonuna gelen edat 2:al işte

Manğa: bana

Me: oğlakların ve kuzuların seslerini bildiren kelime

Men: ben

Mengü: sonsuz ebedi, ebedilik

Mengülük: sonsuluk ebedilik

Mening: benimle

Mihnet: sıkıntı

Ming: sayıda bin

Mini: beni

Miz: biz

Muhal: olursuz, olanaksız, imkânsız

Mun: hastalık, ayıp

Munda: bunda, burada

Munduz: budala, alık

Mungluğ: bunlu, sıkıntılı

Munı (munu): işte bu anlamına gelen edattır, bunu, şunu

Müslüman: müslüman

N

Namaz: namaz

Naru: bir taraf, yan;bir yana; nereye;nere

Ne. ne; nasıl; soru anlamıyla -ne

Neçe (nece): ne kadar, nice, kaç

Negü: ne, ne gibi

Nelük: niçin, neden

Neng: öge, unsur, nesne, şev, mal

Nengi: mal

Nengke: nesne?

Nerek: neye

Neteg: nice, nasıl

Nişanı: iz alamet

Nom: millet; şeriat; yasa

O-Ö

Oba: oba

Oçak: ocak

Ogurdı: 1.ayırdı 2. Bitiştirdi ?

Ogla: genç yiğit

Ok: zaman, vakit

Ol: dır, dir, dur, dür(koşaç: haber edatı)

Onğ: kolay,2:sağ, solun karşıtı, solmak

Onğ eli:sağ eli

Onu: onu

Ordu: saray, hakamın oturduğu şehir

Orun: taht, 2:mevki, yer, mekan

Otk: ateş

Otk: ateş

Oyun: oyun, yarış

Öç: öç, hınç, kin, intikam

Öd: öz, kendi; öd zaman, vakit

Öd(hi)g: sevgi

Ödhrüm: her şeyin seçilmiş

Ödür: ayırmak, seçmek

Öfke: öfke

Ög(k)üz: öküz? 2:benegit ırmağı
(oğuzlarca)

Öge: 1.danşman, müşavir, vekil 2.yaşlı
kimse ulusun büyüğü

Ök: 1:akıl ve anlayış 2:orta yaşlı bulup
büyümüş hayvan

Ökünc: pişmanlık, nedamet

Öküş: çok

Öküş nenğ: çok nesne

Öldeç: fani

Öldi: öldü

Ölgüsü: ölümsüz, ebedi

Ölidi: ıslandı

Ölimdin: ölümden

Ölimes: ıslanmaz

Ölüg: ölü

Ölügsemek: ölmek istemek

Ölüg (ni): öli

Ölüm: ölüm cezası

Ön: renk,

Öng: mevki, makam, nasib, hisse

Örtme: dam, satıh

Örük / örüg: 1:örülmüş olan heryer
2:bir yerde bir müddet kalmak, konak
yeri

Örüng: arpağcıya, afsuncuya verilen
para 2: açık renk, ak

Övüt: öğüt nasihat

Öyle: öğle vakti

Öz: öz, kendi, nefis, can, varlık

Öze: üzerinde , üstünde

Özi (ü):iki dağ arasındaki yol geçit

Özin tutmak: nefesine, kendine hakim olmak

Özüm: karnım

Özüng: kendi

Özüngni: kendini

P-R

Pars (bars): yırtıcı bir hayvan

Perçem: alamet, belge

Pow: bayatsımak

Pışığ: pişmiş

Pis: pis

Pus: sis, duman

Püsüg: pusu

Rak: fazlalık bildiren edat

Rapçat: angarya

S-Ş

Saçgak kişi: malını saçan israf eden kişi

Sag: sağlık esenlik

Sagdıç: sagdıç, dost

Sagu: ölçek

Sakın: sakınmak, sanmak, düşünmek

Sakın(mak): önlem almak, tedbirli olmak, düşünmek

Sandırış: kavga, çekişme

Sanga: sana

Sanı: sayı, sayma sayış

Sansız: sayısız

Sanur: sanmak

Saran: cimri, eli sıkı

Saranlık: pintilik cimrilik

Sav(w): atalar sözü, öğüt; şöhret, san

Sawçı: 1.elçi, peygamber, 2.hısım ve dünürler arasındaki elçi

Seçe: serçe kuşu

Sena: övgü

Senindin: senden

Sening: senin

Serin: sabretmek

Sevinç: sevinçli

Sevüg: sevgili

Sınanmış: denenmiş?

Sıng(ğ)ar: bir şeyin taraf yanı

Silig: temiz, ince, yakışıklı,tatlı dilli.
2:silik

Sini: seni	Şebük: çabuk
Sizigsiz / sezigsiz: sezmeden, şüphesiz	Şın: taht; sedir
Söz: söz	Şük: susturma edatı
Sözün: sözünü	Şük turmak: sükut etmek
Söz(k)g: sözünü	Şükür: şükür
Sözlegüşü: söylenilebilen	Şüt: soy; asıl
Sözlemek: söylemek, çekiştirmek	T
Sözleseler: söyleseler?	Taat: taat, ibadet
Sözüg: sözü	Takı: dahi
Sözüm: sözüm	Talu: seçme
Sözüng: sözler	Tam: duvar, dam, kale
Su ıgay: aç gözlü, haris	Tamu: 1:cehennem 2:hele; cümlelerin anlamını
Suk: aç gözlü; alçak 2:delmek	Tang: pekiştirmek için gelen bir edat 1:şaşacak, şaşılacak nesne 2:tan;sabah vakti
Suk kişi: aç gözlü kişi sığın, geyik, beyazgeyik 2:oğuzların	Tapug: hizmet, ibadet
Sukak: farslara verdiği ad	Tapug kılmak: saygı göstermek
Sun: sunmak	Tapugçı: hizmetkâr, hizmette bulunma
Sunmak: uzatmak, el uzatmak, sunmak	Tapugsuz: asi, günahkar
Suv(w): su	Tar: 1:dar 2:yağ tortusu 3:dağıtmak yaymak
Sü: asker	Tarığlag: soylu, asil
Süçig: şarap	
Süzül: süzölmek	

Taş: 1:taş, kaya 2: dış; taşra gurbet 3: taşamak

Tatıg: tat

Tatıglan: tatlanmak

Tatıgsız: tatsız?

Tavrat: acele etmek, acele ettirmek, davrandırmak 1:gibi 2:değmek, dokunmak, ermek, erişmek,

Teg: varmak, yakalamak

Tegir: değer, kıymet değmek, dokunmak, ermek, erişmek, varmak,

Tegme: yakalamak

Tegürme: değdirmek

Telim: bol, çok, pek çok, fazla, daima

Tenirgen: Tanrıya tapınan bilgin

Teng (ğ): imkan, fırsat, sıra nispet, kıyas 2:denkleşmek, iki şey birbirine denk olmak

Tengeş: nispet, kıyas 2:denkleşmek, iki şey birbirine denk olmak

Tengsiz (lik): zeka

Tenri: Tanrı

Terken: egemen hükümdar, melik

Terkin: tez, çabuk;

Tez: kaçmka, tezilmek ruh, nefes, soluk 2: dinmiş, haylaz, işsiz,

Tın: 1:ruh, nefes. Soluk 2: haylaz, işsiz

Tigi(n): 1:sincap 2:tigin

Til: dil

Tildem: Nebi, Peygamber

Tile: dilemek, istemek, beklemek, aramak

Tilek: dilek, dileme

Tilekke: dilek

Tileme: dileme

Tiler: diler

Tili: ok temreni üzerine sarılan sıırım

Tilingni: yarılmak..?

Tip: dip?

Tirig: baki, ölümsüz, diri, yaşayan

Tiriglik: ömür

Tiril: dirilmek, yaşamak

Tirildi: dirildi

Tişide: dişi, hayvanın dişisi, kadın

Todgu: doymuş tok

Todı /tudu: tamamıyla, bütün

Todmak: doymak

Toga: hastalık, iç ağırlığı

Togar: doğar, doğu

Togsa: doğsa

Tok: dayanak, destek tokluk; insanın başı saçsız ve hayvanın başı

Tokluk: boynuzsuz olması

Tolı: gökten yağın dolu

Tolum: silah

Tonn(ğ)a: elbisesine

Tozı: toz

Töklür: dökülür

Tökse: dökse

Tört: dört

Törü: adalet, yasa, hüküm, yargı

Törütme: türetmek, yaratmak

Törütti: yarattı

Töşek: döşek

Töz: soy, sop, esas, temel

Tözin: soylu?

Tözü: her biri, her, herkes

Tuçı: her vakit, daima 2: tunç

Tumltur: soğutmak

Tur: durmak; çıkmak; yükselmek; ayakta durmak kalkan, siper; düşmandan gizlenmek için

Tura: kullanılan şey

Turgu: durgu

Turur: dır; mazisi ve mastarı olmayan bir fil

Tusuldu: yaradı

Tusulgu: yaramak, fayda vermek

Tusulur: tusulmak?

Tuşı: dengi, benzeri

Tut: tutmak, yakalamak

Tutçı: daima, her vakit durmadan

Tutguçı: kahve altı, bir parça yemek

Tutmak: yönetmek, idare etmek tutulmak, edinmek, tutmak, yalnız başına

Tutun: tutmak

Utup: tutup

Tükel: kamil(insan)

Tüp: soy, sop, esas, temel

Türmek: lokma

Tüşse: düşse

Tüz: düz, dürüst

Tüzer: tüzemek, düzeltmek

U-Ü

Uçuz: ucuz; hor ve alçak; değersiz, kolay

Uçuzlar: 1:ucuzlamak; 2:hakaret etmek

Uçuzluk: değersizlik küçüklük; küçüklük

Ud: uyku

Ukmak: anlamak, kavramak

Ukuşlug: anlayışlı, akıllı

Ula: 1: belge; alamet 2: ulamak, eklemek; ulaşmak

Ulugka: büyük

Ulugla: yüveltmek

Ulugluk: büyüklük, ululuk, irilik, yaşça kocalık

Ulugsa: bir şeyin büyüğünü istemek

Umdu: istek, dilek; tamah

Umu(u)nç: umma, umut etme

Unur: güçlü kuvvetli

Urug (k)lug: soylu

Uruğ: tane, tohum, evin

Usal kişi: gafil, iş bilmeyen

Uş: şimdi, işte; gibi

Utru: karşı, önce, karşı karşı koymak; makasla kesmekte yardım etmek

Utruşmak: karşı koymak; karşı gelmek, karşılamak

Uzun: uzun

Üçünç: sayıda üçüncü

Ülüg: pay, nasip, hisse

Y

Yagukka: yakın, hısım

Yaguma: yanaşmak, yaklaşmak

Yahşı: iyi güzel; her şeyin güzeli

Yak: hısımlar, akrabalar 2:yaklaşmak , dokunmak, yakmak

Yakın: yakın

Yakı yukı: alçak gönüllü ve yaltaklanıcı adam

Yakmas: dokunmaz

Yalav(w)aç: elçi, peygamber

Yalğan: yalan;yalanmak

Yalğanın: yalğanmak

Yalnguk: insan,kişi, insanlara verilen genel ad 2:cariye

Yana: gene,yene,yine,tekrar;dönme bildiren edat

Yangı: yeni

Yanu (r): bilemek, el üzerinde
kılağılamak 2: yanumak

Yanut: karşılık; bedel, ıvaz;
2:biletmek, yanıt, cevap

Yanıtı: cevabı

Yaraglıg: (toplumsal) yıkım, felaket

Yaragsız(m): liyakatsiz, uygunsuz,
yasa dışına çıkan kürek kemiği, yarmak,
yarınmak

Yarlıg: 1: emir; hakanın mektubu; 2:
faki, yoksul

Yas: yas, zarar, ziyan

Yaşı: ömrü

Yaşıp: saklanmak,

Yaşsa: gizlenmek istemek

Yaşut: gizli

Yatar: yatmak

Yattı: yaymak, sermek

Yava: 1:kolgan dikenini 2:sıcak kuytu yer

Yavuz: kötü, fena

Yazuk: suç, günah

Yazuklug: günahlı

Yazukum: günahım

Yeg: yeğ, üst üstün

Yek: şeytan

Yet: yetmek; yeişmek

Yeti (ü): güdülmek, yedilmek
2:erişilmek, yetişilmek

Yıg: yığmak, toplamak, bir şeye engel
olmak

Yılki: hayvan, hayvan sürüsü;dört
ayaklı hayvanlara verilene genel ad

Yıra: uzaklaşmak, irak olmak

Yırak: uzak, irak

Yırat: uzaklaştırmak

Yıgi: sık, birbirine girmiş, sıralanmış,
dikişte sağlam

Yigü: yiyecek, yemek; yedir

Yiğit: genç, delikanlı

Yime: yeme, içme

Yinçke: hassas duyarlı

Yir: yirmek, parçalamak, yarılmak

Yirke: yere; yeriçin

Yise: yese

Yitti: kayboldu

Yok: yok

Yoklatur: yoklatmak; yükseltmek, dağa
çıkarmak

Yol tüze:düz yol

Yolu: yolu

Yoluğ: yolu

Yonga: beye birini geçmek, gammazlık etmek

Yorı: yürümek, gitmek

Yorıglı(g): yolcu, gezgin

Yorıp: yorup, yormak

Yorıtur: yürütür

Yuguç: ırmak, derenin arası

Yula: meşale

Yulu: birine yardım etmek; birini yağma etmek

Yuluğ: vergi

Yumşak: yumşak

Yumışçı: melek

Yüdh: yüz

Yüdmek: yüklemek, yüklenmek

Yügün: gem

Yügür: darı 2:at koşmak; geçmek

Yük/yüg: yük 2: ok yeleği

Yüz: yüz, çehre

Yüzin: yüzün,

Z

Zanbı:gece öten çekirgeye benzeyen bir böcek, orak kuşu

Zanbı art: koçnar başı ile balasagun arasında bir yer

Zina: zina, ırza geçme

Ziyaret: ziyaret

Zünküm: bir çeşit çin ipekli

KAYNAKÇA

- ALTUNTAŞ, Halil, **Kur'ân-ı Kerîm Meâli**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009
- ANIL, Yılmaz Adile, “**Kutadgu Bilig’de Kadın**”, Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, 2004
- APAK, Âdem, **İslam Tarihi II**, İstanbul 2008, Ensar neşriyat
- ARAT, Reşit Rahmeti, Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig Çevirisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1998
- ARAT, R. Rahmeti, “**Kutadgu Bilig**”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.VI, Maarif Basımevi, İstanbul 1955
- ARSAL,S. Maksudi, **Kutadgu Bilig** (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Mecmuası’nın 1974 yılı 2. Sayısından Ayrı Basım), İstanbul 1947
- ARAT, R.Rahmeti, **Kutadgu Bilig Günümüz Türkçesine Çevirisi**, TDK, İstanbul 1947
- ATALAY, Besim, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi**, TDK, Ankara, 1999
- BANARLI, Nihat Sami,“Yüksek Zümre Edebiyatının İlk Yazarları ve İlk Eserleri”, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlar, İstanbul 1971
- BAŞER, Sait, **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990
- BERKÎ, A. HİMMET, **250 Hadis Terceme ve İzahı**, DİBY, Ankara, 1983
- CAFEROĞLU, A., “Kaşgarlı Mahmut ve Divanü Lügat-it-Türk”, **Divanü Lügat-it-Türk Dizini**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972
- CAFEROĞLU, A., **Türk Dili Tarihi II**, İstanbul, 1984
- DERVİŞ, Hüseyin, **Azerbaycan Türkçesine Çevirilmiş Kutadgu Bilig’in Kiril Harfli Metninin Yazı Çevrimi ve Dizini**, Kitap Atelyesi Yayınları, Ankara 2009
- DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yayınları, Ankara, 1995

DİLÇİN, Cem, **Türk Dil Kurumu Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara 1983

EKER, Süer, "Kutadgu Bilig'de Kadın (Ténri Azze ve Celle Ögdisin Ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine", **Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Dergisi**, Sayı 38, Ankara 2006.

ERCİLASUN, Ahmet Bican **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla, Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004

ERCİLASUN, Ahmet B, **Kutadgu Bilig Grameri-Fil**, Ankara, 1984

GENÇ, Reşat, "Karahanlılar Devleti ve Devlet Teşkilatı", **Tarihte Türk Devletleri I**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987

GENÇ, Reşat, **Karahanlı Devlet teşkilatı**, İstanbul 1981

GOLDEN, Peter B., **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (Çev. Osman Karatay), Çorum 2006

GÜZEL, Hasan Celal, "Karahanlılar", **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

GÜZEL, Abdurrahman, "Toplum ve Devlet İlişkisi ve Kutadgu Bilig", **Fikret Türkmen Armağanı**, Kanyılmaz matbası, İzmir 2005

İNALCIK, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri," **Resid Rahmeti Arat İçin Armağan**, Ankara 1996, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

İNAN, Abdulkadir, "Kutadgu Bilig Tıpkı Basımlarına Giriş", **Kutadgu Bilig Tıpkı Basım I**, TDK, İstanbul, 1942.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 2005

KAFESOĞLU, İbrahim, "Karluklar", **Tarihte Türk Devletleri**, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1987

KAFESOĞLU, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980

KARA, Mehmet, **Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1998

- KARAHAN, Abdülkadir, **Türk Kültürü ve Edebiyatı**, İstanbul, 1988
- KİTAPÇI, Zekeriya, **Türkler Nasıl Müslüman Oldu?** Konya 2004
- KİTAPÇI, Zekeriya, **Türkistan' ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi**, Konya 2005
- KİTAPÇI, Zekerya, **Orta Asya Türklüğü ve İslam Medeniyeti**, Damla ofset Matbacılık, Konya, 1996
- KİTAPÇI, Zekeriya, **Yeni İslam Tarihi Ve Türkler I**, Konya 2005
- KONUĞU, Enver, "Balasagun", TDVİA, C.V, İstanbul 2002.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Türk Edebiyatı Tarihi I**, Ötüken Neşriyat, İstanbul1926
"Kut", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.VI, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985
- MERÇİL, Erdoğan, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1991
- PRİTSAK, Omeljan, "Karahanlılar", MEBİA, C. VI, İstanbul 2005.
- SALMAN, Hüseyin, "Karluklar", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXIV, TDV Yayınları
- SİLAHDAROĞLU, Fikri, **Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996
- ŞEŞEN, Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 2001
- TİMURTAŞ, Faruk K., **Tarih içinde Türk Edebiyatı**, Vilayet yayınları, İstanbul, 1982
- TURAN, Osman, (Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih), **Selçuklar ve İslamiyet**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993
- TOGAN, Z. Velidi, "Balasagun", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C.II, Maarif Basımevi, İstanbul 1955
- TOGAN, Z. Velidi **Umumi Türk Tarihine Giriş I** (En eski Devirlerden 16. Asra kadar), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970
- YAZICI, Nesimi, **İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara 2006

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul 2000

YİĞİT, İsmail, "Kuteybe b.Müslim", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXVI, Diyanet Vakfı Yayınları

HADİS KAYNAKLARI

CANAN, İbrahim, **Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2004

İmam MÜSLİM (Terc. Hanifi Akın), **Sahih-i Müslim Muhtasarı**, Polen Yayınları, İstanbul 2008.

İmam NEVEVİ, (Editör), **Riyazu's Salihin Muhtasar**, Işık Yayınları, İstanbul 2009

PARLIYAN, Abdullah, **Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi**, Ankara, 1999

RUDANİ, **Büyük Hadis Külliyyatı Cem'ul-Fevaid I-II-III**, (Terc. Naim Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 2011

UŞŞAK, Cemal, **Kütüb-i Sitte'den Seçme Hadisler**, Nesil Yayınları, İstanbul 2011

YAYLA, Kasım, **Kütüb-ü Sitteden 1001 Hadis (Aile Eğitim dizisi)**, Merve yayınları, İstanbul 2002

ZEHEBİ, Ahmed b. Abdil -Latifi'z-, **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve şerhi** (Terc. Kamil Miras), Ankara, 1984, C.XII

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa ALICI, 10.08.1985 tarihinde Sivasın Şarkışla İlçesinde doğdu. İlkokulu Şarkışla Atatürk İlköğretim okulunda, ortaokul ve liseyi ise Sivas Halil Rıfat Paşa Lisesi'nde tamamladı. 2005 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. Bu bölümden 2009-2010 Bahar döneminde mezun oldu. 2009-2010 eğitim öğretim yılında Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim dalı Ortaçağ Tarih Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans'a başladı ve aynı sene özel dershanede Sosyal Bilimler Öğretmeni olarak çalışmaya başladı ve hâlen aynı kurumda çalışmaya devam etmektedir.

EKLER

الملک ایدی او قوم مونیکن ایرد اینک
 نیکو اول مونیکن معنی ته ای متکا
 بوای فولدی ایدی مینیکن اتیمی
 بوای تو عسنا اشنوایدی از تو غار
 تولون بولسا ارون قتا برور
 تو کال بولسا کورای بو عسنا ایدیز
 یروق لوتی اگسورینا یوق بولور
 ماینک بو ارون مابو یخلیه ترور
 خایو بیغ اوز کایوز اورسا اوزوم
 بایوسا بدو ساید بلسا جاتی
 یاسا چوراندین تیریلش نیک
 مونگار منگزار او کلدی شاکر سوزی

بوای فولدی اینک نیکو اول سینیکن
 بیلا این اوقاین بو قاین سنکا
 بو کومنگزار اوز ای تاپو قیلقی
 کونینکا بدو یور یوقار و اغار
 ازون خلقی اندین برو قاقون باور
 ینا ابر لوتور چیز کینار کورل منگیز
 تو غار لیجا ازین ینا اوق تولور
 ارا بار بولور من ارا یوق بولور
 بدی کورکی ارتار کسار من سوزوم
 کینار من اینکدین کینار بوز سغی
 سولکی تک بولور بندور قیلقی نیک
 بو شاکر سوزی اول سلیک سیز لوزی

کله قوت کشتی کا اتی جا قلا نور
 یایغ تلقا دولت کونکول یا مکنیل
 تیغ تیر بو معنی ایما این سنکا
 بوای ایدی فولدی ایی منتقاب

ینکی ای نکل ارتار یروقی تولور
 تولون تک بود دولت تو کال ام اولور
 اشنینکله ایس مونی بو قون منکا
 اور و نسوز نور منتقاب نیک تلیب

بوای برچی سرطان بوانف ایفره لور
 قاپو ایف کا کیر سا بوای ترک چقار
 مینک ما اوزوم کور انکار اوشادی
 کلیر ما بریر ما پوریر ما پورون
 بو معنی او جون ایتیم ای تولدی تیب
 مو نومناد ولت مو نوم ارداموم
 لجا سوز ایدیم سوز منکا امدی بون
 املک ایدی برحاشیتیم سوزوندک
 قیلاد ایددی امدی سینی تک گت
 بیاتکیم کا بیر سا تیلداک اوزوی
 بو کوندانارو بو اوزوم تینمادی
 ملکو تیراشیت امدی میلکانا تک

شعر

ناقالیدی ایدیم سن منکا بیرمادینک
 بیرو قیلغ جنابی بو عاصی قوندک
 شکر قیلای نعت ایدیتی او نور
 بو نعت ایدیتی او نیتور او زین

بو معیوب قوندک فی چقار سورمادینک
 قیلغ قهره بیردینک قوزغ قودملا دینک
 شکر قیلسانعت بیات لاورور
 مونیفک شکر قیلسا او قوزما زورور

ازاد کوا کا ارتوق اوکوش شکری قیل
شکر قیل سا نعت پیری اون بولور
املک پیردی القیش کورای تولدی قا
تلم ننگ تقار پیردی اوکدی اوکوش
انکار سوزلادی سوزنی برجانلک
کورای تولدی باوا غیرلین بولوب
پیرانجا یوریدی سینادی املک

اوکوش بولسا نعت اینک شکری قیل
بری اون بولون کورای قی تنک تولور
ابور توندا کوئد روز منکا تور بقا
اغیر اادی پیردی کورالتون لوش
اننگدین تینلادی قیغ اوکدی املک
تینوندری بونون چین نصر ساق بولوب
قیغ دین توکال بلدی پلین املک

ماں کور کور املک بولای اولدی اصفا اولدی

املک پیر کون اولور رب اوزر پلنگور
او قیدی کورای تولدی قاقیلدی بول
املک اوتدو توردی ادا قین اورو
بقیب کوردی املک کوزن املادی
سوی تولدی اولدور دی افر و احوال
املک کانقا کوردی بشرو کوزون
کوموش کرسی اور پینش اوز اولدور
بهدرک پیر ساق املک ایگ کاتار

ایقین قیلدی خالی ایر پیک اوزون
سوی تولدی کوردی قوش توردی قول
املک سوزلادی پیرانجا تورو
ایشادت بیلا کلکیل اولدور تیدی
کوزن پیر کانتکی پرونی کونکول
فانتی کوزی توکیش اچیتش پیردین
بو کرسی ادا لوج ادر کور نوز
سولیندین اورا اخوز اولکیندن شکر

ای کوردی ایرسا بوی فولدی چین
بیر الحاقوروب بش کو توردی ایلد
سوز زامازسن اغشنگ بولوب
بوی فولدی ایدی ای بکلار قتی
ای بیخ کرورمن بو کون قلمن ایتد
قراقابلیک پردی میلکی اجوق
قوایدو ایش پیلکلیک بو کو
قلی بولسا بکلار بو شوب او قکالیک
بوشار بولسا بکلار صلیب او قکای
بو کار منکر اوق کلدی امدی بوسوز

فتیح قورقتی اوز کا قردی الدی تین
بوی فولدی قایدی تیرار ایتلک
بونکلیغ مینی مونداملن کوز بولوب
منینگ سوز لا کو کا اوزوم پوقشتی
انکار ایما تورمن ای بیلکاتانیک
بوشاد او دتا بکلار کا باد ما یعوق
بوشاد او دتا بکلار بولور اوت اغو
یقش تورما اندا ای قیلدی سلک
براق تورغیل اندا تکر کای یاسی
کنول کا الیفیل کو داز کیلات اوز

سحر

شاد او دتا بکلار کا باد ما یعوق
وا رسلان قا او خشار بو بکلار قلع
ای کایدی کلدر زمکا ای سوزنگ
ی فولدی ایدی تانکیم بومینک
دلدروخ تا کو سی نری اول سنک کا
بچی نیکو اول ایلک دایحاک

قلی باردینک ایرسا اوجوز لوق اوق
بوشور سا کسار بش ای بیلک برون
شکوبه تانکیر قادی امدی اوزونک
کوش کدسی اور فونک نالول بوساینک
بومعی ایو بوز اوقابن منکا
مونی ها اوزوم یتر و بیلک کر اک

فوج اوج ادا قلیغ کونی تورتشور
قابوننک تورا ایرسا فوجی اوز اول
قاپوننک ایستسا کورا کری بولور
قاپوتورا ایستسا تورو ماز بولور
مننک قلیقیم اول کور ایستماز کونی
کونی لیک اوزا الا کسار من ایشیک
بویوکدا حال کیم املک داتشور
حال تلخخار من کنار من ایشیک
شکر اول کتی بهر انکار کوچ تکلیب
شکر تک سوچو بیر اول کتی
اوزاغون نهما اول کتی لارا احار
منکا کلسا اوتشور تورو بیر سامن
بو قاشیم تو کوکی بو کور کسوز لو کوم
کرال اوز غلوم ایرسا نقین یاغون
تورورد ایلک کومینکا بهر سامنی
بو کلک اولی کور کونی لیک تشرور
مویکا منکرا تو اسوز لارا او کلوک کتی

قلی بولسا تورت کور بهر کری بولور
فوج اوز کور و برسا قلیقی تورا اول
فوج اگری لارا سپر اورغی بولور
قاپوننک کونی بولسا اوتشماز سول
کونی اگری بولسا کونی لیک حونی
ادیرماز ما بلیک یا قلیغ کتی
بیجی کیکلی تشرور ای او نور
اوزا نسماد عوی قلیغنی کتی
تورو بولسا میندین قویغقا کلیب
سقیغ لیک بولور اندا یاز لور قانی
اوزی حقان ایرسا کونی دین قلد
اوزاغون اجارتنگ اجیر کور سامن
که جامی کلیر کا بو یوز سوز لو کوم
کراک بر قن ایرسا کچیکلی قویق
کساردا اذ بولسا ی اول مینی
کونی بولسا بکلار بکلک بشور
کم او کلک سوزی توتسا ایشور ایشی

او جوئی اونگونک دین نگو اول شکر
بقا کوردوم ایرسا اوزونک افکالک
بونیکیغ کوروب اوزوم ایمانیب

بازگشت عسکری ایستاد

ایلیک ایدی وقتوم سوزونک بیلکولاب
سینی من اوقدیم انک اشئوقی کون
بوتانک تانکسوق ایشلار منکا گره کوب
کوروب بوشتوم ایرسا ایلاندری اوزوم
سن ایدینک منکا قوت من بیکیمینی
نکو قیلیشیک یسن اورا بجا
کوردوم من اندامینک عذر ونلی
بو کون ما ایرر نو اوزوم قلی لادین
موز منما کورکیل کونی لیک تورو
بو کرسی اورا لالوز اولدوردوقی
منع اوج اداقین امینتاز بولور
منع اوج اداق تا مینت ایری

سولونک دین اوراغون ناول سنکار
مونی کوردوم ایرسا سنوردوم بلیک
او توکل اوتنوا سمن تسلیم فی یوم

بازگشت عسکری ایستاد

اجان سوزوم فی سنکا اولکولاب
اغیرلنی بیر لایردیم اول کون اورون
بو شوردونک مینغی سن ایشیک بیکوب
سیریلدی سنکامن توکلدی سوزونک
سنکا اوقتور و قیلدیم اوقل مونی
ایر سردینک اوقتوم منغی اجکا
اغیرلادیم اوترو اول ایردیم مسکی
سنکا کور کیتور برجا ایردیم زارین
نور و فلق لادک بو بقا تور کورو
اداقی اوج اول کورای کونکوم قونی
اوچا کورتور تور قیتمار بولور
ایک سو قیتمار اوچا اول اری

D

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(ئايغۇچى ۋە كويۇنكۇچى تەڭرىنىڭ
ئىبتى بىلەن باشلايمەن)

بىرىنچى باپ

ھەممىدىن ئىززەت-ئۇلۇغ بولغان تېرىشنىڭ ھېسسىياتىدا

- 1 خۇدا ئاتى بىرلە سوزۇم باشلىدىم،
تورەلتكەن، ئوستۇرگەن، كەچۈرگەن ئىزىم [14].
- 2 ئولا مەدھى بىرلە تۇمەن مىڭ نەنا
قادىر بىر خۇداغا، ئاڭغا يوق پەنا [15].
- 3 قوڭۇر يەر، يېشىل كوك، كۈن، ئاي بىرلە تۇن—
ياراتتى زامان، ۋاقىت، مەخلۇق ۋە كۈن.
- 4 ئۇ خالاپ ياراتتى، يارالدى پۈتۈن،
ئۇ بىرلا دىدى "بول"، بار ئولدى پۈتۈن.

D

B13

BISMI'LLAHI'R-RƏHMANI'R-RƏHİM

I

TƏNRI 'ƏZZƏ WƏ JƏLLƏ
ƏGDİSİN AYUR

- 1 bayat atı birlə sezüg baxladım
tərütgən igidgən kəpürgən idim
- 2 eküx egdi birlə tımən min şəna
uojan bir bayatka anar yok fəna
- 3 yaoqız yər yaxil kek kün ay birlə tün
tərütti həlayik əd ədlək bu kün
- 4 tilədi tərütti bu bolmıx kamuq
bir ek bol tēdi boldi kolmıx kamuq

- 5 بۇ بارچە يارالغان مۇھتاجدۇر ئاگا،
ئىگەم سەن بەھاجەت، يوق ھەمرا ساگا.
- 6 ئەي قادىر ۋە مەڭگۈ بەھاجەت بايات،
سېنىڭدىن بولەككە ياراشماس بۇ ئات.
- 7 ئۇلۇغلۇق ساگا ھەم بۇيۇكلۇك ساگا،
سېنىڭدىن بولەك يوق ساگا تۇش-تەگا.
- 8 ئەي بىر سەن، بىرىكىنەس ساگا. ياشقا بىر،
بۇزۇق سەن جىمىدىن، جىمىدىن ئاخىر.
- 9 ساناققا قېتىلماس سېنىڭ بىرلىڭىڭ،
پۈتۈن نەرسىگە يەتتى قۇدرەتلىڭىڭ.
- 10 گۇمان يوقكى، بىر سەن، ئەي مەڭگۈ خۇدا،
ئوزۇڭ ھەر نىچۇك سان-ساناق سىرتىدا.
- 11 ئىچۇ-تاش بىلۇچى ئەي ھەققۇلىيەقىن [16].
كوزۇمدىن يىراقسەن، كوڭۇلگە يېقىن.
- 12 ئېرۇر بارلىغىڭ. كۈن ۋە ئايدەك يورۇق،
تېڭىڭگە يېتۇچى، كوڭۇل-ئەقىل يوق.
- 13 نىمەلىكتىن ئەرمەس سېنىڭ بىرلىڭىڭ،
ياراتتىڭ جىمىنى، جىمىسى سېنىڭ.
- 14 پۈتۈن بار نىمەنى ياراتتىڭ ئوزۇڭ،
يوقلۇر جىمىسى، تىرىك سەن ئوزۇڭ.
- 15 ياراتقان بارلىغىغا يارالغان تانۇق [17].
يارالغان ئىككى بىر تانۇقى ئېنىق.
- 16 ئۇنىڭ ئوخشىشى يوق ۋە ياكى تېڭى،
نىچۇكلۇڭىگە يەتمەس خالايتىق ئېڭى.

- 5 kamuq barqa munluq terütülmixi
munı yok idi bir anar yok əxi
- 6 ay ərklig uoqan mənü munşuz bayat
yaramaz sənindin adınka bu at
- 7 uluqluk sana ol beğüklük sana
sənindin adın yok sana tux tənə
- 8 aya bir birikməz sana bir adın
kamuq axnuda sən sən əndün kədin
- 9 sakixka katılmaz sənın birlikin
tezü nənke yetti bu ərkliglikin
- 10 səziksiz bir ek sən ay mənü aqu
katılmaz qarılmaz-sakixka saqu
- A11 C13
11 ay iq tax biligli ay həkkü'-lyakin
kezümdə yırak sən kənülkə yakın
- 12 barın bəlgülüg sən kün ay tög yaruk
nəteglükke yətgü kənül egdə yok
- 13 nə ərsədin erməz sənın birlikin
nə ərsələrıg sən terüttün sənın
- 14 kamuq sən terüttün nə ərsələrıg
yokaçur nə ərsə sən ek sən tirig
- B14
15 terütgen barına terütmix tanuk
terimix iki bir tanukı anuk
- 16 anın okxaqı yok azu mənşegi
nəteglükke yetməz həlayik egi

- 17 ئۇ يۇرمەس، ئۇ ياتماس، ئويغاق، ئۇخلىماس،
ئۇنىڭدىن يىراقتۇر تەسەۋۋۇر-قىياس.
- 18 نە ئالدا، نە كېيىن، نە ئوڭ-سولدا ئۇ،
نە پەستە، ئىگىزدە، نە ئۇدۇلدا ئۇ.
- 19 ئوزۇن ئول ياراتتى، ئورۇن يوق ئاڭا، [18]
ئۇنىڭسىز ئورۇن يوق، ئىشەنگىن بۇڭا.
- 20 ئەي سىرغا يېقىن، ئەي كوڭۇلگە ئەزىز،
گۇۋادۇر ساڭا بارچە سۈرەت ۋە ئىز.
- 21 ياراتتىڭ تۇمەن مىڭ تىرىك، ساناقسىز،
قۇرۇقلۇق، چۇقۇر، تاغ، دالا، دولك، دېڭىز.
- 22 بىزەتتىڭ يېشىل كوكنى يۇلتۇز بىلە،
يورۇتتۇڭ قارا تۇننى كۇندۇز بىلە.
- 23 ئۇچارلىق، ماڭارلىق، تىنارلىقى بار،
سېنىڭدىن ئىچىپ، يەپ تىرىكلىك قىلار.
- 24 ئىگىز ئەرش ئۇستىدىن يەر ئاستىغا تا،
پۇتۇن بارچە مۇھتاج ئەي ئىگەم ساڭا.
- 25 ئايا ھەققە پۇتكەن، ئاچ ھەمدىگە تىل،
دىلىڭ پۇتسە شەكسىز، يۇرۇتمە ئەقىل. [19]
- 26 ئۇ قانداق دىمەكتىن كوڭۇلنى كۈزەت،
پۇتۇپ بارلىغىغا ئاسايىشقا يەت.
- 27 نىچۇك، قانچە دەپ يۇرمە، تۇتقىن ئوزۇك،
نىچۇك، قانچىسىز بىل، ئۇزارتما سوزۇك.
- 28 بۇ مۇڭلۇق قۇلۇڭنى، ئەي مۇڭسىز ئىگەم،
كەچۇرگىن گۇنايىنى ئەيلەپ كەرەم.

- 17 yorimaz nə yatmaz uğimaz oğuoğ
nə mənzəg nə yanzaoğ ketürmez boğuoğ
- 18 kəđin endün ərməz nə soldin onun
nə astin nə üstün nə otu orun
- 19 orun ol tərütti orun yok anar
anışiz orun yok pütin bol munar
- 20 ay sırka yakin ay kənülkə əđiz
tanuk ol sana barqa şurət beğiz
- 21 tərüttün tümen min bu sansiz tirig
yazi taoğ təniz ketki opri yerig
- 22 yaxil kek bəzədin tümen yulduzun
kara tün yaruttun yaruk kündüzün
- 23 uquoğli yorioğli tinoğli nəpə
tirilgü sənindin bulup yer iqə
- 24 əđiz 'ərxte altin şəraka tegi
tezü barqa munluoğ sana ay idi
- 25 aya birkə pütmix tilin birle eg
kənül pütti xəksiz amul tutoğil eg
- 26 nətəglikkə kirmə küdəzgil kənül
barına pütin boloğil amrul amul
- 27 kalı kanqaka kirmə tutoğil ezün
kalı kanqasiz bil uzatma sezün
- C14
28 ay munsuz idim sen bu munluoğ kuluoğ
suyurkap kəbürgil yazukin kamuoğ